

აპრილი № 4 1901 წელი.

მღზაური

ისტორიულ-ანტიკვადრუნი და გეოგრაფიულ-ეტიმოლოგიული სურათებისა უწყნადი, გამოვა ყოველისთვის პირველს რიცხვებში.

წლიური ფასა ჟურნალ „მღზაური“-სა გაგზავნით არის 5 მანეთი. მისაც 2 ან 3 მანეთი აქვს შემოტანილი, დანარჩენი აპრილის გასვლამდის უნდა გამოგზავნონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჟურნალი აღარ გაეგზავნებათ.

რადგანაც მეტად ბევრი გვთხოვენ ჟურნალის გზავნას უფასოდ ანუ ნახევარ ფასად, რედაქცია ამით აცხადებს, რომ ჟურნალი უფასოდ და ნაკლებ ფასად არავის გაეგზავნება, რადგანაც თვით ინტერესი ჟურნალისა მოითხოვს, რომ ჩვენ დასაწყისშივე გაუფრთხილდეთ მის გამოცემის თანხის უზრუნველად ყოფის საქმეს.

ხელის მოწერა მიიღება „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მაღაზიაში, ი. იმედაშვილის წიგნის მაღაზიაში და თვით რედაქტორთან, დავითის ვიწრო ქუჩაზედ, № 20. აქვე შეიძლება ნახვა რედაქტორისა ყოველ დღე შუადღის შემდეგ 4 საათიდან 7 საათამდე.

ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „МѢЗУРИ“.
რედაქტორ-გამომცემელი ივანე ზ. რუსტომაშვილი.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლოზის ქუჩა № 21.
1901

მადრიდის მხრობის მდიანი (* იმის
კონსტანტინე მდიანი მდიანი
მდიანი

თავ. რ. დ. მრისთავი, დ. 9 აბ. 1824, გ. 19 თებ. 1901 წ.

მხრობის კომისიის რ. მრისთავის ხელნაწი.

ბერი ბერუა წვერს იგლეჯს,
მთის ხინჩლა მწარედ სტირსაო,

თინია*) ოქროს თმას იძლის,
 იკაწრის ცსვირსა, ჰირსაო;
 მათთანა სრულიად ქართლი
 გლოვობს მამულის შვილსაო,
 რომ მისებრ ვიღა მოუთხრობს
 გლეხების გასაჭირსაო.

სიცოცხლეშივე, მოხუცო,
 იუაფი დარწმუნებული,
 რომ შენი ნაღვაწ-ნაშრომი
 ჩვენ გვექონდა დაფასებული;
 არა ხარ მკვდარი, ჰოეტო,
 როცა გსტირს მთელი ზღვა გული,
 მკვდრად იგი მითქვამს ვინც აქვე
 გულსა ჰქვავს დავიწყებული.

გ. უიფიანი.

*) ბერუა, სინხლა და თინია ჰოეტის ნაწერებიდამ არის ამო-
 ღებული.

საქართველოს.

აქ საქართველოს გადაჰხედია
ოხვრა, დარბევა, განსაცდელია,
ისტორიასაც არ ძალუძს სრულად
იმის აღწერა, ისე ძნელია.

—
შველა სცდილობდა მის დაღუპვასა,
დედა-მიწასთან გასწორებასა,
დაწვას, დაბუგვას, ნაცრად ქცევასა,
ლამობდა ყველა მის მოსპობასა.

—
შრჯულო მტერი არ ასვენებდა
ქართველსა ერსა, ქრისტეს მლოცველსა,
უნდოდათ იმათ ივერიისა
უღვთოთ ჩაგდება ქირ-განსაცდელსა.

—
მაგრამ ქართველი თვის მამულისთვის
თავსა სწირავდა, მტლედ ედებოდა,
კრიჭაში ედგა უთვალავ მტერსა,
მამულს დაცვისთვის თავს ევლებოდა.

—
ქართველთა სისხლი ვით ნაკადული,
ქრისტეს რჯულისთვის აქ იღვრებოდა,
მთა, ველი, ბარი, პრაგვი, მტკვარი,
შათის სისხლითა იღებებოდა.

აქ წამებულან წმიდა მამანი—
ლავით, კონსტანტინ, მიხეილ წმინდა,
რაჟდენ, მლიზბარ, აბო, მსტატე,
თამარ, ძეთეფან და ნინო წმინდა;

შალვა, ნეკრესელ, ალავერდელი,
ივანე, ანტონ, პიროსი ღვთისა,
მამა-დედანი ძართლ-ძახეთისა
მსხვერპლნი არიან ივერიისა.

ამ მოწამეთა მეოხებითა
ხელ-ახლათ ყველა განახლდებოდა,
ციხე, ტაძარნი მიუვალ კლდეზე
სწრაფათ ქვითკირით აშენდებოდა;

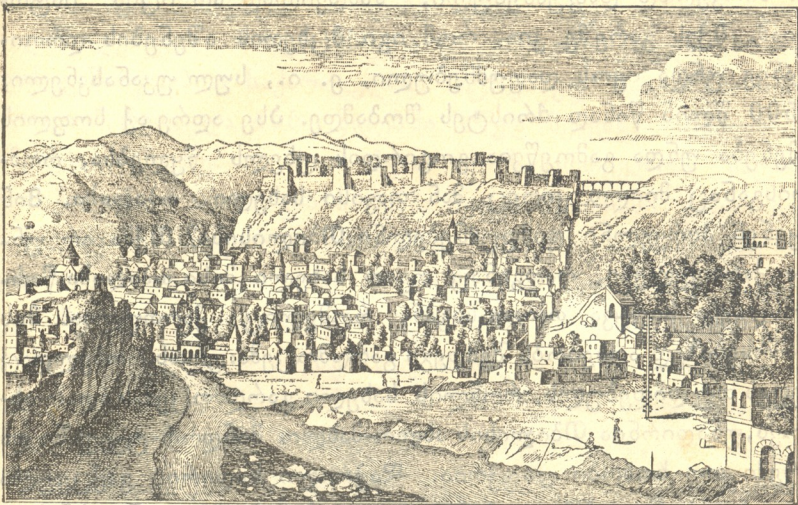
მისი არენი დიდ-ბუნოვანი
კეკლუცათ, ტურფათ დამშვენდებოდა
და საქართველო საუცხოვოთა
ძვირფას შენობით გაბრწყინდებოდა;

მრი მშრომელი ქრისტეს რჯულისა
ღვთის შემწეობით გამრავლდებოდა
და ძაფკასისა ქალაქ-სოფლები
სდუღდა სიცოცხლით, აწყვავდებოდა.

მ. სიმონიძე.

იხილეთ ესე დიდ იოანესი იოანესობენ
იხილეთ ესე დიდ იოანესობენ
იხილეთ ესე დიდ იოანესობენ
იხილეთ ესე დიდ იოანესობენ

მ. თბილისი 1700 წლის ნახატიდამ.

თბილისი უძველესი ქალაქია მთელს დედა-მიწის ზურგზედ. ბევრს ცნობილს ისტორიულს ერს ჰსურდა სამუდამოდ დაეპრო იგი, ვითარცა ბერძნებს, რომაელებს, არაბებს, მონგოლებს, სპარსებს და ოსმალებს, მაგრამ ამაოდ: ყოველი სიმრავლე მათი, ყოველი მძვინვარებანი მათი თბილისისა და საქართველოს მრავალ-წამებულ მცხოვრებლებზედ და ერზედ როს მიმავლობაში, ყოვლად უნაყოფოდ რჩებოდა და თბილისი, ვითარცა ფენიქსი *), კვლავ ქართველ ქალაქად უნ-

*) ფენიქსი (ბერძნ.) — ძველის ეგვიპტელების თქმულებით, ფენიქსი იყო ფრინველი, რომელიც იკრძაბდა რა სიკვდილის მახლავებს, მამისადებდა კაცანს (ტეტისს), დაიწვამდა მასზედ თავს და შეუდეკ კვლავ კაცობადებდა ფერფლად ქრეულ ძვალ-ხრტიდგან, რის გამოც ფენიქსი მათში ითვლებოდა უკვდავების სიმბოლად, ნიშნად.

დებოდა და განახლდებოდა. როდის და ვისგან არის თბილისი პირველად დაფუძნებული, ნამდვილად არ იცის ისტორიამ. მჭვს გარეშე კია, რომ იგი მცხეთის აშენების დროიდანვე უნდა იყოს დაფუძნებული, ე. ი., სულ უკანასკნელი, 1500 წლის წინად ჭრისტეს შობამდე. ასე ადრე აქ სოფლის აშენება უნდა გამოეწვია გოგირდის ცხელს წყლებსა, რომლისგანაც მიიღო კიდევ მან თავისი სახელი თბილისი. ვინ იყვნენ პირველნი დამფუძნებელნი თბილისისა? თქმა არ უნდა ქართველები, რადგანაც თვით სახელი მისი თბილისი წარმოსდგება სიტყვა თბილი-საგან, რომელიც ქართულია. მის დაარსებაზედ არსებობს შემდეგი გარდმოცემა: ერთს რომელღაც მეფეს თუ დიდებულს, რომლის სახელი გარდმოცემას აღარ ახსოვს, უნადირნია თბილისის ახლო-მახლო მინდორ-ტყეებში და ირემი თუ ხოხობი დაუჭრია. ღაჭრილი ნადირი გაქცეულა და ცხელს წყლებში გაბანებულა; გაბანება და განკურნებულის ირმის თუ ხოხობის გაქცევა და თავის შველა ერთი ყოფილა; მეფე მისულა სამკურნალო წყალთან და რა უნახავს, რომ იგი თბილია, დიდად ნასიამოვნები დარჩენილა და უბრძანებია აქ აბანოსი და რამდენიმე სახლის აშენება. მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრმა ხანმა განვლო, სანამ თბილისი ქალაქად გახდებოდა. ეს მოხდა ცნობილის ვახტანგ ზორგასლანის დროს, მაგრამ აი ერთი ამბავი, რომელიც მოთხრობილია ჩვენს ისტორიაში და შეეხება თბილისში პირველად ციხის აშენებას, ვახტანგ ზორგასლანზე ადრე: მეფე ვარზა-ბაქარის დროს (379—394 წლებში), საქართველოს შემოესივნენ სპარსნი და მცხეთა რომ ვერ აიღეს, თბილისის კლდეზედ ააგეს ციხე და ჩააყენეს შიგ თავისი ჯარები, რათა აქედამ მარად მტრონ მცხეთას, რის გამოც ქართველებმა ამ ციხეს დაარქვეს შუჩის-ციხე, ე. ი. მცხეთისა და მართლის შურის საგებელი ციხე. ვარზა-ბაქარი შეურიგდა სპარსებს, დაჰპირდა მათ ხარკსა და ამით კვლავ დაიბრუნა თბილისი, ამბობს ვახუშტი თავის ისტორიაში (გვ. 82).

მაგრამ ნამდვილი მაშენებელი და განპაღიდებელი თბილისისა იყო დიდებული მახტანგ მეფე პირველი, ზორგასლანად წოდებული. მანდიღებული და განძლიერებული მრავალის გამარჯვებით საქართველოს მტრებზედ, მახტანგმა იგიწროვა მცხეთა და 455 წლებში მხნედ შეუდგა თბილისის აშენება-გამშენებას, რათა ჰყოს იგი საქართველოს სატახტო ქალაქად. ამისათვის ბრძენმა მეფემ თბილისი გაჰყო სამ ნაწილად: 1) საკუთრად თბილისად, სადაც იყო აბანოები; 2) კაფისად, სადაც იყო ციხე და 3) ნისანად ანუ ისანად, სადაც იყო მეტეხი და ეხლანდელი ავლაბარი. მანვე შეადგინა გეგმა ხუთის ეკლესიის აშენებაზედ თბილისში. აი სახელები ამ ეკლესიებისა: 1) ლეთის-მშობლის მიძინების სახელობაზედ, წოდებული მისგან სიონად (იხ. „მოგზაური“, № 2, გვ. 200); 2) მეტეხისა, კარის ეკლესიად; 3) წმ. ჯვრისა ანუ ზოლგოთისა; 4) ბეთლემისა, რომელიც ახლა უჭირავთ სომხებს და ეწოდება შეთხანიის ეკლესია და 5) წმ. მთავარ-ანგელოზისა მიხეილისა, აწინდელი წმ. ბიორგისა, ყოფილი კარის ეკლესია, ანჩისხატის ეკლესიის ახლო. ღასასრულ, მახტანგმა იწყო თავისთვის დიდ-მშენებლის სასახლის აშენება მეტეხზე, მაგრამ სიკვდილმა აღარ აცალა. როგორც ვიცით, 499 წელს, მახტანგი დაქრილი იქმნა უჯარმის ბრძოლაში სპარსელებთან (იხ. „მოგზაური“, № 2, გვ. 218) და იმავე წელს გარდაიცვალა. ტახტზე დაჯდა შვილი მისი დანა (499—514), რომელმაც არა თუ მართო ოდენ გადმოიტანა სამეფო ტახტი თბილისში და მით შეასრულა აზრი და ანდერძი სახელოვანის მამისა, არამედ თავისს მხრევაც მრავალი შეჰმატა ქალაქსა: განამტკიცა სიმაგრენი თბილისისა ახალის შენობებით და გალავან-კედლებით, აავო სასახლე და სხვ.

574 წელს საქართველოში გამეფდა ბურამ ბაგრატიდი, კაცი დიდად განთქმული და მოღვაწე. მან შემოავლო ქალაქს ქვით-კირის გალავანი, განავრცო ციხე, შეაკეთა და

განაახლა ძველი სიმაგრენი, ტაძარნი და სასახლენი. თუ სადამდის განდიდებული იყო თბილისი მის დროს, სჩანს სომეხთ მემატიანის შტანესის სიტყვებიდამ, რომელიც ამბობს: „თბილისი არის დიდებული სატახტო ქალაქი საქართველოსო, საკვირვლად აშენებული, საკვირველი და შესანიშნავიო“.

ჩანჩქერი თბილისის ჯუღთა-ბაღში (ბოტანიკურში).

მაგრამ დიდს ხანს არ გაგრძელებულა თბილისის ბედნიერება: სტეფანოს მთავრის დროს (600—619), თბილისს თავს დაესხნენ ხაზარნი და ბიზანტიელნი ირაკლი იმპერატორის წინამძღოლობით და პირველს წელს თუმცა ვერ აიღეს, ისე მაგრად იდგა ქალაქი, მეორე წელს კი ველარ გაუძლო თბილისმა მკალსავით მოსეულს მტერსა და აღებულ იქმნა. მს პირველი გამარჯვება იყო საქართველოს მტრებისა თბილისზე მისს დაარსებიდგან სატახტო ქალაქად, და ამიტომ, ნამდვილი უნდა იყოს თქმულება მატინანისა, რომელიც ამბობს, რომ ხაზარნი აღივსნენ ოქრო-ვერცხლის ქურქლეულითა, რომელიც მათ აფორიაქებულ თბილისიდან გამოიტანესო. ამის შემდეგ ხომ სრულიად აღარ შეუსვენია თბილისს: მტერი მტერზედ მოდიოდა ამ სვე-უბედურ ქალაქზე და ანგრევდა და სცარცვავდა მას. აი მაგალითებიც: 731 წ. თბილისი ააოხრა მურვან-ყრუმ; 744 წ. კვლავ ააოხრეს იგი არაბებმა; რამდენიმე წლის შემდეგ არაგვის-კარით კვლავ შემოესივნენ საქართველოს ხაზარნი და სხვათა შორის ააფორიაქეს თბილისიც; მათ კვლავ მოჰყვნენ არაბნი, რომელთაც აიღეს იგი და გახადეს თავიანთ ემირების (მმართველების) სატახტო ქალაქად. 1042 წელს მეფე ბაგრატ მეოთხემ წარსტაცა თბილისი არაბებს და ნელ-ნელა მოაკეთა იგი, მაგრამ 1073 წელს საქართველოს თავს დაესხნენ თურქნი და სხვათა შორის თბილისიც ააფორიაქეს. 1122 წელს თბილისი აიღო მეფე ლავით აღმაშენებელმა, რომელმაც ბევრი იზრუნა ქალაქის კეთილ-დღეობისათვის და სხვა-და-სხვა შეღავათებით და საშუალებით დიდ-ძალი ქართველობა და სომხობა მიიზიდა ქალაქში დასასახლებლად. მაგრამ უმაღლეს დიდებას და სიმდიდრეს თბილისმა მიაღწია თამარ მეფის დროს (1184—1212), რომლის დროს საქართველოს ექვემდებარებოდა მთელი ძავკასია, სომხეთი, შარსი და აღირბეჯანი, ვიდრე თავრიზამდე. მის შემდეგ-კი, განსაკუთრებით, რუსუდან მეფის დროს (თამარ მეფის ქალიშვილის დროს,

1223—1247) მთელი საუკუნის განმავლობაში შესვენებულს და აყვავებული ტბილისი აიღო ხორასნის სულთანმა ჯალალ-ედინმა (იხ. „მოგზაური“, № 2, გვ. 204) და საშინლად ააფორიაქა და ააოხრა იგი.

1238 წელს მას მოჰყვნენ მონგოლები, აიღეს ტბილისი და ჩადგნენ მასში თითქმის მთელი საუკუნით, ვიდრე მეფე ზიორგი ბრწყინვალემ (1318—1346) მთლად არ განსწმინდა ტბილისი და საქართველო მონგოლთაგან; მაგრამ 1388 წელს ტბილისი აიღო ლენგ-თემურმა და სულ მიწასთან გაასწორა იგი. ტბილისი კვლავ აღადგინა და განაახლა მეფე ალექსანდრე I-მა (1414—1442), რომელმაც ააგო მასში ბევრი ახალი შენობა და შემოავლო მას ახალი ციხის კედლები. 1518 წ. ტბილისი აიღო ქრთამით სპარსეთის შაჰ-ისმაილმა, ააფორიაქა იგი, ააშენა აქ მეჩითი და ჩააყენა თავისი ჯარი, მაგრამ მეფე ლავით VIII (1505—1525) მალე კვლავ დაიბრუნა ქალაქი და მაჰმადიანნიც ერთიან გარეკა ქართლიდამ. 1536 წელს ტბილისი აიღო შაჰ-თამაზმა, ხოლო 1578 წელს ოსმალებმა, მაგრამ სიმონ მეფემ კვლავ წარსტაცა მათ.

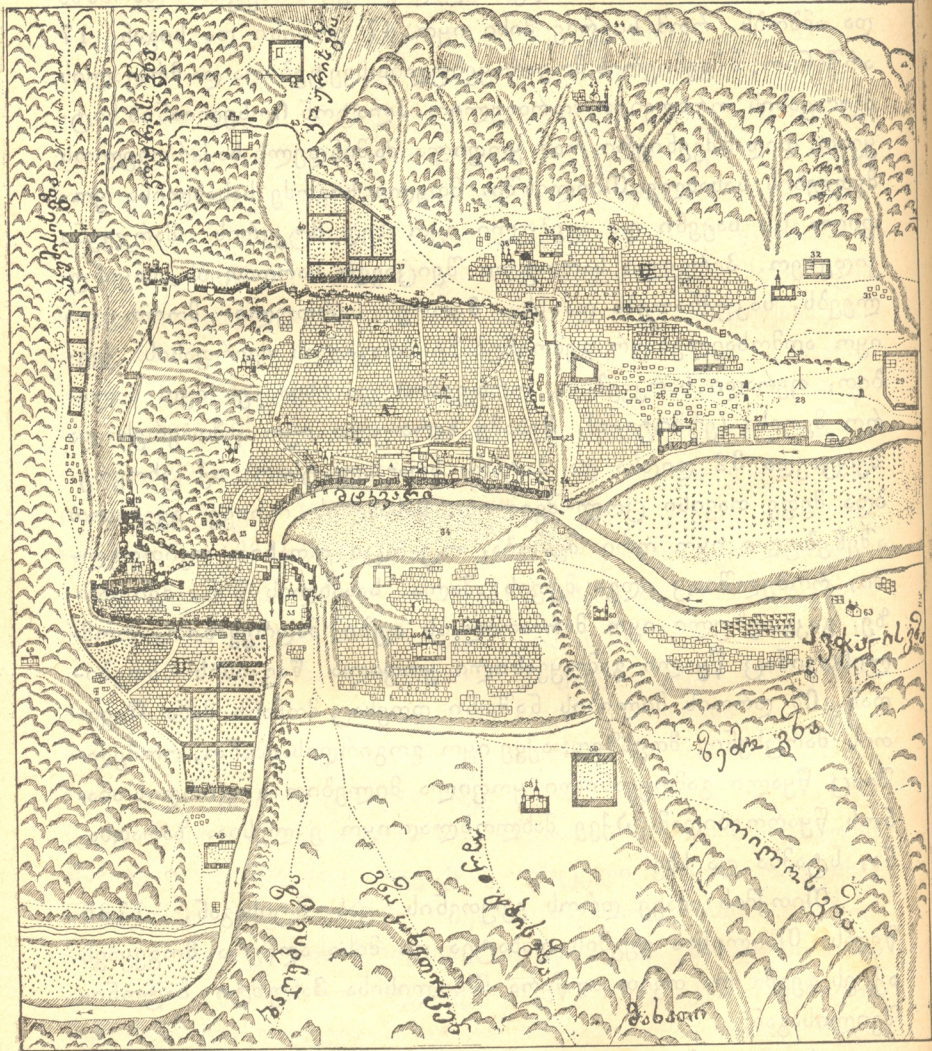
1636 წელს საქართველოში გამეფდა მეფე როსტომი, რომლის დროს ტბილისი კვლავ მოცოცხლდა და მოკეთდა. მან ააგო აქ მშვენიერი სასახლე ანჩის-ხატსა და სიონს შუა, მოზღლუდა მეტეხი, გააშენა მშვენიერი ბაღები და სხვ. 1670 წელს ტბილისში ჩამოვიდა საფრანგეთის ცნობილი მოგზაური შარდენი, რომელმაც დაგვიტოვა ვრცელი აღწერა როგორც ტბილისისა, ისე თითქმის მთელის საქართველოსი. აი ზოგიერთი აღგილი მის ტბილისის აღწერილამ: „ტბილისი მოზღლუდულია ლამაზი და მტკიცე კედლებითა, აქვს მშვენიერი შენობები და ვრცელი ბაზარ-ქარვასლები, რომლებსაც სუფთად ინახავნო. უკეთესი შენობა ტბილისში არის მეფის სასახლე, მრავალ პალატებიანი და ბაღებიანიო და ძახეთის მეფის მოადგილისა, ქალაქის განაპირად, სადაც აგრეთვე ბევრია მშვენიერი ბაღები და სახლებიო“. შარდენი სხვათა შო-

რის ყოფილა მეფესთან, რომელსაც მიუღია იგი თავის ვრცელს დარბაზში. შარდენი დიდად აქებს მეფის დარბაზს და ამბობს, რომ სიგრძე მისი იყო 47 არშინი და სიგანე 17 არშინიო, მშვენიერის მოვარაყებულის სვეტებითა და მრავალის ძვირფასის ორბუებით მორთულიო. პლატონ იოსელიანის სიტყვით, დიდ-მშვენიერი რამ ყოფილა მაშინდელი საქართველოს მეფეების სასახლე **თბილისში**: მთელი სიგრძე სასახლისა ყოფილა 66 საყენი და აგებული იყო ზედ მტკვრის მარჯვენა კიდეზეო. პირველი სართული შეიცავდა სარდაფებს, საყინულეებს, საკუქნაოებს და სხვ. მეორე სართული მორთული იყო აღმოსავლეთურ გემოვნებაზე მრავალის ძვირფასის ქვებით, ფერადი სარკეებით, ორბუებით და სხვა, ეს იყო სალარო მეფისა (ერმიტაჟი). მესამე სართული იყო უმთაგრესი და შეიცავდა 32 დიდსა და პატარა სრა-პალატსაო; აქ ცხოვრობდა მეფე თავისი ცოლ-შვილით; სასახლის ორივე გვერდით აშენებული იყო ორი შენობა, ოც-ოცი ოთახით თვითეულში, რომელშიაც იდგა მეფის ამაღლა. სასახლის წინ, მეიდანზე, გაკეთებული იყო მარმარილოს აუზი შადრევანით, რომლისთვისაც წყალი გამოყვანილი ყოფილა წაყვისის მთებიდან. იმ დროის მიღების ნაშთნი დღესაც მოჩანს მამა ღვთის მარცხენივ მთებზედ; აქვე იყო გოგირდის აბანო, რომელშიაც წყალი გამოყვანილი ყოფილა მიღებით გოგირდის აბანოს წყაროებიდან. აქვე მახლობლად იყო ეკლესია, ზარაფხანა, სტამბა და სხვ.

თითქმის ამავე დროს ეკუთვნის ვახტანგისაგან, 1735 წელს, თბილისის გეგმის დახატვა და მისი აღწერა. მოგვყავს აქ ეს გეგმა და თვით აღწერა თბილისისა მახუშტი ბატონი-შვილისაგან.

„ხოლო ტფილისი არს სამი ქალაქი: ტფილისი, კაჯა და ისნა. ჰყოფს მტკვარი ძალას, ტფილისს და ისნს. ძალას უდის ჩრდილოთ-აღმოსავლით, ტფილისს ჩრდილოთ და ისნს — დასავლით და სამხრით. ხოლო ძალასა და ტფილისს

ქვემოთ იხილეთ აქვეყნებული მასშტაბით აღწერილი
ქალაქის სურათი და მისი მდებარეობა მდ. მტკვრის
პირსა და მთების შიგნით.

გზგმა თბილისისა, დახატული შახუშტის-მეერ 1735 წლებში.

ჰყოფს საჯაჯაკის-წყალი, რომელი გამოსდის წავკისისა და ძო-
ჯრის მთებსა, სამხრით და აღმოსავლით უდის ძალას და და-
სავლით ტფილისს; არამედ პირველ იყო დაბა. 27 მეფის
მარზა ბაკურის ჟამსა აღაშენა შუჩის-ციხე, მცხეთისათვის,
ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად ზორგასლან დადვა სა-
ფუძველი. ღაჩიმ, 34 მეფემან, ქმნა ქალაქად და ტახტად მე-
ფეთა. ღა მურვან-ყრუს შემდგომად შემუსრეს ხაზართა, და
აღაშენა ამირ-ავარიანმან. შემდგომად შემცირებისა მცხეთი-
სასა და აოხრებისა მისისა, უმეტეს ტახტი იქმნა ბაგრატო-
ვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბა-
ნონი ექვსნი, და დიდ-შენნი, ავაზიანნი. მოდის მომდინარე
ცხელი წყალი. აქ თაბორს ყოფილა ციხე, არამედ აწ შე-
მუსვრილი არს. აქ დასხნა შაჰ-სეფიმ სეიდნი, მის გამო სპარ-
სნი უწოდებენ სეიდაბადს. შოფილან ეკლესიანი დიდ-შენნი,
არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

ქალა არს ციხე ნაშენი მაღალს კლდესა ზედა და ჩამო-
ზღუდვილი სალალაკის-ხევი მტკვრამდე. სალალაკის-ხევის
კარს უწოდებენ ბანჯის კარად. მაღალს ციხეში არს ეკლე-
სია გუნბათიანი, წმიდის ნიკოლოზისა, და სასახლე მეფის,
პალატნი დიდ-დიდნი და შვენციერნი. არამედ დაუტევა 89
მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა ძალა, ციხილამ ხიდის ყურამ-
დე, და მისცა სპარსთა, მიერთ-გან უპყრავთ მათ, და თავისა
თვისისათვის სამეფოდ აღაშენა სიონსა და ანჩის-ხატს შუა სა-
სახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. 94
მეფემან შახტანგ აღაშენა სახლი შვენციერი, სრულიად სარკი-
თა და მოაქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაჟვარდითა და
მარმარილოს კედლითა. შემუსრეს ოსმალთა. არს ძალას
ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვენციერი, სიონი, წო-
დებული ღვთის-მშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდვა 39
მეფემან ბურამ, შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და
მოქალაქეთა, და 41 მთავარმან ადარნასემ, ხოლო აწ დარ-
ღვევასა ზედა მიხდილი განახლა და აღაშენა ძირილამ გუნ-

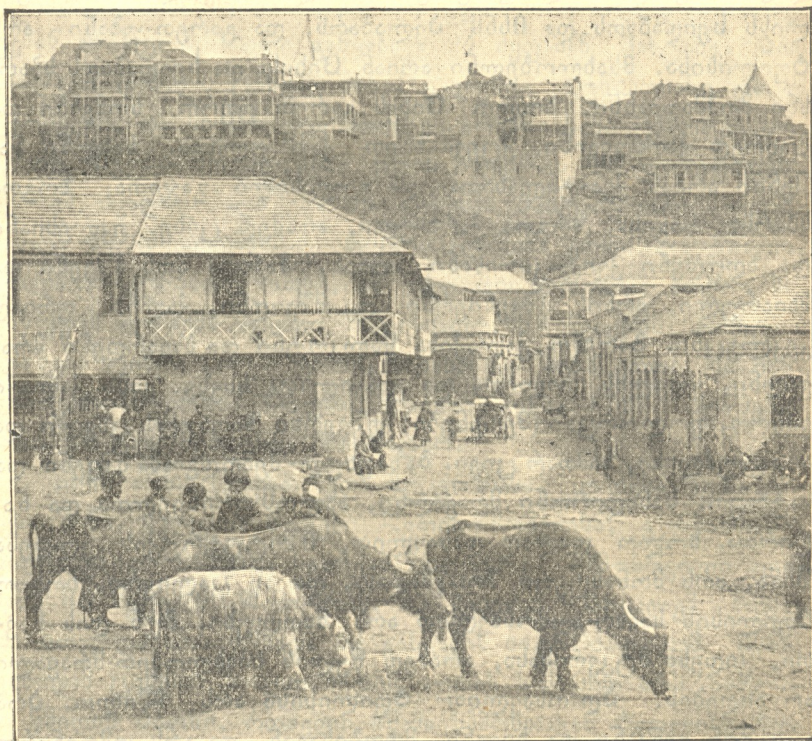
ბათითურთ 94 მეფემან **ვახტანგ**. ზის ეპისკოპოზი მწყემსი ტფილისის სამხრით ძციისამდე. არს კვალად ეკლესია ჯვარის, გუნბათიანი, შვენიერი. ბანაახლა აწ იმერლის-შვილმან. არს კვალად ანჩის-სატი, დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა, შემუსვრილი აღაშენა კათალიკოზმან **ლომენტიმ**, ძემან **მაიხოსროსამან**. არს ნათფის-მცემფისა, გუნბათი მოარღვია 89 მეფემან **როსტომ**, სხვით განაახლა 94 მეფემან **ვახტანგ**. არს კვალად, დაბალს ციხესა შინა, ეკლესია გუნბათიანი და აწ ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. სამი უპყრავთ სომეხთა. **უგუნბათო** აღაშენა კარის საყდრად 89 დედოფალმან **მარიამ**. ძვალად აღაშენა 94 მეფემან **ვახტანგ** ორი უგუნბათო. 90 დედოფალმან **როდამ** აღაშენა ერთი უგუნბათო, კვალად უგუნბათო ოთხი, აწ უპყრავთ სომეხთა; ხოლო ხიდის-ყუჩს აღაშენა მეჩითი **შაჰ-ისმაილ**. 89 მეფემან **როსტომ** აღაშენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა ერთი, და **ბანჯის** კართან ერთი. **ურუმთ**, ქორონიკონსა 1727 აღაშენეს სამი, არამედ შემუსრნა **შაჰ-ნადირ**.

ისნს არს, კიდესა ზედა **მტკვრისასა**, კლდესა ზედა ციხესა შინა, ეკლესია მეტეხი ღვთის-მშობლისა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერ ნაშენი, საარქიმანდრიტო. შემუსრვილი აღაშენა 88 მეფემან **ლიმიტრიმ**. 92 მეფემან **მრეკლემ** მისცა სპარსთა, და არს უქმად. აქ განვალს ხიდი ძალიდამ **ისნს**, ციხილამ ციხესა: ხოლო ხიდის ყურის სამხრით არს საფლავი წმიდის აბოისი, რომელი იწამა სპმრსთაგან ტფილისს. ხოლო **ისნის-ციხე** ყოფილ არს დიდი, რომელსა განაახლებდნენ ოსმალნი ქორონიკონსა 1728, და დაშთათ უსრულნი. **ისნს** არს ეკლესია ერთი უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი, და უგუნბათო ერთი უპყრავთ სომეხთა. ყოფილან ძველად მრავალნი ეკლესიანი ტფილისსა, ძალასა და **ისნს**, არამედ აწ შემუსრვილნი არიან.

ძალა მოზღლუდა მეორე **შაჰ-აბაზ** პირველ შემუსრვილი. სამხრით მოავლო, სალალაკის კლდეზედ. ღასავლით იქმნეს

ორი კარი: ზღუდეს გარედ უხმობენ აწ გარეთ-უბანს, სა-
 დაც არს ასპარეზი. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი ორი,
 უგუნბათო ორი, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნბათო
 ორი უპყრავთ ქართველთა. ძალას არს რომაელთა ეკლესია
 ერთი, და მონაზონნი, ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთაჲ ქა-
 ლაქთა ტფილისს, და განყოფით ძალას ტფილისსა, ტფი-
 ლისს სეიდაბათს და ისნს ავლაბარს, და გარეთ-უბანი არს
 ტფილისისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარ-
 სნი მოჰმადიანნი, ხოლო ციხეს გარეთ უფრო სომეხნი და
 მცირედ ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლნი ნა-
 შენნი არიან ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჯითა, ზოგთა
 სპარსთ რიგისა, ზოგთა ქართული, არამედ ციხე, ეკლესიანი
 და ზღუდენი ქვიტ-კირისანი არიან, ჰავითა არს მშვენი და
 მხიარული, ერნი მშვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად
 კეკლუცნი. შარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი,
 ყოვლის ხილითა და ყვავილითა სავსე, განა ქალაქი
 ვიწრო, ფალორცნი (მეიდნები) უშვერნი ზაფხულს ცხელი და
 არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი. ზაზაფხულ-შემოდგომა მშვენი და
 სატრფო. სანადირონი მრავალნი, ახლოს ფრინველთა და ნა-
 დირთა. ხოლო კვალად დასავლით, იშიტუტრუქის კლდესა
 შინა, არს მონასტერი მთა-წმიდისა, და აწ ცალიერი. ხოლო
 ტფილისის სამხრ-აღმოსავლით არს ნათლუხი. მუნ დის ნავ-
 თი, კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით მრავალი
 არ აიდების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ლილო. არა
 არს მუნ ვენახნი და ხილნი, მთობისაგან, და არს უმდინარო
 წყაროებითა; და ნაყოფიერებს მთურად, ტბანი არიან მცი-
 რენი და უთევზონი, მყვრითა სავსე. სხდების წერო და ბა-
 ტი მრავალი. ტფილისის ჩრდილოდ არს მინდორი დიდ-უბისა,
 რომელსა პირველ ეწოდა ცხენის-ტერფი. ტფილისიდამ მცხე-
 თამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი: კვალად ტფილისის
 ჩდილოთ არს ლურჯ-მონასტერი, ეკლესია წმიდის ბიორგისა,
 უგუნბათო, დიდი, აწ ხუცის სამარ. ვერესა ზედა არს ხიდი

დიდი ქვიტკირისა, განა ვერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი. მის სამხრით არს ველი საბურთაღისა. ამას შინა ყოფილა რუ ვერიდამ მოტანილი, და აწ უმისოდ უნაყოფო არს. მას ზვით არს ტბა ჯისისს, და მის დასავლით მთა სხაღ-დიდისა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა“.

ქ. თბილისის რეუზედ.

1786 წელს, მეფე ირაკლის დროს თბილისში ყოფილა მოგზაური ღელაპორტი, რომელიც სწერს შემდეგსა: „თბილისის არა დიდი, მაგრამ ლამაზი ქალაქია. მასში არის ფრიად კარგი სახლები, საზოგადო და კერძო, თამამად შემიძლია ვსთქვა ნამდვილი სრა-პალატნიო. უკეთესი მათში მეფის სა-

სახლეებია, ბაზრები აშენებულია ქვით და წმინდად ინახე-
 ბაო, მაშინ, როდესაც საფრანგეთში ბაზრები აუშნოებენ მის
 უკეთეს და უმთავრეს ქალაქებსაო. ჭართველთა სახლებში
 სისუფთავეა დაცულიო. მკლესიათა რიცხვი არისო: ბერძენთ
 აღსარებისა 13, სომეხთა 7, კათოლიკეთა 1-ო. საქართველო
 არის ის ქვეყანა, სადაც ხალხი დიდის სიამოვნებით ატარებს
 თავისს სიცოცხლეს სულ მცირის ხარჯითაო. მასში უხვად
 მოდის პური, ბოსტნეული და ხილიო. პური და ხორცი
 ფრიად გემრიელიაო, განსაკუთრებით ნადირის ხორციო.
 ძასპიის ზღვა და მტკვარი, რომელიც მომდინარეობს
 მთელს საქართველოზედ, უხვად აწვდის მისს მცხოვრებთ
 ზღვისა და მდინარის თევზსაო. აქაური ღორის ხორცი ფრიად
 გემრიელიაო. ბარეული ღორი აუარებელია და ხორცი მისი
 თვით შინაურ ღორის ხორცზედაც გემრიელიაო. ღვინო კა-
 რგია და არ მოიპოვება ხალხი, რომ ქართველებზე მეტსა
 სვამდესო.

აქაურ ქალებზე უმშვენიერესი მე არაფერი მინახავსო,
 მე მარად განცვიფრებით ვუმზერდი მათო. ამ ქვეყანას თამა-
 მად შეიძლება ვუწოდოთ მშვენიერების, სილამაზის საცხოვ-
 რებელ ადგილათაო. აქ ისევე იშვიათია არა ლამაზი ქალის
 შეხვედრა, როგორც სხვა ქვეყანაში ლამაზისაო. თითქმის
 ყოველ ნაბიჯზე გხვდებიან ასეთებიო. მე ამას, რასაკვირვე-
 ლია, არ ვაზვიადებო. ძნელია წარმოიდგინო უკეთესი მო-
 ყვანილობა სახისა, წერწეტი ტანისა და მის სასიამოვნო რხე-
 ვისა, რომლითაც განთქმულნი არიან ქართველნი ქალებიო.
 ამბობენო, რომ ასეთმა განსაცვიფრებელმა სიტუროვმ აქაურ
 ქალებისა დაუშალა მაჰმადს აქ მოსულიყოვო. საქართველო-
 ში სრული თავისუფლებაა სარწმუნოების კითხვების განსჯა-
 განმარტებაშიო. არიან აქ სომხებიც, ბერძენებიც, ურიე-
 ბიც, ოსმალნი, ინდოელნი, თათრები, რუსები და სხვა ევრო-
 პიელნი, მაგრამ სომხები ყველაზე მეტნი არიანო. ჭართველ-
 თა და სომეხთ შორის სიძულვილი არსებობსო, ეს აიხსნე-

ლორცენ ქიულნი, კანცოლოგიკონ ქი
:ციანიოროუ ძველნი იულგობონ-უნიტო

ნარიყალა*)

(ვუძღვნი რ. ერისთავის სსოვნას).

მე, ნარიყალავ, როს შემოგხედავ,
გლახ გული იწყებს ოხვრას და გმინვას,
კრემლები მომდის ბეჩავ თვალეზზე,
წუთი სოფელი რომ ეგრე გწირავს.

როს შემოგხედავ, გული არ დგება,
ფოთვასა იწყებს შავს ოცნებაში,
და ვითა ნავი ღელვიანს ზღვაში
იწყებს ტრიალსა ობოლსა გულში.

ბევრი სიკეთე მიგიძღვის ქართლთან
და ბევრიც ადევს მას უენი ვალი...
უენში სცხოვრებდა ამაღლებული
ქართველთა მეფე, დიდი შამარი...

უენ იყავ მუდამ ჩენი საფარი,
მუდამ დარაჯი მთელის ქართლისა,
აწ ვით გიყურო გულ-გრილად უენა
კედლებ დაყრილსა და დანგრეულსა...

მაგრამ ვის მკერდშიც სდულს ცეცხლი ღვთისა,
ქართული სისხლი სჩქეფს ვის გულშია,

*) ნარი-ყალა, ნარი-კალა—ქ. თბილისის ის ნაწილია, სა-
დაც ამ უამად ძველი ციხეა.

ძაგსაუბრა

ის მოგიგონებს, მამულის მცველო,
ცრემლ-მორეული შემდეგს დროშიაც;

ის მოგიგონებს, ჰე, ნარიყალავ,
ის დაგისვენებს გულზე ხატადა
და დანგრეულსა შენსა კედლებსა
დაჰსახავს იგი წმიდა ტაძრადა...

გეტყვებოდა მისი, ლევან მეტრეველი.

ქვემოთ ეს ქოროსი პანტეონი იმდენი ძივით
განთავსდა იმდენი პირობის განთავსებულ
მედიოვიტ ტოპი სობ იმდენივე იმდენ

მანვე ის იმდენი გეტყვებოდა მისი
იმდენივე ქვემოთ პანტეონი, მანვე
იმდენივე მანვე იმდენი იმდენი იმდენი
იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე

მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
...იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
...იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე

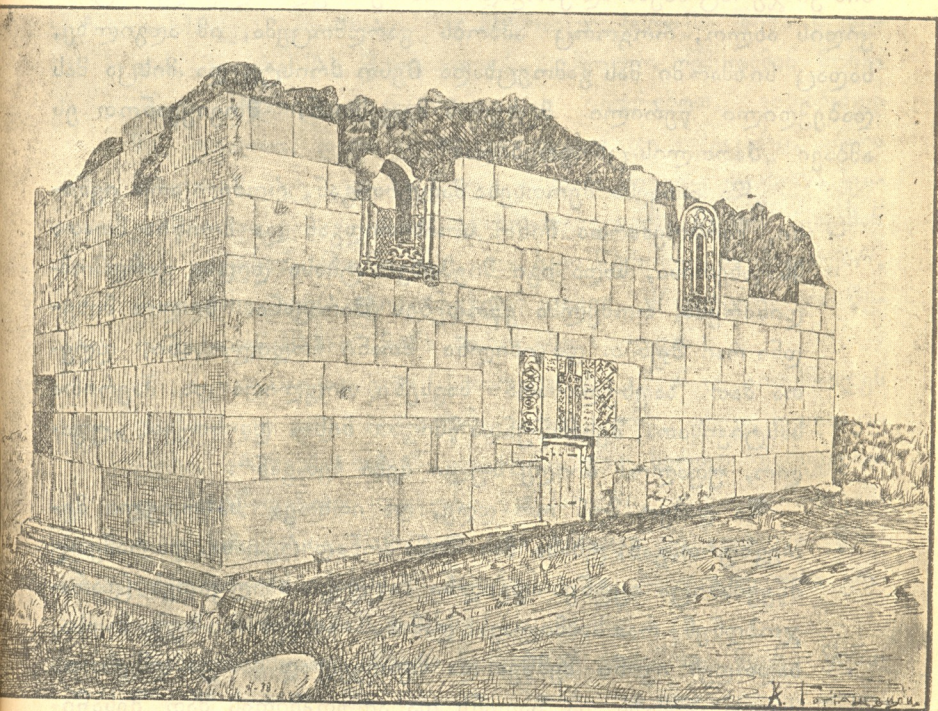
იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
...მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე

მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე
მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე

...მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე ...
...მანვე იმდენივე მანვე იმდენივე მანვე ...

სოფელი ფოკა და მისი ნაშთნი.

სოფელი ფოკა ძვეს ქ. ახალ-ქალაქის აღმოსავლით, 25 ვერსზე მისგან, სამხრეთ კიდეზედ საქართველოს წმიდა ტბისა — შარაენისა და მარცხენა კილით ჯავახეთის-მტკვრის სათაფისა, რომელიც სულ რამდენიმე ნაბიჯზე სოფლიდამ გამომდინარეობს მოხსენებულ ტბიდამ. ამ ჟამად აქ ცხოვრობენ მარტო სომხები, უწინ კი, როგორც ცხადათ სჩანს დღევანდლამდე დარჩენილ ნაშთებიდგან, აქ სულ ქართველები ცხოვრობდნენ.

ფოკის წმ. ნინოს ძველი საყდარი.

სოფელი შოკა იხსენება ჩვენს მატრიანეში მეფე ბაგრატ მეოთხის მეფობაში (1026 — 1072), სადაც ნათქვამია შემდეგი:

„და განვიდა ბაგრატ ჯავახეთს. ბამოიყვანა მაწყვერელმან მესხნი, განძითა, ბაგრატიისათვის შევლად, და მეფე სდგას ხრტილასა. ხოლო ლიპარიტ შეჰკრიბნა კახნი, და მოადგა ფოკათა. ბამოექცა მაწყვერელი ბაგრატ მეფესა, და შეეზრახა ლიპარიტს ცნა ესე მეფემან ბაგრატ, ზამთრისა ბუქთა საშინელთა, გარდაიარა შავშეთი და ჩავიდა ქართლს“ (გვ. 326).

ქართველთა აქ მოსახლობის დროილამ დაშთენილია ძველი ეკლესია წმ. ნინოსი და ციხე, მაგრამ ეს უკანასკნელი ამ ჟამად წარმოადგენს მხოლოდ ნანგრევთა გროვას. მკლესია-კი ჯერაც საკმაოდ კარგად არის შენახული და სდგას ტბის კიდის ახლო, როგორც ამბობს გარდმოცემა, იმ ადგილზე, სადაც სიზმარში მას გამოეცხადა იესო ძრისტე და მისცა მას დაბეჭდილი წერილი მცხეთის მეფესთან. მოვიყვანოთ ეს ამბავი „ქართლის-ცხოვრებიდამ“.

„და თთვესა მეოთხესა მარტით-გან, რომელ არს იენისი, წარმოემართა ნინო სომხითიდგან და მოიწია მათთა ჯავახეთისა, სადა იგი მიემთხვია ტბასა დიდსა გარდმოდინარესა, რომელსა ეწოდების ზარავანა. ხოლო მიხედნარაი მუნ თ და იხილნა მთანი ჩრდილოსანი, დღეთა მათ ზაფხულისათა სავსენი თოვლითა და ჰაერითა სასტიკისათა, შესძრწუნდა წმიდაჲ ნინო და სთქვა: „უფალო, უფალო! მიიღე სული ჩემი ჩემ-გან“.

და დაჰყო მუნ ორ დღე, და ითხოვა საზრდელი მეთევზურთაგან, ტბასა მას შინა მონადირეთასა, და რამეთუ მწყემსნიცა იყვნეს ადგილსა მასვე და ხმილვიდეს (დარაჯობდნენ) რაჲ სახმილავსა ლამისასა სამწყსოსა ზედა მათსა, ხადოდენ იგინი შემწეთ და მფარველად მათდა ღმერთთა მათთა არმაზს და ზადენს და აღუთქმიდეს მათ შესაწირავთა, ოდეს მოვიდეთ წინაშე თქუცნსა მშვიდობითო...

მართ ჩვენ დაბით მლარბინით და საფურცლით, და ძინძარელნი, რაბატელნი, და დიდისა ქალაქისა მცხეთისანი, სადა ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“ და ჰკითხა: „სადა არს მცხეთა“! ხოლო მან მიუგო და ჰრქვა: „გარდამდინარე ესე ტბისა თანა წარვლის ქალაქსა მას მცხეთასა“.

ხოლო წმიდასა ნინოს შეუძნდა სიგრძე გზისა მის და სიბრტყე მათა მათ, რომელი იხილა და ამისთვის, შეძრწუნებულ-მან სულთ-ითქუნა და დაიდვა ლოდი ერთი სასთუნალ (ბალიში) და ესრეთ მიიძინა გარდასადინელსა მას ტბისასა და ვითარ ეძინა, მოვიდა კაცი ერთი ჩვენებით, ჰასაკითა ზომიერ, ხოლო თმითა ნახევარ თმოსანი და მისცა მან წიგნი დაბეჭდილი წმიდასა ნინოს და ჰრქვა: „მიართვი ესე მსწრაფლ ქალაქსა შინა მცხეთას, მეფესა მას წარმართთასა“. ხოლო წმიდამან ნინო იწყო ტირილად და ჰრქვა მას ვედრებით, ვითარმედ მე, უფალო, დედა-კაცი ვარ უცხო და უმეცარი, არღა მრავლის მეტყვედ მეცნიერ, ვითარ მივიდე უცხოსა ქვეყანასა და კაცთა მათ უცხო-თესლთა“. მაშინ კაცმან მან განუსხნა წიგნი იგი, და იყო წერილი რომაელებრ, რომელსა ზედა იყო ბეჭედი იესო ქრისტესი, და წერილ იყვნეს მათ შინა ათნი ესე სიტყვანი:

„სადაცა იქადაგოს სახარება ესე, მუნცა ითქმოდეს დედა-კაცი ესე; არცა მამა-კაცება არს, არცა დედა-კაცება, არამედ თქვენ ყოველნი ერთ ხართ; წარვედით და მოიწაფენით ყოველნი წარმართნი, და ნათელს-სცემდით სახელითა მამისათა, და ძისათა, და სულისა წმიდისათა; და იქადაგოს სახარება ესე სასუფეველისა ყოველსა სოფელსა“ და სხვ.

მოსაგონებლად წმიდა ნინოს აქ ყოფნისა. ჩვენ წინა-პართ მე-XI საუკუნეში აუგიათ აქ ფრიად მშვენიერი თლილის-ქვის საყდარი, რომელიც ჯერაც კარგად არის დაცუ-

ლი, თუმცა კამარა სულ ჩამონგრეულა. (სურათი გვ. 311).

მკლესიის სამხრეთ კარებზედ აღსანიშნია ერთი დიდი ბრტყელი ქვა, სიგრძით 5¹/₂ არშინი და სიგანით 2 არშინი, მშვენიერის ჩუქურთმებით და წარწერით. აი ამ ქვის ფოტოგრაფიული სურათიც. (იხ. შემდეგ გვერდზედ).

ამ ქვაზედ, ჯვრის მარცხნივ არის ეს მშვენიერი წარწერა:

† 𐌊 𐌆𐌆𐌊 𐌕𐌆𐌆𐌆 𐌕𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆

„ქრისტე, ადიდე ბაგრატ კურაპალატი“,

ხოლო ჯვრის მარჯვნივ ეს წარწერაა:

† 𐌊 𐌆𐌆 𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆
𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆
𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆

„ქრისტე, ქვა და სიტყვაჲ ღვთისაჲ, ადღაჲნი აქრამბირი ქართლისა კათალიკოსი ერთაჲე შინა ცნოგრებათა, ამინ“. *)

*) აქ მოხსენებული ბაგრატ-კურაპალატი არის ბაგრატ მეოთხე, რომელიც შეუობდა საქართველოში 1027-დამ 1072 წლამდის, ხოლო აქრამბირი იყო კათალიკოსად მის დროს. აქრამბირი კათალიკოსი იხსენიება უაურმის საეპარქიადან, რომლის წარწერა მოყვანილი გვექნა იმ მოგზაურთა-ს № 3-ში (გვ. 210).

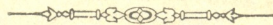

ერთიანი ქვა შოკის საყდრის სამხრეთ კარების თავზე.

შოკის საყდარზე დატულია კიდევ ჰევრი სხვა წარწერა,
მაგრამ ჩვენ მოვიყვანთ აქ მხოლოდ შემდეგსა:

+ სსქოთ უოთ პე ყლ ქ
 ბე უქს ურბნი ყუყსს ჩას
 ლბს უხსსს ფტუ ბლბ ის
 პე თრლ ბჩყჩ ყუბსნი უყუ
 ბჩხუსს ჩხუსს.

„სახელითა ღვთისათა მე ბაკრატ, რამელი ღირს ვიქმენ
 შენებასა წმიდისა ამის ეკლესიისა, საფუძველი დაიდვა, მე
 თანა დავშვერი, ხელისანი ვიუყვ ჩქრბზირისა კათალიკონისა“.

შიდათა. ვინ გაიშორ ქართლსა მანამა ნახებარ თანა

მხურ ენაზე, რომელიც წარმოადგენს ქართულ მატიანის თარგმანს. ეს შრომა არის „საქართველოს მოკლე ისტორია“ ამ სათაურით: „Համառոտ պատմութիւն վրաց“. მიეწერება იგი ჯოვანშერ ჯოვანშერიანსა.

ავტორის ვინაობის და ამ ძეგლის შექმნის დროის შესახებ ჩვენ არა გვაქვს არავითარი თქმულება, თვით ამ შრომის ერთ ადგილს გარეშე. ეს, სახელდობრ, ის ადგილია, სადაც მოთხრობილია მეფე არჩილ მეორის (688 — 718) მოწამებრივ სიკვდილზე. აქ არის ნათქვამი: „და პოვნილ იყო მოთხრობაჲ ესე მცირედ აღწერილი ჟამსა შინა შფოთისასა და დასხმულ წიგნსა შინა, რომელსა ჰრქვიან „ქართლის ცხოვრება“ და რომელ არს მოთხრობაჲ ქართლისაჲ. და პოვა იგი ჯოვანშერ წერილი ვიდრე მახტანგ მეფისადმდე. და აქამომდე თავით თვისით ჰმატა ჯოვანშერ, ხოლო რაჲცა ჯერ იყო ყოფად მისცნა მათ აღწერად, რომელნი თვით მხილველ იყონ და გარდამკედელ ჟამსა შინა მათსა“.

ამ ადგილის მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ის უნახავთ საქართველოსათვის ფრიად სამძიმო დროს, სახელდობრ, შემოსევის დროს სარკინოს—არაბებისა, რომლებიც საქართველოს სრულ განადგურებას უქადოდენ. თუ რომ ეს ასეა, ის არსებობდა, რასაკვირველია, მისი ის ნაწილი, რომელიც უწევს მახტანგ მეფის ეპოქას, ჯერ კიდევ მერვე საუკუნის დასაწყისში. მართლაც ავტორი მისი ჯოვანშერი, „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენებით არჩილ მე-II-ის ერთი მახლობელი ნათესავთაგანი, სახელდობრ, მისი ძმის სიძე ყოფილა.

თუ ჩვენ შევეუთანასწორებთ ამ ძეგლს ქართულ მატიანების არსებულ რედაქციებს, ვბოვებთ მისი აღრინდელი შედგენის უტყუარ მოწმობებს. ჯოვანშერის მატიანე „ქართლის ცხოვრებისაგან“, ყოვლის უპირველესად, განსხვავდება, როგორც უფრო ძირეული ანუ ნამდვილი ხასიათის მატიანე, ე. ი., როგორც ქვეყნის მსხვილმან შემთხვევებზე უმთავრესი

ცნობების წყობილი ჯარი. ჰოვანშერის მატეანე საკვირვლად მოგვაგონებს „ქართლის ცხოვრების“ მატეანეს, ნამეტურ თავისს პირველ ნაწილში, მაგრამ თუ უფრო ქვემოთ ჩავყვებით კვალში, დავინახავთ, რომ „ქართლის ცხოვრებას“ აქვს ხასიათი ნამდვილი მატეანური კრებულის, კომპილაციის, სადაც მოზღვავებულია ფაქტები სხვა-და-სხვა დროის შედგენილი წყაროებიდან და დაწყობილია ხრონოლოგიურ რიგზე. ამიტომაც „ქართლის ცხოვრება“ უფრო ვრცლად მოგვითხრობს ამა თუ იმ ფაქტებზე, მაშინ როდესაც ჰოვანშერი გარდმოგვცემს მათზე მოკლედ და კონსპექტიურად. ჰოვანშერს ჩვენ ვერ ვუბოვით ცხოვრებებს, ვრცელ ცნობებს იმის შესახებ, თუ სად ან რა დროს ვრცელდებოდა ქრისტიანობა; არა აქვს წმ. მოციქულების ანდრია და სიმონ ძანანელის მოქალაქობისა და ქადაგების შესახები ისეთი ვრცელი ცნობები, როგორც იპოვება „ქართლის ცხოვრებაში“; არა აქვს მას არც ერთის წმიდანის ცხოვრება, წმ. ნინოს ცხოვრებას გარეშე, რომელზედაც „ქართლის-ცხოვრებასთან“ შედარებით ძალიან მცირედ არის მოთხრობილი. ქართველების განმანათლებელის მამისაგან ბრანჯების მოქცევის შესახებ ნათქვამია მხოლოდ, რომ მან მოაქცია ისინი ქრისტეს რჯულზე, მაშინ როდესაც „ქართლის ცხოვრება“ ამის შესახებ ძალიან ვრცლად გვიამბობს.

ამ ნაირად ჩვენ ვხედავთ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შეიცავს მრავალ მოზღვავებულს და შეკეთებულ, ზოგჯერ ლეგენდარულ ფანტაზიით გამშვენებულ, ზოგჯერ-კი სხვა-და-სხვა კერძო ქრონიკებიდან ამოკრებილ, როგორც უცხო, ისე ქართულ მოთხრობებს. ამის შესახებ ჩვენ ხშირად მოგვაგონებს თვით „ქართლის ცხოვრება“ ამ გვარი სიტყვებით: „შითარცა წერაი არს ცხოვრებასა სპარსთასა“... „შითარცა წერილ არს ცხოვრებასა ბერძენთასა“. „შითარცა წერილ არს ცხოვრებასა მათსა“, „ვითარცა წერილ არს წიგნსა შინა წამებისა მათისასა“, „მოქცევასა მათსა“ და სხვ. ამ გვარ ფა-

ქტების მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვიქონიოთ ის მოსაზრება, რომ ძველ სომხურ თარგმანს შემოუნახავს ჩვენთვის უძველესი ქართული მატიანის სახე; ეს მატიანე წარმოადგენდა უფრო ძირეულსა და ნამდვილი ხასიათის მატიანეს, ვიდრე ქართული მატიანების აწ არსებული რედაქციები. ამ უკანასკნელებში ცხადათ სჩანს სხვა-და-სხვა, როგორც ქართული, ისე უცხო წყაროებით სარგებლობა, როგორც არიან ძველი ქართული მატიანე (რომელიც წარმოადგენდა ჯოვანშერის მატიანესაგან ძალიან ნაკლებად გასხვავებულს რედაქციას), გამოჩენილი პირობის და შემთხვევების შესახები ცალკე მოთხრობები და პოეტური ზეპირ-გარდმოცემები.

მაგრამ ჯოვანშერის მატიანე რომ ყოფილა მისგან ნახული შფოთის დროს და ჩაკრული წიგნში, რომელსაც „მართლის-ცხოვრება ეწოდება? აქედან ცხადია „მართლის-ცხოვრება“ აგრეთვე არსებობდა მერვე საუკუნის დასაწყისში, მაგრამ შესაძლებელია რომ ის არსებობდა ცალკე წიგნებად, ბევრად უფრო ადრე და ამ ცალკე წიგნებიდან შესაძლოა შემდგარიყო მთელი კრებული. ეს ძალიან ადვილი დასაჯერებელია. მართლაც, თვით სათაური „მართლის ცხოვრება“ ნიშნავს ხომ ცხოვრებას მართლისას ანუ საქართველოსას. აქედან საფიქროა, რომ იმას მიუღია თავისი სახელ-წოდება ანალოგიური, მატიანური კრებულებისგან, უცხოელი ქრონიკებისგან და სხვა ამ გვარებისგან, რომლებიც დიდხმარებაში იყო უცხო და მოსაზღვრე ქვეყნებშიაც კი. როგორც „მართლის ცხოვრების“ წიგნიდან სჩანს, ეს წიგნები ქართულს ენაზე ამ გვარ სახელებს ატარებდნენ: „ცხოვრება სპარსთა“, „ცხოვრება ბერძენთა“, „ცხოვრება წმ. ნინოსის“, „ცხოვრება წმ. მამათა“ და სუყველა ამ გვარი წიგნებიდან შეიძლება და შემდგარიყო საერთო წიგნი, რომელმაც შემდეგში მიიღო სათაური „მართლის ცხოვრება“. ხოლო, რაც შეეხება ძველ ქართულ მატიანეს, ყოველგვარ გამშვენება-შეკეთება-მოკლებულს და ქვეყნის მსხვილმანი შემთხვევების შესახები

ამბების მომთხრობელს, იმას შეიძლება მიეღო ისეთი სა-
 თაური, როგორც დაცულია სომხურ თარგმანში, ე. ი. „მცა-
 რედა მოთხრობაჲ ქართლისთვის“. ამ გვარი სათაური ბევრად
 უფრო მოხერხებულია.

ზემოხსენებული მოსაზრებები გვაძლევს ნებას ვიფიქ-
 როთ, რომ ძველი ქართული მატრიანე იწერებოდა დაბადები-
 დგან, სპარსული, ბერძნული და სომხური ქრონიკებიდგან
 და შესდგებოდა საქართველოს მოქრისტიანების შესახებ მო-
 თხრობებიდგან, წმ. მოციქულების ანდრია და სიმონ კანა-
 ნელის შესახები უცხო ლეგენდებიდგან, როგორც, მაგ., მო-
 თხრობებიდგან, რომლებიც წარმოადგენდნენ ყველა სამხრეთელ
 მართლ-მადიდებელ ეროვნებების საერთო სამკვიდრებელს. მს-
 მატრიანე, შესაძლოა, დაიწყო ჯერ კიდევ საქართველოს მო-
 ქრისტიანების პირველ საუკუნოებში და შემდეგ თანდათან
 ემატებოდა ქვეყნის მსხვილმანი შემთხვევების შესახები ყო-
 ველ დროული ამბები. ამას ცხადათ უჩვენებს ის ადგილი,
 რომელიც მართულია არჩილ მეორის მოწამებრივი სიკვდი-
 ლის მოთხრობის ბოლოზე; ამ ადგილიდან სჩანს, რომ ეს
 მატრიანე ჯოვანშერისაგან ყოფილა დაწერილი, და რომ იმას
 შეეძლო ის გაეგრძელებინა მხოლოდ „მართლის ცხოვრე-
 ბის“ კრებულში და, მაშასადამე, მაშინ უკვე არსებულში,
 საკმაოდ მოგროვილი მასალებიდან; შემდეგი ემატიანეები,
 რომლებსაც უწერიათ მეფე არჩილ მეორის მეფობიდან, ბა-
 გრატების მესამე და მეოთხე და ლავით აღმაშენებელის (980
 —1125) მეფობამდე, უკვე ამ უკანასკნელების თანამედრო-
 ვეები და, მაშასადამე, ამ მეფეების მეფობის შემთხვევების
 თვით მხილველები ყოფილან *). მს ცხადათ გამონათს იმ
 მხურვალე გრძობაში, ლირიულ სულის მოძრაობაში და ცხა-
 რე სურვილში, რომლებითაც ისინი მოუთხრობენ თავიანთ

*) მე აქ, რასაკვირველია, ვაშობ ჯოვანშერის ხრანიკაზე და-
 არა „ქართლის ცხოვრება“-ზე.

მეფეებზე ღვითის მეორე თანამედროვე უნდა იყოს აგრეთ-
ვე ზოვანშერის მატიანის სომხურად მთარგმნელი; უკანასკ-
ნელი, ექვს გარეშეა, უნდა ყოფილიყო ერთი მისი დაახლო-
ვებული სომეხთაგანი, ნამეტურ თუ სახეში ვიქონიებთ იმ
გარემოებას, რომ ღვითი სცდილობდა სომხების დაახლოვე-
ბას და მათთან სულიერი კავშირის დაჭერას, რასაც ცხადათ
ლალადებენ თვით მისი თანამედროვე სომხების მემატიანეები.
მარდა სწორი ძველი სომხური ენის, რომლითაც თარგმნი-
ლია ეს შრომა და რომელიც არ შეიძლებადა ყოფილიყო
მეთორმეტე საუკუნის უგვიანეს, ამას მოწმობს ის ჩამატებუ-
ლი აღგილიც, რომელიც მოსალოდნელი იყო მთარგმნელი-
საგან. მომადლა რა მეფე ღვითი სიმპატიებით და კეთილ-
განწყობილებით სომეხი ერისადმი, მთარგმნელმა, რასაკვირ-
ველია, საჭიროდ ჩასთავალა აგრეთვე, მოეხსენებია თავისი
სამსახურიც მაგალითად ის ამბობს: „განიხარებდა მეფე და
აქებდა კეთილსა თარგმანებასა სომეხთასა“-ო (იხ. სომხური
ტიქსტი გვ. 122 ვენეცია, 1884 წ.).

იმ ჩემი აზრის დასამტკიცებლად, რომ სომხური მატია-
ნე არ არის დამოუკიდებელი შრომა, არამედ ძველის ქართუ-
ლი მატიანის თარგმანია, მე მოვიყვან ფრიად დამახასიათე-
ბელ ნიშნებს, რომლებიც აშკარად დავინახე ამ ძველის ქარ-
თულ მატიანეებთან შედარების დროს. მე არ შევეხები იმ
სომხურ ძველის ფრაზეოლოგიას, არც მას სტილსა, ვიწუებ ისე-
თი ორფორმაფიული ნიშნების გარდაშლას, რომლებიც მიხედ-
ვით, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ეს ძველი არის თარგმანი
და თარგმანი, სახელდობრ, ისეთი ძველისა, რომელიც ხუ-
ცური წიგნით წერებულა.

მაგალითად, საკუთარი სახელების „პრშაკ, შიუაშ, მამშვილდეს“-ს მაგიერად ვკითხულობთ: პრბაკ, ბიუაბ, შამშუჰტე და სხვებს. ეს მით აიხსნება, რომ ასოე-
ბის ყ (შ) და ყ (ბ)-ის მოხაზულობა ძალიან ჰგავს ერთ-
მანეთს და გაკრული ხელით წერილში მათი ერთმანეთში შე-

ცვლა აღვილია; აგრეთვე ჰგავს ერთმანეთს ასოები **ⲙⲏ** (ჰ) **ⲙⲏ** (ლ); ამიტომ მათი ქართული სწორი გამოთქმა ამ გვარია: „არშაკ, შიჟაშ, შივაშ, შიოშ. შქანასკნელი გამოთქმა და-ცულია ქართულ მატრიანეებში. ძართულად სამშვილდე—სომ. სამშუჰტე*), სომხ. აბებურა—ქართულად აბეშურა. ამ გვარ მოვლენასავე ვხედავთ სიტყვა: **ⲁⲣⲗⲉⲗⲣⲓⲥ** ში ერთი სიტყვის **ⲁⲣⲗⲁⲗⲣⲉ**-ის (მეფეების დინასტია) მაგიერად; წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ეს უნდა ვსცნოთ ორ სიტყვად **ⲁⲣⲗ** (არღ)—აწ, და **ⲉⲗⲣⲉ** მრავალი, რაც შეცდომაა; უნდა წავიკითხოთ: **ⲁⲣⲗⲁⲗⲣⲉ**—არღაშირიანნი. სომხურ თარგმანს შემოუნახავს ძველი ქართული ორფოგრაფიის მამხილებელი საკუთარი სახელები მაგ., შივაშის მაგიერად შიჟაშ, ე. ი. უ ვ-ნის მაგიერად. ძართულს მატრიანეში შიჟაშის მაგიერად გვაქვს შიო-ში, ე. ი. ახალი ფორმა, იმის მსგავსად, როგორც, მაგალ., ჩვენ გვაქვს ახლა შარნაოზი, შარნავაზის მაგიერად, ბივარ-გის მაგიერად ბიორგი **) და სხვ. „ძართლის ცხოვრებაში“ ორფოგრაფია სიტყვა „სამშვილდე“—სი სრულიად ახალია, ე. ი. ის იწყება ვ ნით უ-ს მაგიერად, სომხურ ტექსტს-კი შემოუნახავს ჩვენთვის ამ სიტყვის სწორი ძველი ქართული ორ-ფოგრაფია **ⲗⲁⲙⲓⲗⲓⲗⲉ** ***)—სამშუილდე და სხვ.

რადგანაც ჩემგან შენიშნული ამ გვარი ფაქტები ცხა-დად გარდაგვიშლიან ძველის ქართულის ტექსტის უტყუარს ნიშნებს, ამიტომ მე, იმ მიზნით, რომ აღმედგინა ძველი ქა-რთული დედანი, განვიზრახე მეთარგმნა ეს ძველი; ამასთან მე ვსთარგმნე იგი იმ ენაზე, რომელიც დაცულია (IX - X) საუკუნეების ქართულ მწიგნობრობის ძეგლებში. თარგმანს-თან ერთად მე შევასწორე სომხური ტექსტის გარყვნილი აღ-გილები და აგრეთვე ვუჩვენე ის შეცდომები, რომლებიც მოჰსვლია აკადემიკოსს ბროსეტს, რომელმაც სთარგმნა ეს

*) შენიშვნა იხილეთ სტატიის ბოლოში.

) სვანურ და სხვა მთიულ დიალექტებში აქამომდე დაცულია ეს ძველი ფორმები. *) ზოგ ადგილას ასეა.

თხულება თავის დედა ენაზედ (იხ. Additions et eclercicement à l'histoire de la Géorgie. Chronique arménienn. S. Petersbourg. 1851.

აქ მე გარდაეშლი იმ შესწორებებს, რომლებიც შევეიტანე მე სომხურს ტექსტში და აგრეთვე იმ შეცდომებს, რომლებიც ხვდება აკადემიკოსი ბროსეტის თარგმანში.

23 გვ. ჯოვანშერის მატიანეში ვკითხულობთ: „*Լ ԵՍ ՆՄԱՅ Ի ԳԵՐԻՋՐԻՅՆ ՅԻԼԻԻԱՆՍԿ, ՄԻՆՏԱԾԻՈՒԼՆ ՄԻՆՃԼ ԳԵՏԱՐՆ ՄՅՆ, ԻՐԻՅ ՆՆԵՐԸԻՅ ԿԱՆ ԵԳԵՐԱԳԻՔ Լ ՍԻՆՔ.*“

აქ არის საუბარი იმ სამფლობელოებზე, რომლებიც მიეცა ჭუჯის, სამეგრელოს ერისთავს, საქართველოს პირველი მეფის შარნავაზისგან, მაშინ როდესაც სიტყვა სიტყვით რომ ესთარგმნოთ სომხური ტექსტი, მივიღებთ: „და მისცა მან (შარნავაზმან) მას (ჭუჯის) ბერო ჯრუიდან იურივანამდი (ბროსეტით მირივანამდი), ხმელთა-შუა ზღვიდგან დიდ მთამდი“ და სხვ.

ამ ადგილას ტექსტია გარყვნილი ან და სანახების უმსგავსო შერევაა და, მაშასადამე, მატიანის გარდაწერელის გეოგრაფიული უვიცობაა. აქ სრულიად არ არის ქუაში მოსასვლელი არც რალაც გერჯრუი, არც ერივანი, არცა ხმელთა-შუა ზღვა. მს სრულიად ცხადი ხდება მაშინ, თუ ამ ადგილს „შართლის-ცხოვრების“ შესაბამ ადგილს შევადარებთ, სადაც ნათქვამია: „და მისცა მგრისის წყალსა და რიონს შუა და ზღვითგან მთამდე“, რომელსა შუა არს მგრისი და სვანეთი; აქედან ცხადია, რომ „*Ի ԳԵՐԻՋՐԻՅՆ*“-ის მაგიერად უნდა იყოს „*ԿԵԳՐԻՅ ԶՐԻՅՆ*“—მგრისის-წყლითგან, „*ԻԼԻԻԱՆՍԿ*“-ის მაგიერად—„*ԸԻԱՆՍԿ*“, მაშასადამე, სომხური ფრაზა ასე უნდა გასწორდეს: „*ԿԵԳՐԻՅ ԶՐԻՅՆ ՄԻՆՃԼ ԳԵՐԻԱՆՍ Լ Ի ԾԻՈՒԼՆ ՄԻՆՃԼ ԳԵՏԱՐՆ ՄՅՆ, ԻՐԻՅ ՆՆԵՐԸԻՅ ԿԱՆ ԵԳԵՐԱԳԻՔ Լ ՍԻՆՔ*“, ე. ი. „მგრისითგან რიონამდე და ზღვითგან მთამდე დიდად, რომლისა ქვეშე არნ ეგრისელნი და სოვანნი“.

გვ. 24. ჯოვანშერის მატიანეში თითქო აკლიაო მეშვიდე

ერისთავი, რომელიც „ქართლის-ცხოვრებით“ ხვდება ძლარჯეთს: საქმე იმაშია, რომ სომხურს თარგმანში ა), გარყვნილია ტექსტი; ბ), არ არის ნათქვამი, სად გაგზავნა შარნავაზმან მეშვიდე ერისთავი, ნათქვამი კია, რომ მან გაგზავნა მერვე ერისთავი შუჯაეთს და მგერს.

ბროსეტი სთარგმნის: „un huitieme dans le Koudehath et l'Eger i. e. le pays de kondchi“; *) მაგრამ შუჯის ქვეყნისთვის ჩვენ გვაქვს სახელწოდება მგერი (მგრისი), რომელიც იქვე ახლავს სიტყვას „შუჯაეთ“ და სრულიად არ არის საქირო კიდევ შუჯაეთის გამოგონება. უფრო აქ არის დამახინჯებული სახელწოდება „ძლარჯეთი“: როგორც სჩანს სიტყვა „მგერ“-ის წინ ყოფილა საკუთარი სახელი შუჯი, სახელწოდების ძლარჯეთის წინ კი სიტყვა *გხიძხრიღ* მეშვიდე (ერისთავი). ამაების მიხედვით, რომ შევასწოროთ ეს ადგილი, მივიღებთ: *„გხიძხრიღ აიღაქნავ 'ხ კყარჯხლ და დჳიღქ ქნქნ“*, ე. ი. „მეშვიდე წარავლინა ძლარჯეთად, ხოლო შუჯი მგერად“. წინააღმდეგ შემთხვევაში ვღებულობთ ამ გვარ სურათს: არის მეექვსე ერისთავი, მერვეც, მაგრამ მეშვიდე კი არ არსებობს. მერვე ხვდება მგრისს, მეშვიდე კი ძლარჯეთს, მაშასადამე, აქაც ტექსტია გარყვნილი ან და სანახების უმსგავსო შერევაა, მაშასადამე, აქაც მატრიანის გარდამწერელის გეოგრაფიული უვიცობა.

ბვ. 27. *„ს დჳიღონ ღრადჳ, ირ კაყრ ანღარღარღარსა —უნდა იყოს: „ს დჳიღონ ღადქნავნ, ირ კაყრ ანღარღარღარსა“* ამ გვერდზედვე: *„ს ძიღავალ დჯალათი ძარე ჯღრიგ და ყაჯათ დჯაყრქნხ ღრინს“*.

ბროსეტი სთარგმნის: „Oubliant la foi de son pays ne suit plus la religion paternelle“, აქ-კი ნათქვამია „მან დაივიწყა თავისი დედების რჯული“ და თავყანს სცემს

*) მერვე (გაგზავნა) ქუჯაეთს და ეგერს, ე. ი. ქუჯის ქვეყანას.

რჯულსა მამეულსა“-ო, როგორც უნდა, დარჩეს, ამიტომ რომ აქ მოთხრობილია შარნაჯუმზე, რომელმაც დაივიწყა თავისი დედა-რჯული და აღიარა თავისი მამის—სპარსელის რჯული, რისათვის „მოძულეებდეს მას ქართველნი“.

ბვ. 36 „აყასკანაღ 'ի ნივანტ სასკალიღ“-ის მაგიერად უნდა იყოს: „აყა კან ნას 'ი ნივანტ სასკალიღ.“

ამავე გვერდზე: ჴათილაღი ყათნაიღი **) ბროსეტს ვერ გაუგია ეს ადგილი, რომელიც სრულიად ადგილია: მევსთარგმნი: „რეცა თუ განდგომილი“ ანუ მიზეზითა განდგომილისათა“.

ბვ. 46 „მ'ი ხერსჯერ: ვი რნღ ხლანელიგ ხა აო ჟირან ჟიყ:“ ბროსეტს ვერ გაურჩევია „ჟირან“ უკანონო ბრუნვება, აკკუზატივი, მრავლობითი რიცხვი სიტყვისაგან ჟიყ და და სთარგმნის ასე: „tu entreras avec celles-cie—უნდა იყოს: „tu entreras avec tes soeurs .

ბვ. 51: ხიტღაღიყ—უნდა იყოს: ხმღაღიყ—ემბაზი.

ბვ. 106: კანამ ქამანსაკი ჳხორღი ქრღაღორნ სჳქსაღაღ ლ ჳქმხორტ ქხსაყ ლხინი“—ღემეტრე მახტანგით იყო ძე და არა სიძე ლეონისი ჩემის აზრით ეს შეცდომა წარმოსდგა იმის გამო, რომ ქართულ ორიგინალში სიტყვები არ იყო ერთი-მეორისაგან საკმაოდ დაშორებული. ეს ფრაზა მთლად დაცულია „ძართლ. ცხოვრებაში“, სადაც ვკითხულობთ: „მას ჟამსა შინა გამოვიდა მეფე ბიორგი ძმა მეფდორესი და ლემეტრესი, ძე ლეონისი“. თუ ჩვენ ამ ფრაზის უკანასკნელ სამ სიტყვაში მოვახდენთ ისეთ ცვლილებას, რომ პირველი მათგანის მარცვალს სი—ს ვაკუთვნებთ მეორეს, მა-

**) იხილეთ ამ გამოთქმის ამგვარივე ხმაკება მასე ხარენჯელის ისტორიაში: (Моисей Хоренский. История Арменіи. Тифлисъ 1881 г. 2 книга, 74 глава) „ღ ჴათილაღი ყათნაიღაღ ქასათასკან ქინი (სნას) კსრთაღღ“.

შინ, მართლად, მივიღებთ სიტყვა „სიძე“-ს და სწორი წესითხვის მაგიერად „მეფე ბიორგი, ძმა თევდორესი და ლემეტრესი ძე ლეონისი, წავიკითხავთ: „ბიორგიძმა თევდორესი და ლემეტრე, სიძე ლეონისი“; ამას გარდა გამოჩენილია ორი სიტყვა: „**ს. გემსორც**“-ს წინ, სახელდობრ: „**ხედაყრ ლხინხ**“ — სიტყვა-სიტყვით და იმავე რიგზე, რომ გადავსთარგმნოთ ეს ქართული ფრაზა, მივიღებთ: „**კაჲმ ძამანსაქი ზხირექი, [ძაყალირნ ს.ქსაყავ, ხედაყრ [ხიფიის ს. ზემსორცქი, ირქი ლხინხ**“.

ზვ. 88: „**მკხხ აკთირქი სლ [ძაყალირნ სხნყავ 'ხ აყაყასხ**“, უფრო „**აყაჯრასხ**“, როგორც შეიძლება კიდევ იყო ეს სიტყვა ქართულ ტექსტში. ეს სიტყვა იხმარება ძველ ქართულში ამ სახით: ჰაჰრაკი და ნიშნავს მცველს, სიმაგრეს (იხ. სახარება მათესი, თავი 27 გვ. 32).

ზვ. 39. **არქქილიქი**-ის მაგიერად უნდა იყოს **არქაჯიქი** — არდაშირიანნი.

ამით ვათავებ ჩემ შესწორებებს და შენიშვნებს.

მე ხელ მძღვანელობდა სურვილი დამედგინა ქეშმარიტება და ეს უფრო მაქვსებდა ჩავკვირვებოდი ამ სომხურ ძეგლს და მომენახა ისეთი მხარეები, რომლებიც დარჩენილათ ჩემზე ადრე მისს მკვლევარებს.

რომ უფრო ნაყოფიერი იქმნას ჩემი ამგვარ მიმართულებაზე შრომა, მე ვამზადებ ჯოვანშერის მათიანის ძველ ქართულ ენაზე თარგმანს დასაბეჭდათ მე IX—X საუკუნოების ძეგლებში დაცული ენით — იმ შესწორებებით, რომლებიც ჩემზე ადრე მოეხდინათ და რომლებიც მე მოვახდინე ჩემი მუშაობის დროს.

ი. აბულაძე.

*) თუმცა აქ უნდა შევნიშნო, რომ სომხური *კ* მხოლოდ სი^რევის თავში გამოითქმის, როგორც *ჭ*, შუაში კი, როგორც *ი*-ნი. ამას გარდა ზოგ ადგილას იმ ნაბეჭდ ტექსტში, რომლითაც მხოლოდ ვსარგებლობდი მე, გვაქვს *ჯამჯიკატ* — შამშუიდედე, ანუ სამშუიდედე (*კ* (ა), *ე*, *ი*, *კ* — ცა და ლ-ც. ამიტომ შესაძლებელია ეს ასო ხმარებული იყოს *კ* (ა)-ის მაგიერად. თუ ეს ასეა, მაშინ კიდევ უკეთესი მაგალითი გვაქონია ძველი ქართული ორთოგრაფიის.

ი ა ნ ი ჩ ა რ ი *)

ისტორიული დოკუმენტი 5 მოქმედებად.

*) იანიჩარი, იანიჩრები (ოსმ., ნიშნავს „ახალ ჯარს“) იყვნენ ერთგვარი ჯარის-კაცნი ოსმალეთში. იანიჩართა ჯარი ზარ-ველად შემოიღო სულთან-ჰურა-ხანმა 1328 წელს. იანიჩრების ჯარისთვის საგანგებოდ ჰქრეუდნენ ქრისტიან მცირე-წლოვან უმაწილებს, აბარებდნენ მამულისადაც ოჯახებში და ამ გზად ზრდიდნენ თავ-დადებულ მამულისადაც ოჯახებში და ამ გზად ზრდიდნენ თავ-დადებულ მამულისადაც ოჯახებში. იანიჩრები შეადგენდნენ მუდმივ ჯარს ოსმალეთში რიცხვით 40,000 და ითვლებოდნენ მის უმაღლეს, მაგრამ იმავე დროს ურჩ და უწესურ ჯარად, რის გამოც ზოგიერთნი სულთნები ცდილობდნენ სრულიად მოკლხათ ეს ჯარი, მაგრამ ამოდ: იანიჩრები იარაღით ხელში უძლიანდებოდნენ მათს განძრახვას და მხოლოდ სულთანმა მამუდ მეორემ 1832 წ. შექსილთ მათი მისხობა და ამოწვეკტა. მათ მაგივრად სულთნებმა შემოიღეს ევროპიულად განწეობილი ჯარი, წოდებული ნიჩამად. იანიჩრებად ოსმალეთი ზრდიდნენ ქართველთ ბავშვებსაც და, როგორც შეისტორიკინი გვარწმუნებენ, საშინელი ჯარის-კაცნი იზრდებოდნენ ამთგან. აი ერთ ასეთ იანიჩრებად გამოყვანილია ამ დროში რიი ქართველი, თავადი და აზნაური, რომელნიც წაუყვანით კახეთიდან შემოსეულ მტრებს, ერთი 4 წლისა, ხლო მეორე 7 წლისა. დროს მიმავლობაში ამ ორს გმირს დრომისს მოუხდებათ სამშობლოში ომი და აქ მოქმე ხალხის ყვეტ-დამხობა. მაგრამ აქ ესენი ნელ-ნელა მოდიან გონს, იცნობენ სამშობლო

მომქმედნი პირნი:

ჯიმშერი-თავადი.

არმაზან, საფარ და სხვა ჯართ-
უფროსნი.

გოდერძი.

ფაშის სამი მსახური.

რობიტი.

მეზვრე და ხაზუა.

ქიტა და სხვა ქართველნი თავადნი.

ჯიმშერის მსახური.

ანნა—ჯიმშერის ცოლი.

ორი მზირი.

სალომე.

გლეხი და ოსმალო.

ნინო—ჯიმშერის ქალი.

ორი იანიჩარი.

ქალთამაზე—სალომეს ქალი.

აზნაური.

ფეფელა—გლეხის ცოლი.

შიკრიკი.

ფაშა.

სამი თურქი.

ასლან

ორი ქართველი.

ისკანდერ

{ იანიჩარი.

სხვა მეომარნი—ქართველნი და ოსმალნი, ქართველი ხალხი.

ისაყ-ბეი.

მოქმედება სწარმოებს მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყის-ში ოსმალეთში (ქახეთში).

მაწა-წუაღს, ხაღს და თავს გამოადებენ თავიანთის ქვეყნის დას-სნისთვის უწუაღო მტრისაგან. ეს არის უმთავრესი ნასკვი და ძარ-ღვი დრამისა. რამდენად ნიჭიერად შესძლო ახალ-გაზდა ავტორმა მათთვის ძვაღ-ხორცის მისხმა და სულის ჩადგმა, ამის თქმა ჩვენ თვით პირუთვნელის მკითხველისთვის მიგვიჩნდება.

რედ.

პირველი მოქმედება

ს ც ნ ა I.

ასმაღთ ბანაკი. სცენის ცაღს მსარეზედ მოსჩანს მად-
ღი მთები ტუით დაფენიღი და ცაღს მსარეზედ ციხე.
აქა-იქ კარავები. ორი მეომარი შეხვდება ერთმანეთს.

ზარგული საით მისდინარ, ჩემო უსუფავ?
ფაშისგან ახალს რას გამაგონებ?
არ ემზადება ამ ჯარის აყრას
და იერიშით გურჯებზედ მისვლას?
ხომ სულ გავცივდით ამდენის ცდითა;
დასვენებაცა ამასა ჰქვიან!..
დღეს შეუსრულდა მზეს სამი გზობა,
რაც აღარ გვესმის ხმლის ხმაურობა.

მეორე. მივეშურები ჯართ-უფროსების
შესაკრებელად სწორედ ამ ალაგს,
რომ ფაშამ მისცეს იმათ ბრძანება
ახლო მომავალს გურჯთა ჟღერაზედ.

ზარგული. მაშ, შენი სიტყვით, მალე იქნება,
როცა ჩემს ხურჯინს და საცალოსა
გავავსებ გურჯთა მე ქონებითა
და მომლიმარი ბედით წავალ შინ!..

მეორე. შენ საწადელი აგისრულდება. (გადის)

ზარგული. ძარვა ხანია ვთელავთ გურჯებსა,
რავდენი სისხლის ღვარი ვადინეთ...
ბევრი სიმდიდრე ჩვენ შევიძინეთ
და კვლავ ვინ იცის რამდენს შევიძინეთ...
(შემოდის ისკანდერი)

მეომანი და ისკანდერ.

ისკანდერ. მართი მითხარი, რომელს ეკუთვნის—
იანიჩართა, თუ ოსმალთ გუნდსა?

ზინგ. მეომანი. ორივე ერთია ჩემის ფიქრითა;
გინდა ერთი სთქვი, გინდა მეორე,
რადგან ეკუთვნის ორივე ერთსა.

ისკანდერ. შე ბრიყვო, რასაც მე გეკითხები,
იმის პასუხი გამე საჩქაროდ,
თორემ ხომ ჰხედავ ამ ბასრს მახვილსა,
შუა გაგებობ მაგ სულელ თავსა.

ზ. მეომ. მე მართალს ვამბობ, შენ რად გეწყინა?..

ისკანდერ. მიტომ, უზრდელო, რომ კარგად ვიცი,
ორივე ჯარია ერთის კაცისა,
მაგრამ-კი მათში განსხვავებაა,
ვით განსხვავდება ჩუგლუგი ხმლისგან!..
იანიჩარი სულ სხვა ჯარია,
მბრძავი უებრო, გულადი, მარდი...
საკუთრივე ოსმალთ და იმათს ჯარსა
სულ არ ვიყიდი შე ცალ ფულადა.

მეომანი. რა ძლიერ აქებ იანიჩრებსა,
განა არ ვიცი, რანიც არიან!
ამპარტავანი, ყარჯან-ყურტანა,
შეკრებილია ხალხი უგვანო...

ისკანდერ. შენ როგორ ჰხედავ, ბრიყვ-არამზადავ,
ძლიერის ჯარის შეგინებასა!..
შენ თუ ეგ ენა არ ამოგგლიჯე,
კიდევ გაჰხედავ სხვა რისმე თქმასა!

ზინგ. მეომანი. შენს მამაცობას მეც მალე ვნახავ,
გურჯი რომ შენს თავს მეფეს მიაართმევს-
ძღვნად, მაშინ მითხარ ეგ თილისმები.

ისკანდერ. შენს თავზედ იყოს, რაც ბედმა გიყოს...
(გამოეკიდება, მაგრამ ისევ მალე შემობრუნდება)

ისკანდერ. მისსა დევნაში ტყვილად ღროს ვკარგავ...
უნდა მეკითხნა: ხომ არ იცნობდა

იგი ასლანსა, იანიჩართა

უსწორო მებრძოლს, მათს წინამძღოლსა,

მაგრამ სულელმა არ დამაცალა...

აქ გამოგზავნეს ფაშის საშველად,

რადგან მთლად ძართლის დაპყრობა უნდათ;

გუშინ საღამოს მოველ აქ ჯარით...

მას აქეთ ესცდილობ ასლანის პოვნას,

მაგრამ ვერ მივწვდი მე საწადელსა.

ვიცი, აქ არის, ამ ჯარში სცხოვრობს:

მანც ვერ შევხვდი პირის-პირ ცალკე.

ღროთა ბრუნვითა სხვა მხარეს დადის,

იბრძვის სულთნისთვის, ქვეყნებს აოხრებს;

მეც სულ სხვა გზასა მათ გამისტუმრეს,

აღარ გვინახავს ჩვენ ერთმანერთი...

დიდი ხანია, რაც ივერიას

ორნივ ერთს დღესა მოგვწყვიტეს მტარვალთ...

(განა ჩვენ მარტო!! ბევრნი სხვანიცა!)

ჩვენი მშობლები ჩვენით დაობლდნენ,

ჩვენი ტირილი ზეცას სწვდებოდა,

მაგრამ გულ-ქვა მტერს ის არ ესმოდა...

მათ გამოგზავრდეს თვისს წეს-რჯულოზედა,

„იანიჩართა“ ჯარად წოდებულ,

ფიცით შეკრულნი მტარვლისთვის ვიბრძვით.

მე უფრო ვიყავ მაზედ უფროსი

და მიტომ ხსოვნამ ბევრი მიშველა...

მიტომ ვარ ისევ გულით ქართველი,

თუმცა სხვის ქურქი მაქვს წამოსხმული.

ვინ იცის, ასლანს სულ დაავიწყდა
სამშობლოც, ქრისტეც და თვითენაცა?!
აგერ თვით ფაშა თავისს ამალით —
აქეთკენ მოდის ჩქარის ნაბიჯით,
ეტყობა, უნდა, ჩვენ გვამცნოს რამე
საბრალო ქართველთ მომავალს ბედზედ.

(შემოდის ფაშა, ამალით, მეორე მხრითგან ჯართ-
უფროსები, რომელნიც მას სალამს მისცემენ და
დადგებიან რიგზედ).

ფაშა. მოგიწოდეთ თქვენ აქ იმისთვისა,
რომ შევასრულო დიდებულ სულთნის
ბრძანება წმინდა, დიდი კანონი;
გამოგიცხადოთ, რომ დილით ადრე, [ნოს,
როცა იქ (ციხისკენ უჩვენებს) ისევ ყველას ეძი-
ჩვენ უნდა მედგრად ციხეს მივადგეთ
და აღვასრულოთ გულად მეომრის
მოვალეობა ციხის აღებით.
აბა რას იტყვით, როგორ სჯობია
ციხეზედ მისვლა, გურჯთა დამხოზა?
მი, ჯერ შენ სთქვი, ჩემო არმაზან.

აჩმეზან. მე რა უნდა ვსთქვა... თქვენს ბრძანებასა-
ისე მივიღებ, როგორც კანონსა,
თავსაც გავსწირავ სულთნის გულისთვის...

ფაშა. შენ ერთგულებას მხოლოდ მეფეიცივი,
რაზეც, მერწმუნე, დიდად გაფასებ,
თვით საქმეზე-კი სიტყვაც არა სთქვი!
აბა შენ, ასლან-იანიჩარო,
შენს მხნე გულადს ჯარს რაღას უპირებ,
ციხეში შესვლის გზას არ უჩვენებ?

ასლანი. მე, დიდო ფაშა, ჩემს რაზმთან ერთად
თქვენს ჯარსაც მინდა მივსცე თათბირი

მოგზაურა

ჩემი ნაწრთობი, თუ გამოდგება!
კარგად გავსინჯე იგი სიმაგრე,
როგორც შემეძლო შორი-ახლოდან,
და შევიტყე, რომ მისი აღება
არ არის ძნელი, თუ ხერხს ვიხმარებთ.

ფაშა. თუ იცი რამე მაგის წამალი,
აბა, გვასწავლე და გაგვამხნევე.

ასლან. მე შევიტყევი, რომ მაგ ციხესა
სამი კარი აქვს შესავალადა;
თუმც ციხე არის ძლიერ მაგარი,
მაგრამ ჯარი-კი ციხის დამცველი
ფრიად მცირეა—სამას კაცამდე.
სამის კარისა დაცვას ივინი
ვერ შეიძლებენ, დამერწმუნებით.
დილით მივიდეთ იერიშითა
თითო კარზედა თითო ათასი,
დავკრათ, დავლეწოთ, შევეშუსროთ კარნი,
გადავერივნეთ ქორისებურად.
გუშაგთ სიმცირე, იმათი ძალი
შეგვიწყობს ხელსა, ციხეს ავიღებთ.

ფაშა. (გახარებული) იყავნ წყალობა დიდ-აღლახისა
შენზედა, ჩემო მარჯვენა მკლავო!
შენსა გმირულსა და მხნე ბრძოლასა
ზედ დაემატა ჭ.ვა გამჭრიახი.
მმედიცა მაქვს, სულთანი დიდი
პატივისცემას შენ მოგიმატებს,
ავაგსებს ფულით და სხვა წყალობით.

ასლან. ღირსი არა ვარ მაგ ნაირ ქების...

ჯერ ღმერთმა ბრძანოს, საქმე ასრულდეს...

ფაშა. მე დიდად მომწონს ასლანის სიტყვა...
თქვენ რალას იტყვიან, გაქვთა ყაბული?

ჯან. უფრ. ჩვენც თანახმა ვართ, დიახ კარგია.

ჩემი ნაწრთობი, თუ გამოდგება!
კარგად გავსინჯე იგი სიმაგრე,
როგორც შემეძლო შორი-ახლოდან,
და შევიტყე, რომ მისი აღება
არ არის ძნელი, თუ ხერხს ვიხმარებთ.

ფაშა. თუ იცი რამე მაგის წამალი,
აბა, გვასწავლე და გაგვაძინევე.

ასლან. მე შევიტყევი, რომ მაგ ციხესა
სამი კარი აქვს შესავალადა;
თუმც ციხე არის ძლიერ მაგარი,
მაგრამ ჯარი-კი ციხის დამცველი
ფრიად მცირეა—სამას კაცამდე.
სამის კარისა დაცვას იგინი
ვერ შეიძლებენ, დამერწმუნებით.
დილით მივიდეთ იერიშითა
თითო კარზედა თითო ათასი,
დავკრათ, დავღეწოთ, შევმუსროთ კარნი,
გადავერივნეთ ქორისებურად.
გუშაგთ სიმცირე, იმათი ძალი
შეგვიწყობს ხელსა, ციხეს ავიღებთ.

ფაშა. (გახარებული) იყავნ წყალობა დიდ-აღლახისა
შენზედა, ჩემო მარჯვენა მკლავო!
შენსა გმირულსა და მხნე ბრძოლასა
ზედ დავმატა ჭ.ვა გამჭრიახი.
მმედიცა მაქვს, სულთანნი დიდი
პატივისცემას შენ მოგიმატებს,
ავაგსებს ფულით და სხვა წყალობით.

ასლან. ღირსი არა ვარ მაგ ნაირ ქების...
ჯერ ღმერთმა ბრძანოს, საქმე ასრულდეს...

ფაშა. მე დიდად მომწონს ასლანის სიტყვა...
თქვენ რაღას იტყვიან, გაქვთა ყაბული?

ჯარ. უფრ. ჩვენც თანახმა ვართ, დიახ კარგია.

ფაშა. მაშ, აბა, ხალხო, გაისარჯენით,
 მოამზადევით თქვენი ჯარები;
 და ხვალ დილითა მამლის ყივილზედ
 გამოდით რაზმად გამოწყობილნი.
 აღვასრულოთ ჩვენ ასლანის თქმული,
 ცეცხლებრ მოვედნეთ ამ ჯიუტს ხალხსა.
 (გავა, სხვებიც გაჰყვებიან).

ისკანდერ მარტო.

ისკანდ. ასლანის სახე კი დავისწავლე...
 მაგრამ როგორა, რა მოვახერხო,
 რომ მას გადავსცე ჩემი სურვილი?..
 ეხლა, მგონი, რომ არ მოხერხდება,
 რადგანაც გვიმზერს თვალი ათასი.
 მაშ როდემდისინ უნდა დავფარო
 ტკბილი, ნეტარი ეს საიდუმლო?
 ნეტავ შემთხვევა როდის მექნება,
 კემმარიტს გზაზედ ეგ დავაბრუნო!..
 ვის ასწავლი გზას, ვის დასაღუბად?
 მგონი, არც ჰფიქრობ ამაზედ შენა!
 მაგრამ მოვა დრო, რომ გაგრძობინო
 შენი შეცდომა და შეგანანო!

ს ც ე ნ ა II.

ფიხეში. დიდი აჩუქებაა ქუჩებში, ნამძინარევი ქარ-
 თველი მუომრები და ხალხი მიჩბიან თავადებით.

უკთი მუამ. აგერ ორმოცის წლისა ვსრულობდი,
 ბევრი მინახავს ქარ-ცეცხლი ბრძოლის,

მაგრამ ანაზღათ — მუხანათობით
 ჯერ არ მინახავს ასე თავ-დასხმა...

ქეოტე ქეომ. ჩვენზე ბრალია... ხომ ვიცოდით, რომ
 ეგ ურჯულონი გარშემო გვერტყენ,
 რაღას მივეცი თავე განცხრომას,
 არ ვუდარაჯეთ, არ ვუგდეთ ყური?!

ზინჯელი. ჩვენც თავს ვუშველოთ, თორემ აგერა —
 თათრები ჩვენებს ჟღეტით მოსდევენ... (გავლენ).

(შემოდის კვლავ ბრბო ქართველებისა, ზოგი ნა-
 ხევრად ჩაცმული და ზოგი როგორ; უკან მოს-
 დევს ასლანი ოსმალოებით)

ხალხი. ბეიშველეთ, გველტენ! შაჰ ჩვენ უბედურთ!..

ასლან. მიჰყევით უკან, სულ გაამტვერეთ,
 მაგათი სისხლიც მარგებელია...
 ნამძინარენი თუმცა არიან,
 მაინც ჰბედავენ წინ დადგომასა.
 მაგრამ ჩვენც კარგი საქმე დავმართეთ:
 ვინც კი ხელთ ვიგდეთ, არვინ დავინდეთ,
 დიდი, პატარა ჩვენთვის ერთია.
 (კიდევ ხმაურობაა)

ჰა, ვგრე მაგათ! დაჰკათ ყოჩაღათ!..

(შემორბიან სცენაზედ რამდენიმე ქართველი, უკან
 ოსმალოები მოსდევენ; წინ ასლანი დაუხვდება და
 შეუტევს)

ასლან. ეს ერთი შენა, ბედით ჩაგრულო...

შენც არ გაჩვენებ მზიანს დილასა...
 ეს რაღასა ჰგავს? სად მიეშურვი?
 ვერც შენ მიაღწევ შენსა ბინასა.. (გავლენ)

(შემოდის ჩქარის ნაბიჯით რავდენიმე წარჩინებუ-
 ლი ქართველი)

გოდება. მაინც რას ჰფიქრობ, როგორ აპირობ?
სულ გაგვმუსრავენ თუ არ ვეცადეთ.

ჯამშენა. რომ წამხდარ საქმეს რითმე ვუშველოთ,
აი ამაზედ მე რასა ვჰფიქრობ:
ჯერ სჯობს, ყველანი დავემორჩილნეთ,
ვეცადნეთ თავის გადარჩენასა,
რადგან სხვა ღონე ჩვენ აღარა გვაქვს!
მერე მალულად ვუწყოთ ძირის თხრა,
ძალი მოვიცეთ, ჯარი შევჰკრიბოთ,
შევატყობინოთ გაღმა-მხარშიაც ..
და ოსმალთ როცა ვეგონოთ ძილად,
დავსცეთ მათ რისხვა ღვთის შეწვევითა...
მოკლეთ ეს არის, რასაც მე ვარჩევ,
ამაზედ მეტი გზა აღარა გვაქვს.

(გავლენ, ორნი დარჩებიან).

წახიბა. მე არის რაღა თქვენი ბიჭობა,
როცა ხალხს უჭირს, დავიმაღლნეთო!
და როცა ყველას გაგვამტვერებენ,
მაშინ აპირებს ომის დაწყობას!
როგორც მან მიგვცა ეხლა მტრებს ხელში,
ეგრეთვე იზამს მომავალშია,
თუ ჯიმშერს ეგ ხმა არ ჩამოვართვით.

ქიტა. ზამოცდილია ეგ კაცი საქმით,
აღბათ ეხლა სჯობს, რომ თავს ვუშველოთ;
მერე კი დროზედ ხმაღს მივჰყოთ ხელი
და ოსმალთ დროშა მიწას გავართხოთ.

წახიბ. შენებრ მრჩეველსა კაცი მიენდოს! [ღევ.
შენც სხვის ჰკვით სცხოვრობ, საქმეს ბრძიდ მის-
(შემოდინან რაედენიმე ოსმალთა ნადავლით)

ქ. მათგ. თუმც კარგებს ჰგვიანან, გაუქრით მკლავი,
მაგრამ დამფრთხალს დათვს მგელი და ტურა
დაპრევენ ხელსა შესაბოჭავად...

ქეღრე მაშ მივჰყოთ ხელი სიმდიდრის წყაროს.

(გარს შემოეხვევიან რობოტს და ძიტას)

პირველი. აბა თუ ჰქვას ხართ, არ გასძალადდეთ.

გთხოვოთ, მოგვეციოთ, თორემ თქვენს თავებს
გავაძიძგინებთ კაქკაქს და ყვავებს.

მესამე. ჰო, მართალს ამბობს, ქაბასა ვფიცავ,

ჩვენ უნდა მოგვეცეთ, რაც გაბადიათ.

წამბიტი. ჰაი, თქვე ბილწნო, რაებს გვიბედავთ!

ხომ არ გგონივარო ვილაც უბრალო,

რომ არ შეგვეძლოს პასუხი გაგცეთ;

ჩვენა ვართ შეილნი მედგარ ბრძოლისა, [ობთ...

ბრძოლა გვშობს ხოლმე, ბრძოლით ვსაზრდო-

მაშ, თუ თქვენ ჩვენგან წაიღოთ რამე,

იქ თქვენ სულთანთან დაიტრაბახეთ.

ქიტა. ჰა, თქვე ურჯულო, მყრალო ცხოველნო...

(შეუტევენ ორნივე, ოსმალნი გაიბნევიან, გავლენ)

შემოდის ისკანდერი.

ისკანდერ რომ არ ვერიო ამ წყეულს ჯარში,

ან რომ არ იყოს აღრე ჩემ-მიერ

განზრახულ აზრის საქმედ ჩინება,

მაშინვე ამათ, ქვეყნის მღუპავებს

მივეტეოდი, როგორც რომ ვეფხვი

და უკანასკნელ სისხლის წვეთამდის

თავს არ დაფხოვდი ქართველთ სახსნელად.

მაგრამ რა ვუყო, აღრეა ჯერა;

მთელი აზრები სულ ჩამეშლება,

თუ მაინც არის შემნიშნეს რითმე

და უფრო დიდი საქმე წახდება.

ის კი—ასლანი—მხეცივით იბრძვის,

თითქოს არ ჰქონდეს კაცური გრძნობა!..

მე გული მიწუხს, სული მიშფოთავს,

ქართველთ ამნაირ ტანჯვის მნახველსა!

ოჰ, რად არ ძალმიძს მეც მიშველება,
ამ გასანუსრავთ სისხლით გაძლომა...

(ამ დროს დაინახავს, ერთი ოსმალო მოათრევს
ერთს ახალ-გაზდა ქალს)

ოსკან. (თავისთვის) ოჰ, საზიზღარო ძალ-მომრეობავ!
(ოსმალს) საითკენ მიგყავს, შე უმსგავსო თხავ?
რას ერჩი მაგ ქალს, უნდა წაჰბილწო?
ხელი გაუშვი ეხლავე, თორემ...

ოსმალო. ხელს რათ გავუშვებ, ჩემი დავლაა?!
არც დაგანებებ, ვერც შენ გამცემ ხმას!
მე გიციობ კარგად—ოსკანდერი ხარ,
და ამას ვეტყვი ჩვენს ძლიერს ფაშას.

ოსკანდერ. (აქეთ-იქით დაათვალიერებს)
არავინა სჩანს, ვერც მიხვდებიან...
სულ შენზედ ვიყრი დანარჩენთ ჯავრსა!

ოსმალო. როგორ თუ ჯავრსა?! მაშ დაიყვირებ...

ოსკანდერ. (დასცემს ხანჯალს) დაიყვირე, რომ ღირ-
(ოსმალო ძლივს-და ამოიკრინებს) [სად ვკვდები-თქო.

ქალი. (გახარებული) ღიდათა გმადლობ ქომაგობის-
მაგრამ კი ძნელი დასაჯერია, [თვის;
რომ მტრებში შევხვდეთ ეგრეთს სათნოსა;
და თუ მომეცა შემთხვევა როსმე
ამ სიკეთისა ნაცვალი გაგო,
მაშინ ნება მაქვს, ვსთქვა თამამადა:
აღარ გახლავარ შენი მოვალე!
მანამდისინ კი უნდა ვიკისრო.

ოსკანდერ. მე დაგიხსენი განა იმისთვის,
სამაგიეროს ვითხოვდე შენგან?

ქალი. არა, მე თვითონ ვთვლი თავს მოვალედ.
ერთს გთხოვ, მომეცი რამე ნიშანი,
რომ თავის დროზე მით მოგაგონო;

აი, მომეცი თუნდ ეგ ხანჯალი.

მურასად მორთულ და მოკაზმულ

ასკანდერ. (აძლევს) ოჲმეც ნაკლებია, არ გეკადრება,
მაგრამ ინებე თხოვნის-და გვარად.

ქალი. მხლა მომეცი გზა წასასვლელად.

ასკანდერ. ინებე... მაგრამ მეც მომე რამე
შენს საგონებლად — სახელი მაინც.

ქალი. ჩემი სახელი არის ძალთამხე,
მადლობის ნიშნად გქონდეს ეს მძივი.

(აძლევს მძივს და საჩქაროდ გადის, მეორე მხრით-
გან შემოდის ფაშა და მხლებელნი, ისკანდერი ფა-
შის დანახვაზედ უკან დადგება)

ფაშა. ალლახმა მოგვცა ჩვენ გამარჯვება
ჯოუტ გურჯებზედ, ვით კვლავცა ბევრჯერ
მეომრებსა აქვთ ყველაფრის ნება,
რაც მოისურვონ, ის აისრულონ...
პაწა ბიჭები ბევრი მოკრიფეთ;
იანიჩარნი ამ გურჯებითგან
ძლიერ მხნე ჯარი დადგება ხოლმე,
მხოლოდ რაც იყოს ქალი ლამაზი,
სანაქებო და ტურთა შვენებით,
ჩემსა ჰარამში გამოამგზავრეთ;
ციხის ზღუდენიც გაამაგრევით,
რომ ან მეშველი არ შემოუშოთ,
ან აქეთგანა არეინ გაუშოთ
ჩვენს უნახავად, თუ არ ოსმალო.
გურჯებს სახლებში გაუნაწილეთ
ჩვენი ჯარები და ჯართ-უფროსნი.
ეხლა წავიდეთ სხვა საქმეცა გვაქვს. (ვავლენ)

საქმე იქნა III. კოუს ცნობა
ჯიმშერის სახლი. შემოდინ ანხა და სალომე.

ანხა. ჩემო სალომე, ვერ გაიგე, თუ
ჯიმშერი ასე რად იგვიანებს?
კარგა ხანია, რაც ის წავიდა,
მიკვირს აქამდის იქ რას აკეთებს?

სალომე. ჩემო ბატონო, ვაჟ-კაცი არის,
სახლში რომ იჯდეს, რა გააკეთოს,
როდესაც ჩვენს ხალხს ჭირის დღე ადგას,
როცა ურჯულომ ლამის გაგვთელოს!..
აღარაფერსა ერიდებიან,
მათთვის ერთია დიდი, პატარა;
წმინდა საყდარი, ბინძური სახლი
მათთვის ერთნაირ მოსახმარია...
ვინც კი გაუღიტეს, ისინი მორჩნენ!
ჩვენ, ვინც გადავრჩით, ვართ უბედურნი:
არ გვასვენებენ, შიშის ზარს გვცემენ,
შინ ძმურად ყველას შუა გვიყოფენ.
ამ უბედურს დროს კაცი შინ იჯდეს,
საქმეს საშველი არ მოუხახოს?!
სირცხვილიც არის, ჩემო ბატონო,
რომ შენი ჯიმშერ მით დაიძრახოს!

ანხა. მართალსა ამბობ, ჩემო სალომე,
მე სულ სხვა აზრით იგი ვიკითხე...
დღეს იმათ, მგონი, დარბაზობა აქვთ,
უნდა არჩიონ ხერხითა ღონე,
რომ მტარვალს აქვე მოუღონ ბოლო.
ცუდად დაგვიგერეს ამ ურჯულოთა,
თითქმის უომრად ციხე დაიპყრეს.
ოჰ, ღმერთო, შენ ხარ მხოლოდ-და სასო

ჩაგრულ-უბედურ-უმწეო ხალხის...

სალამე. ძალო, ნუ სწუხარ, იმედი გქონდეს,
ღმერთი უმწეოდ ჩვენ არ გაგვიშვებს,
იმას მივანდოთ ჩვენი ცხოვრება...

ანნა. ღმერთთა ჩვენი სასო მოწყალე,
მითი ქართველს აქვს უღრეკი გული,
მით იმედოვნებს, განდევნოს მტერი,
სამშობლო იხსნას, დაიცვას რჯული.
მაგრამ მას ვწუხვარ, რომ სამშობლოსთვის
დღეს მარტო ქმარი ჩემი იომებს
და ჩემი შვილი, ჩემი იმედი,
მოხუცსა მამას ზურგს არ უმაგრებს...
მახსოვს ის წამი, თვალ-წინ მიდგია,
როცა არჩილი წამართვეს მტრებმა,
როგორ წამგლიჯეს ხელიდან შვილი
და გაიტაცეს დაწყევლილებმა.
ზედ ამ ადგილას თოკით შებოქვს
და შენს ლევანსა ზედ გადააბეს;
იმის ცოცხალი გიშრის თვალები
მწარედ აფრქვევდნენ ცხარე მდულარეს;
მაგრამ იმ გულ-ქვა და უღმრთო ხალხმა
ჩემი ბიჭუნა არ შეიბრალა!
აღერსის ნაცვლად ხანჯლით დამიჭრეს,
მაზედ იხმარეს თავისი ძალა...
ოჰ, თქვე ურწმუნო, რაზედ მომტაცეთ
ჩემი პაწია—ტურფა ქმნილება!..
თუ ცოცხალია და თუ არ მოჰკლეს
დიდი ვაჟ-კაცი ეხლა იქნება...
ვაჰ, მაშინ ჩემს თავს, თუ იმ უბედურს
დაპვიწყებია ღვთის მსახურება
და ჩვენი ტკბილი, წყნარი გალობა
მისს ქართველს გულს არ ესალმუნება!

სალომე. შენ მაგას ამბობ, ქმარი მაინც გყავს,
 მე რაღა ვქნა... მე?.. რომ არც ქმარი მყავს,
 შეილიც ხომ შენებრ მტარვალთ მომტაცეს...
 მე რას ვარგივარ ტანჯულს სამშობლოს?
 ჩენს მაგიერ მხვერპლს მას ვინ შესწირავს?
 წყეულიმც იყოს ის დრო შავ-ბნელი,
 როცა შეილები მოგეტაცა მტერმა.
 მას აქეთ განვლო თვრამეტმა წელმა...
 ჩემი ლევანი ხომ იქმნებოდა
 ეხლა მაინცა ოც-და-ექვსის წლის...

ანნა. ჩემი პრჩილი სწორედ გუშინ-წინ
 შესრულდებოდა ოც-და-ორისა;
 უხილავ ცეცხლით ორივე ვიწვით,
 გული დედისა მკვდარია ამით.

(შემოდის ჯიმშერ)

ანნა. რა ჰქენით ჯიმშერ, რა გადასწყვიტეთ
 ამ ურჯულოთა საქმის შესახებ?
 ხომ ემზადებით და მეფის ჯარს
 მოგეშველებათ თავისს დროზედა?

ჯიმშერ. ჩვენი განზრახვა დღეს ვერ მოგვიხდა
 და შემდგენისთვის გადავდეთ საქმე.
 რომ არვინ გვნახოს, ან არ შეგვიტყოს,
 აღვიღს მოვსძებნით უფრო კარგს სადმე...
 დღესაც კინალამ თავს წამოგვადგენ...
 ოჰ, დაწყევლილო, შენ დროვ ტანჯვისა,
 რაზედ მოგვისპე ჩვენ მყუდროება?..
 ქართველს ერს ტანჯულს მშვიდად ცხოვრება
 მტარვალთა შორის როს ეღირსება!?.
 არ ერთჯერ მდგარან ამის მეტადა
 ურჯულონი გარს შემოდგომილნი;
 განძი ივერი მაგან გალია,
 რომ მტერს მიჰყვანდა ქართველთა შვილნი.

- მაგრამ ღმერთია ჩვენი მძლე შემწე,
ამით ივერი არ დაეცემა!
- კვლავ ვნახავთ ივერს დიდებით ამდგარს
და შურიანს მტერს ელდა ეცემა!
ჩვენც—იმის შვილნი ჯანს ნუ დავზოგავთ,
ჯათას, მხნეობას ნუ დავიშურებთ
და დაცემულსა ჩვენს ტკბილს სამშობლოს
ჩვენის ზრუნვითვე წამოვაყენებთ!
- ანსა. მაშ რას აპირებთ, მაინც რას ჰფიქრობთ?
- ჯამშუკ. იმას, რომ ხვალვე გავგზავნით კაცსა
მთაში, მოძმეთა შემომკრებელსა...
ჯარს გამოუძღვეს წინ ვით შურდუდი,
დაგვდვას წამალი, მოკვირჩეს წყლული.
- სალამე. ღმერთო ძლიერო, ნუ გაიმეტებ
ქართველთა ბუდის აღრიან დაშლას!
ნუ გამოსწირავ ამ ტურფა კუთხეს,
კიდევ აღირსე დროშათა გაშლას!..
- ანსა. ოხ, ნუ თუ უნდა შევესწორო იმ დროს,
რომ ვნახო ქართლის გადაბრუნება?
ჰე, ღმერთო, მსხვერპლად ეს ჩემი თავი
შეიწირევი თუ შეიძლება!
- ნეტავ შემეძლოს, რომ მტლედ დავედო,
მკურნალ-მალამოდ წავეცხებოდე...
- ჯამშუკ. მარიელ სიტყვით არ გაკეთდება,
რასაც შენ ამბობ, უნდა იბრძოდეს;
რომ ჭკვასთან მოძმედ გყვანდეს მკლავები
და ამოქმედო, რაც გაქვს უნარი,
სიტყვას აქცევდე ყოველთვის საქმედ,
მაშინ ხარ ჭვეყნის შენ მეგობარი.
- ანსა. რითაც შევიძლებ, არას დავზოგავ,
თუნდ მხარში შენვე ამოვიდგები,
ომშიც ვიქნები მე მეომარი,

ყველგან ვისაქმებ, საც გამოვდგები;
ოღონდ სამშობლოს კეთილი დღენი
ვნახო, დაწყნარდეს ეს ჩვენი მხარე.

ჯიმშერ. მაგ აზრით შენა ღონე მიჩვენე
და გამახარე სულით მქჷუნვარე;
ქალებმა ყველამ უნდა გვიშველონ
და კაცებს მოგვეცენ საშველად მხარი,—
ერთად შევებათ მხედ-მამაცურად,
უკუ ვაქციოთ მტარვალთა ჯარი.

სალომე. მართი ქალი მყავს—თქვენი გაზრდილი,
ის მამულისთვის მე შემიწირავს;
აიღოს ფარი, შეირტყას ხმალი,
შეაკედეს მტერსა მხეცივით მბრდღვინავს.
შვილო, მეც ბერი, თუმც არ მაქვს მუხლი,
მტერთან საომრად ავიღებ ხმალსა..

(ტირილი ერევა)

ის კი აღარ მყავს, ვის ჩემმაგვირად
უნდა ებრძოლა, დასდებდა თავსა!

ჯიმშერ. რათ მომმაგონე მწარე ფიქრები!.. (სიჩუმე)
ჩემი პრჩილი რომ ეხლა მყვანდეს,
თუნდ ასი კაცი მომმატებია,
ვინ არ შეჰნატრებს ჩემსა სიბერეს!..
მაგრამ წარსულზედ ფიქრი-ოცნება,
როცა აწმყოა ყურადღებისა,
ვერ გაჰკურნავენ დღევანდელს წყლულსა,
არიან მახე აზროვნებისა.

აქ რომ ურჯულო ჩამოგვიყენეს,
ყოველთვინ სადილს კარგს მიაწვდიდეთ,
რომ მასპინძლობა არ დაგვიწუნოს,
მტრობის დროს—მტრობას არ მოუშლიდეთ.

ანნა. მეტი ნაწილი ასლანი თურმე
ფაშასთან არის, გვერდს არ იშორებს.

ის ჩვენსა მხოლოდ ხანდის-ხან მოდის.
როცა კი მოვა, არ დავიმდურებთ...

საჯლმე. მე მიმაქვს ხოლმე მასთან ხორავი,
ამიტომ ერთხელ შემთხვევით ვკითხე:
სადაურია, ან ვისი შვილი.

მან დაუდევრად მითხრა შემდეგი:
ვინ მიაქვავა იანიჩარსო
სამშობლო მხარე, ნათესავები,
ან სადღა ახსოვს მას დედ-მამაო...
ასე რომ მაგას არა სცოდნია
არცა დედ-მამა და არც მამული ..
ისიც კი მითხრა, რომ მის მაგვარი
ბევრია თურმე ოსმალთებში.

ჯიმშერ. მგრვა, ეგრე. მართალი უთქვამს,
ჰო და მაგიტომ სჯობს, დავანახოთ,
რომ ქართველობა განთქმული არის
პურ-მარილითა მთელს ქვეყანაზედ;
მაგრამ მტრობის დროს კი არ გიმოყვრებს,
მტრულად დაგხედებათ ყოველს სიტყვაზედ.

ანნა. მაგაზედ, ჯიმშერ, აი რას გეტყვი:
მართალი არის, რაც შენ ეხლა სთქვი,
საგრამ ხან-და-ხან ეგ გულ-უხვობა
ჩვენ გაგხედის ხოლმე სასაცილოდა;
დიდის ამბითა მივიღებთ სტუმარს,
უხვად ვმასპინძლობთ, არასა ვზოგავთ,
გვგონია ჩვენი კეთილის მყოფი;
მაგრამ კი შემდეგ ვრწმუნდებით, ვხედავთ,
თვალი ავებშია, მწარედ შევმცდარვართ.
და ის სტუმარი— ძმა მეგობარი,
სადილების დროს ბუღბული მტკბარი,
ჩვენი ყოფილა უხნეო მტერი,
გულ-შავი, გველი, ფარისეველი.

ჯიმშერ. მე მართალია, ბევრი წავაგეთ
 ჩვენის ბრმა-ყრუის მინდობილობით ..
 მაგრამ მაინც კი პურ-მარილობა
 და გულ-უხვობა არ დაიძრახვის...

საღამო. რათ დაიძრახვის, როდესაც შენა
 კეთილ საქმისთვის არაფერს ჰზოგავ...
 ჯერ რაც სიკეთე მე ბებერს მიყავ... [კეთე?

ჯიმშერ. (გააწყვეტივნებს) რა სათქმელია, ან რა სი-
 ეგ იყო ჩემი მოვალეობა
 და აღვასრულე, მორჩა, გათავდა... (წამოდგება)
 კარში არიან ვინმე ბიჭები?

ანა. თვით მოურავი ჭაბუ მანდ არის.

ჯიმშერ. მაშ წავალ, ვნახავ, ცოტა საქმე მაქვს!..
 (შემოდის ძალთამზე)

ქალთამზე. დილა მშვიდობის, ჩემო ბატონო!

ჯიმშერ. შვილო, ძალთამზე, გკითხავ ერთ რასმე,
 კაცის საამო პასუხი გამე,
 თუმცა ქალი ხარ, მაგრამ ვერ გასცვლი
 მაგ შენს სამკაულს მძიმე ჩაჩქანზედ?
 ხელ-საქმის ნაცვლად ეგ შენი ხელი
 ვერ შესძლებს ხმალი იხმაროს მტერზედ?

ქალთამზე. ოღონდ მელირსოს სამშობლოს შეველა,
 რატომ ვერ გავცვლი, რატომ ვერ შევძლებ?
 მოვალეცა ვარ, რომ თავი დავდო,
 სიკვდილსაც უფრო ტკბილად მივიღებ.

ჯიმშერ. როცა ეს ნაზი ტურთა ქმნილება
 ამ სიტყვებს ამბობს და არც-კი ჰკრთება,
 ნუ თუ დაჩაგრულ სამშობლოსათვის
 თავის შეწირვა სხვას დაჰზარდება?! (გავა)

ქალთამზე. ძეკელა გახლავთ.

ანა. ძალიან კარგი. (გავა).

საღამო. რა საქმისათვის მოსულა აქა?

ქალთამსე. მგონი, რაღაცა სათხოვარი აქვს.
საღამე. მაგასღა აკლდა მათხოვარობა!..

ქალთამსე. აქ მოდი, დედი; — ერთი მითხარი,
ამ ოჯახში ჩვენ იმიტომა ვართ,
რომ ჯიმშერია ჩემი ნათლია?
და მხოლოდ თავის გულ-კეთილობით
ჩვენ აქ გვაცხოვრებს, ტკბილად გვინახავს?

საღამე. ეკ არის, შვილო; გულ-კეთილია
და თან, იცოდე, აი როგორი:
აქამდის ეს ხომ არ მითქვამს შენთვის,
რომ მამაშენი, ის უბედური,
იყო ჯიმშერის ყმა აზნაური.
როდესაც ერთხელ ოსმალთ აიკლეს
ჩვენი ქვეყანა, ის მაშინ მოჰკლეს.
შენ ძმაცა გყვანდა შენზედ უფროსი,
ლევანი ერქვა იმას სახელად..

ვაჰ იმ დღის მომსწრეს, რად ვარ ცოცხალი!..
ისიც ოსმალთა თან წაიყვანეს;
დაპროვებს ობლად, შენ დამრჩი მარტო,
მხოლოდ სამისთვის იყავი მაშინ.
ჩვენი პატრონი არავინ იყო...

მაგრამ ჯიმშერმა რომ მნახა ჭირში,
თავის ოჯახში მოპცა მე ბინა,
შენცა მიგიღო ვით ღვიძლი შვილი,
თავის წინოსთან არაფრით გარჩევს,
ისე მინახავს როგორც ძმა დასა,
რასაც შენისვე თვალითა ჰხედავ.
ანნასა ვშველი ოჯახობაში,
როგორც შეჭურვის ჩემის ხნისასა..
თვრამეტი წელი... აგერ აქ ვცხოვრობ...

ქალთამსე. აგრეა?..

საღამე. სწორედ.

ქალთამიკე. ბამიგონია,

რომ ნინოს გარდა ჯიმშერს ჰყოლია
ერთი ვაჟიკა, მართალი არის?

საღამე. ჰყვანდა. ლამაზი, ცქვიტი რამ იყო;

ჩემი ლევანი და მაგის შვილი

სულ ერთად იყვნენ გაუყრელადა.

მაგრამ ოსმალთა ის მოიტაცეს

ჩემს ლევანთანა ერთად შეკრული,

და როცა იგი გაჭირვეულდა;

არ ჰნებდებოდა წასაყვანადა,

დასჭრეს მხარშია იმ საზიზღოვებმა.

ქალთამიკე. რა ხნისა იყო ლევანი ან ის?

საღამე. ჩემი ლევანი იყო შვიდისა,

ის-კი, არჩილი, მგონი ოთხისა.

ქალთამიკე. (მცირე ფიქრის შემდეგ)

რაკი ჩვენს ოჯახს პატრონი არ ჰყავს,

ჩემი ძმა ვედარ ამოიღებს ხმაღს

სამშობლოსათვის სისხლის საღვრელად,

მაგრამ-კი ვალი მამულისშვილის

ითხოვს, დედილო, ჩვენგან ზვარაკსა,

ამიტომ ვბედავ და აღთქმას ვაძლევ

ზენაარს უფალს, რომ სამშობლოსთვის

აბჯარს ავისხავ, შევიჭურვები,

ბოძოლის ველზედა თავ-გასულს მტერთან

ვიბრძოლებ, როგორც შეჭფერის ვაჟკაცს;

და მაშინ სცნობენ, რა შეუძლიან

მამულისათვის განწირულს დიაცს!

საღამე. შენ გენაცვალოს დედის თვალები,

რომ მაგეთი ხარ—გულადი, წრფელი!

თუმც მენანები, რადგან ქალი ხარ,

მაგრამ ღმერთია შენი მფარველი.

ქალთამზე. მაგას რას ამბობ? ქალი სუსტია!
რა ვუყოთ მერე? სუსტი არსებაც
რითაც-კი ძალუძს ემსახურება
საერთო საქმეს... ძალიც კაცია,
იგივე გული და გონება აქვს!..

(შემოდის ნინო ისე, რომ ეს სიტყვები ესმის)

ნინო. შენ მართალი ხარ, ჩემო ძალთამზე;
ამიტომ გვფერობს, გვერდში მოვუდგეთ
მამაკაცებსა ყოველისფერში.

საღამე. ღმერთმა ინებოს, ეგ თქვენი თქმული
საქმედ მენახოს გადაქცეული.

ნინო. ცოტა დაიცა, მაგასაც ჰნახავ,
არა, ძალთამზე?

ქალთამზე. მე უფალს მივე
მაგაზედ აღთქმა და აღვასრულებ...

ნინო. მაშ, საქმე თურმე გადაწყვეტილა...
მამაჩემსა ხომ არა უთქვამს რა
ჩვენს შესახები, თითქოს რაღასაც
მაგის მაგვარსა მოვკარი ყური?

ქალთამზე. შენ მართალი ხარ; ჯიმშერმა მითხრა,
რომ თქვენ — ქალებიც მოგვეშველეთო.

ნინო. ძალიან კარგი!

საღამე კარგი, შვილებო!
ძალთამზე, წამო, ცოტა საქმე მაქვს.

ქალთამზე. (ნინოს) მე ისევ მალე შემოგებრუნდები.
(გადიან ორნივე)

ნინო. (მარტო). ეს ძლიერ კარგი... კარგი... მაგ-
[რამ ის

თავიდგან მაინც არა მშორდება,
ძილში თუ ცხადათ ის მეღანდება...
რა წამს ასლანი დასახლდა ჩვენსა,

მან წარიტაცა ჩემი გონება
 ნეტავ ოსმალის მაინც არ იყოს,
 იყოს ქართველი რჯულითა წმინდა...
 ან, როგორც მითხრეს, იქნებ თითონაც
 არ იცის, ვინ და სადაურია!
 თუმც ურჯულოა, მაგრამ ჩემს გულში
 გრძობა სპეტაკი, საამო წრფელი
 იმდენი აღძრა და აღმიშფოთა,
 რომ კლდეს დაადნობს, ცვარებათ აქცევს.
 იმ გრძობათ პატრონს მსხვერპლად შეიწევს...
 მაგრამ, ურწმუნოვ, თუმცა მიყვარხარ,
 მაინც შენ ამას არ გაგრძობინებ,
 და თუ ბრძოლაშიც შემხვდები წინა,
 უმალვე თავსა გაგაგდებინებ,
 ვით არა წმიდას და სამშობლოს მტერს...

(სიჩუმე)

თუმც სიყვარული ამეგზნო მწვაფი,
 მაგრამ, მამულო, შენსას ვერა ჰგავს;
 შენი ვარამი მე გონსა მირევს
 და შენი ჭირი სულსა მიხუთავს!
 შენთვის მზათა ვარ თავი გავსწირო,
 საყვარელ კაცსაც კი განაცვალებ...

(ჩოქით ლოცულობს)

„ღმერთო მაღალო, ქვეყნის გამჩენო,
 ამ წმინდა ცეკხლსა ველარ ვინელებ!
 ისმინე ხალხის მოთქმა, ვედრება,
 დაიხსენ იგი განსაცდელთაგან!
 მიეც მამაცთა გზა გამარჯვების,
 მამულის დახსნა მტრისა ხელთაგან...

საქართველოს ექსარხოზები.

1783 წელს ქალაქ ბიორგიევსკში ძართლ-ძახეთის მეფეს მრეკლე მეორეს და რუსეთის ხელმწიფე მკატერინე მეორეს შორის მომხდარ ხელ-შეკრულობის მერვე მუხლის ძალით, აღმოსავლეთ-საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქი ანტონი I ცნობილ იქმნა წევრად რუსეთის უწმიდესის სინოდისა, და ამ ნაირად მან, როგორც სინოდის წევრმა, დაჰკარგა ზოგიერთი უფლებანი დამოუკიდებელის მღვდელმთავრისა... მაგრამ რუსეთს უწმიდესი სინოდი ამის შემდეგ ქართველთ ეკლესიის საქმეებში მაინც და მაინც არ ერვოდა, და კათალიკოსი ანტონი მეორე, ანტონი პირველის მოადგილე, საეკლესიო საქმეებს დამოუკიდებლად განაგებდა. 1796 წელს 30 მაისს ქალაქ ძიევში დასავლეთ-საქართველოს კათალიკოსი მაქსიმე მეორე გარდაიცვალა, და ამ მხრის ეკლესიაც ანტონი მეორეს დაემორჩილა. მსრედ ორი ეკლესია, განუყოფელი სარწმუნოებით, ეკლესია ზემო და ქვემო ივერიისა, რომელიც მეხუთე საუკუნიდგან დამოუკიდებელ ეკლესიის სახელით არსებობდა, დიდის ხნის განცალკევების შემდგომ კვლავ შეერთდა (1796—1472=324)... იმპერატორმა პავლე პირველმა უბოძა კათალიკოსს საქართველოსას ანტონი მეორეს თეთრი ბარტყულა სერაფიმებით შემკული. რუსეთის მთავრობამ სხვა-და-სხვა გარემოებათა გამო ათს ივლისს 1811 წელსა კათალიკოსი ანტონი მეორე გაანთავისუფლა საეკლესიო საქმეების გამგეობისგან და გაიწვია რუსეთში... ამის შემდეგ მოისპო საქართველოში კათალიკოსობა და იმავე წელსვე დაარსებულ იქმნა ექსარხოზობა. ექსარხოზს მიეცა წო-

დება მთავარ-ეპისკოპოსისა და უწმიდესის სინოდის წევრისა. 1814 წელს საქართველოს საექსარხოსოზედ მიწერილ იქმნა დასავლეთ ივერიის ეკლესია, და 1810 წლიდგან აფხაზეთის ეპარქიაც. 1818 წლიდგან აღმოსავლეთ საქართველოს ეპარქია იწოდება ქართლ-თახეთის ეპარქიად, რომლის პირდაპირი მღვდელ-მთავარი საქართველოს ექსარხოსია... ეპარქიები იმერეთისა, ზურია-სამეგრელოსი და სოხუმისა ემორჩილება ექსარხოსს, როგორც პირველ მღვდელ-მთავარს საქართველოს ეკლესიისას და თავმჯდომარეს სრულიად საქართველოს სინოდალურ კანტორისას. ექსარხოსობა დიანსაპატია და მაღალ უფლებებით აღჭურვილი თანამდებობაა... ექსარხოსად ძველ საქრისტიანო ეკლესიაში იწოდებოდა მთავარ-ეპისკოპოსი ისეთის ეკლესიისა, რომელსაც ოდესმე დამოუკიდებელი არსებობა ჰქონდა.. აგრეთვე ამავე სახელით იწოდებოდა მთავარ-ეპისკოპოსი ისეთის ეკლესიისა, რომელიც სახელმწიფოს განაპირა ადგილს არსებობდა... წელს, 10-ს მკათათვეს, შესრულდება 90 წელიწადი, რაც საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესია გამოცხადებულ იქმნა საექსარხოსო ეკლესიად. ამიტომ საჭიროდ ვრაცხთ გავაცნოთ „მოგზაურის“ მკითხველებს მოკლეთ საქართველოს ექსარხოსების ვინაობა და მათი საეკლესიო მოღვაწეობა.

ა) პირველი ექსარხოსი საქართველოსი ბარლამი (მრისთავი 1811—1817 წ.) ქართველთაგანი იყო. ის 1801—1808 წლებში მსახურებდა წევრად უწმიდესის სინოდისა და ესწრებოდა ყოველს მისს სხდომას და საქართველოს ეკლესიის ბედობლის შესახებ მსჯელობაში დიდს მონაწილეობას იღებდა. 1811 წელს იგი დანიშნულ იქმნა მცხეთის მიტროპოლიტად. იმის დროს მოხდა იმერეთის ეპარქიის შეერთება აღმოსავლეთ საქართველოს საექსარხოსოსთან. ამავე წელში დაარსებულ იქმნა ქართლ-თახეთ-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომლის თავმჯდომარედ დანიშნულ იქმნა ექსარხოსი. მიტროპოლიტი ბარლამი მართავდა საქართველოს საექსარხოს-

სოს 14 მაისამდის 1817 წლისა, როდესაც ის პეტერბურგში გაწვეულ იქნა უწმიდეს სინოდში დამსწრე წევრის თანამდებობაზე; აქ ის იმყოფებოდა 1825 წლის 9 თებერვლამდის, შემდეგ იგი მოსკოვში წავიდა და იქ გარდაიცვალა 18 დეკემბერს 1830 წ. ბარლაამი კარგი მქადაგებელი იყო... იმან მიაქცია ყურადღება მცხეთის და ქვაშვეთის ეკლესიების გამშვენებას და გაუკეთა მათ კარის-ბჭე. მანვე აღაშენა კუკიაში ეკლესია ჯვარის გამოჩინების სახელზედ იმ ადგილს, სადაც ახლა კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია არსებობს. აგრეთვე ტფილისის სიონის ტაძრის დასავლით აღაშენა მან მაღალი სამრეკლო. მანვე დიდად იმოღვაწა ქართულ საეკლესიო წიგნების შესწორების და ბეჭდვის საქმეში.

ბ) საქართველოს მეორე ექსარხოზად დანიშნულ იქნა 14 მაისს 1817 წელსა რიაზანის მთავარ-ეპისკოპოსი თეოფილაქტე (რუსანოვი 1817—1821). საქართველოში მან მიიღო მიტროპოლიტის ხარისხი. იმისი მაცადინობით ქრისტიანობა მიიღო 47 ათასმა მთიულმა (განსაკუთრებით ოსებმა). ის აქცევდა ყურადღებას ეკლესიების აღშენებას და განახლებას; მარტო ოსთათვის აღშენებულ და განახლებულ იქნა 29 ეკლესიამდის. მას ამ საქმეში შველოდა ერთგულად მთავარ-ეპისკოპოსი ღოსითეოსი, ტომით ქართველი (ზიცხელაური), რომელსაც ებარა ყველა საქმეები, ესრედ წოდებულის „ასეთის კომისიისა“ და დავალებული ჰქონდა კავკასიის მთაულთა შორის ქრისტიანობის აღდგენა. ექსარხოზმა თეოფილაქტემ დაარსა ტფილისის სასულიერო სემინარია (მრეკლე მეორის დროს დაარსებული სემინარია ხოჯამ 1795 წ. დაანგრია) და მასთან სასულიერო სასწავლებელი ავლაბაჲში, დედოფლის ღარეჯანის (ღარიას) სახლში, სადაც 1821 წლიდან დაარსებულ იქნა მაცხოვრის ფერისცვალების მონასტერი. მანვე დაარსა სასულიერო სასწავლებლები გორში, თელავში და სიღნაღში. უწინდელი, 1617 წელს ბოდბეში დაარსებული სასწავლებელი, სამ-კლასიანად გადააკეთა. ამ

სასწავლებლის კეთილ-წარმატების საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის აგრეთვე მიტროპოლიტს იოანე ბოდბელს. ექსარხოსის თეოფილაქტეს დროს მოხდა საეკლესიო აღრეულება იმერეთში. იმერეთის სამწყსოს სურდა ჰყოლოდა დამოუკიდებელი მწყემს-მთავარი; ეს სამწყსო ექსარხოზს არ ემორჩილებოდა 1819 წლამდის. პრეულობის მეთაურებად იყვნენ მიტროპოლიტები: ქუთათელი დასითეასი და გენათელი ქქთაიყ, რომელნიც, მთავრობის განკარგულებით, შეპყრობილ და რუსეთში გაგზავნილ იქმნენ. ამის შემდეგ დამშვიდდა იმერეთის სამწყსო და დაემორჩილა ექსარხოზს. მის გამგეობა ჩაბარდა რაქის მთავარ-ეპისკოპოზს სოფრონს, რომელსაც ებოძა წოდება იმერეთის მთავარ-ეპისკოპოზისა. 19 ივლისს 1821 წელსა ექსარხოსი თეოფილაქტე ძახეთში უეცრად გარდაიცვალა და დასაფლავებულ-იქმნა ბოდბის წმ. ბიორგის ტაძარში. მსთა და სხვა მთიულთა შორის ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში ექსარხოზს თეოფილაქტეს და მთავარ-ეპისკოპოზს ღოსითეოზს შეველოდა მრავალი ქართველი საერო და სასულიერო პირი. სასულიერო პირთა შორის შესანიშნავნი იყვნენ დეკანოზები: ნიკოლოზ სამარღანიშვილი, იოსებ მლიოზიძე, პეტრე ავალიანი, ბესარიონ ილურიძე, მასილი ტერაძე, ათანასი მაქავარიანი, ბიორგი ამირიძე, ზაქარია მამაცაშვილი, იაკობ ლომაური, ალექსანდრე თევდოროვი და მღვდლები: ბაბრიელ საძაგლიშვილი (წინაპარი ბორის აწინდელის მღვდელ-მთავრის ყოფილად-სამღვდლო ძირიონისა) და იაკობ ზამთარაულიშვილი.

გ) საქართველოს მესამე ექსარხოსად დანიშნულ იქმნა იონა (ვასილივესკი 1821—1832), ასტრახანის მთავარ-ეპისკოპოსი, 1 დეკანოზისთვის 1821 წელსა. შვიდი წლის შემდეგ საქართველოშივე მას ებოძა მიტროპოლიტის ხარისხი. იმან განაგრძო თვისის წინა-მოადგილის ღვაწლი საქართველოს სამწყსოს კეთილ-წარმატებისა და ძავკასიის მთებში მკვიდრთა შორის ქრისტიანობის დამყარების საქმეში. მან

გაამრავლა სკოლების რიცხვი და მიაქცია ყურადღება მათში სწავლა-აღზრდის საქმის კეთილს გზაზე დაყენებას. მან აღაშენა სამ-სართულიანი სახლი ტფილისის სას. სემინარიისთვის, მაგრამ ეს სახლი მალე დაირღვა. მისი შუამდგომლობით ქაევში დაარსებულ იქმნა სასულიერო სასწავლებელი და სოფელს პლაგირში ორკლასიანი პანსიონი. ამავე ექსარხოსის დროს დამყარებულ იქმნა ღვთის-მსახურების შესრულების საქმე ოსურს ენაზედ .. აზნაურმა ივანე იალღუზიძემ, რომელმაც მშვენივრად იცოდა ქართული და ოსური ენა, ქართულის ასოებით გადათარგმნა ქართულიდან ოსურს ენაზედ ლოცვები, კატეხიზმო, კურთხევანი, სახარება და სხვა წიგნები. ამ გვარად მან პირველად დაარსა მწერლობა ოსურს ენაზედ ქართულის ენისა და ასოების შემწეობით. 5 მარტს 1832 წელსა ექსარხოსი იონა გადაყვანილ იქმნა პეტერბურგში სინოდის დამსწრე წევრად და გარდაიცვალა 22 ივნისს 1849 წელს.

დ) საქართველოს მეოთხე ექსარხოსად დანიშნულ იქმნა მოსე (ბოგდანოვ-პლატონოვი (1832—1834), სარატოვის მღვდელ-მთავარი, 12 მარტს 1832 წ. და მაშინვე ებოძა მთავარ-ეპისკოპოსის ხარისხი. შალაღ-ყოვლად-უსამღვდელოესი მოსე ღრმად განათლებული პირი იყო; იმას ჰქონდა მიღებული ღვთის-მეტყველების დოქტორის უმაღლესი ხარისხი. იგი იყო გამოცდილი და ფრიად გონიერი, შორსმხედველი გამგე და უფროსი. სამწუხაროდ, მას ცოტა ხანს მოუხდა ყოფნა მის მიერ შეთვისებულს საქართველოში: იგი გარდაიცვალა 1834 წ. 13 ივლისს. მთელი ქართველი ერი შავის ზღვიდან კასპიის ზღვამდის ღრმად შეაწუხა მისმა გარდაცვალებამ. მისი გვამი, მორწყული სამწყსოს მღულარე კრებით, დასაფლავებულ იქმნა ტფილისის სიონის ტაძარში. ექსარხოსი მოსე დიდის პატივით ეპყრობოდა საქართველოს ეკკლესიის სიძველეთა, გარდმოცემათა, გალობას, ღვთის-მსახურებას და სხვათა... იმან დიდად ხელი შეუ-

წყო ქართულ საეკლესიო გალობის გამშვენების საქმეს: ხშირად თვისს სასახლეში შეაგროვებდა საქართველოს ყოველ კუთხიდან საუკეთესო მგალობლებსა და ნაგალობებს თითონვე საგალობელს ნიშნებზედ (ნოტებზედ) იღებდა. იგი მკოდნე იყო ოსურის ენისა, მან შეადგინა ოსური გრამმატიკა ზმნებადის. მის ამ შრომას სახელ-მძღვანელოდ ხმარობდნენ ტფილისის სასულიერო სემინარიაში ოსურის ენის შესასწავლად... აკადემიკოსი შეგრენი ამ შრომით სარგებლობდა ოსურის ენის გამოკვლევის დროს. მანვე განიძრახა განეახლებინა თვისის ხარჯით წმ. ილიას ტაძარი, რომლის ნანგრევები დღესაც მოსჩანს ავლაბრის ახლოს, მახათას მთაზედ, მაგრამ, როგორც ვსთქვით, სიკვდილმა აღარ აცალა. თუმცა ცოტა ხანს, სულ ორი წელიწადი, სცხოვრებდა ის საქართველოში, მაგრამ მისი სახელი მაინც ძლიერ შორს გაითქვა: მას ერთნაირის მოწიწებით მოიგონებდნენ როგორც ქართლ-ქახეთში, ისე სამეგრელო-სვანეთში, როგორც ბარად, ისე მთაში. ეს იყო მიზეზი, რომ მისმა უდროვო სიკვდილმა ერთნაირი გულითადი გლოვა გამოიწვია საქართველოს ყველა კუთხეში და ქართველის ერის ყველა წოდებაში... ამითი აიხსნება ის გარემოებაც, რომ იმერეთის მიტროპოლიტიმა ღვეით წერეთელმა სტამბოლიდან გამოიწერა ძვირფასი მარმარილოს ძეგლი და თვისის ხელით დაადგა მისს საფლავს, რათა ამ სახით უკვდავ ეყო საქმით უკვდავ-ყოფილი სახელი მწყემს-მთავრისა, რომელსაც ასე ღრმად უყვარდა თავისი სულიერი სამწყსო.

ე) მეხუთე ექსარხოსად საქართველოში დანიშნულ იქმნა მინსკის ეპისკოპოსა ევკეჩი (ბაქენოვი), (1834—1844), 1 ენკენისთვის 1834 წელსა... ეს იყო მტკიცე და მთავრობის მოყვარე ხასიათის კაცი... იმის დროს გარედგან შეკეთებულ იქმნა სვეტი-ცხოვლის ტაძარი, რასაც 30,000 მან. მოუწდა. მან ტფილისის სასულიერო სემენარისთვის 1838 წელს იყიდა ის შენობა, რომელშიაც ახლაც იგი მოთავსე-

ბური. ამ ადგილს ძველად არსებობდა ქარვასლა, რომელიც ეკუთვნოდა ბატონიშვილს ლეონს მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულს. 12 ნოემბერს 1844 წელსა, ექსარხოზი მეგენი გადაყვანილ იქმნა ეპისკოპოსად ასტრახანში. იგი გარდაიცვალა 22 აპრილს 1869 წელსა.

ვ) საქართველოს ეკლესიის მეექვსე ექსარხოზად განწესებულ იქმნა მოგალიოვის მთავარ-ეპისკოპოსი ისიდორე (ნიკოლოსკი), 12 ნოემბერს 1844 წელს, (1844—1858). იმის ექსარხოზობის დროს განახლებულ და აღშენებულ იქმნა ბევრი ტაძარი. საეკესიო მამულების შემოსავლით შეკეთებულ იქმნა მცხეთის, ტფილისის სიონის, ალავერდის, სამთავროს, მარტყოფის და შვაბთახევის ტაძრები და მონასტრები. მის დროსვე აღშენებულ იქმნენ ექსარხოზის ახალი სასახლე და შენობა სინოდალურს კანტორის მოსათავსებლად. სასულიერო წოდებას იმის უშამდგომლობით მიეცა ჯამაგირი; მცხეთაში დაარსებულ იქმნა ქალთათვის სასწავლებელი, ხოლო ბურიაში ჯუმათის მონასტერთან — ვაჟთა სასწავლებელი. მის დროსვე ახლად გამოცემულ იქმნა დაბადება (ბიბლია) ქართულს ენაზედ, რისთვისაც ცნობილი მეისტორიე პლატონ იოსელიანი მის მიერ გაგზავნილ იქმნა ათონის მთაზედ, საიდგანაც მან მოიტანა ძველი ისტორიული თარგმანი დაბადებისა, შესრულებული 976 წ. წმ. ექვთიმე მთაწმიდელის-მიერ. ექსარხოზმა გადაწერინა სამი ასლი: ა) სამეგრელოს მთავრის ღვით ლევანის ძის ღადიანისთვის; ბ) ტფილისის სიონის ტაძრისთვის და ბ) იმერეთის მიტროპოლიტის ღვითისთვის. ექსარხოზი ისიდორე მოგზაურობდა თავისს საექსარხოზოში და ყოველგან ყურადღებას აქცევდა ეკლესიების და სასულიერო წოდების მდგომარეობის გაუმჯობესობას. იმის დროს 1851 წელს, 1200 გამაჰმადიანეაულმა ქართველმა საინგილოდგან მიიღო ქრისტიანობა. 1856 წელს მას ებოძა მიტროპოლიტის ხარისხი

და 1858 წელს-კი გადაყვანილ იქმნა ჰიევის სამიტროპოლიტო კათედრაზედ. გარ 7 ენკენისთჳეს 1892 წ.

მოგვეყავს დეკანოზის ბ. ხელიძის „მოგონებათაგან“ ერთი ამბავი მიტროპოლიტის ისიდორეს შესახებ:

1850 წელსა ექსარხოსი ისიდორე ბრძანდებოდა ჭუთათისში მიტროპოლიტს ღავითთან. ამალღების წინა დღეს ექსარხოსმა უბრძანა ცნობილს ახალ-ქალაქის მაზრის მისსიონერს დეკ. ზამრეკელს, რომელიც იმ ჟამად ჭუთათისის საკათედრო საკრებულო ტაძრის წინამძღვრად იყო, გადაეხადა საღამოზედ მწუხრი ცირკითურთ ჩვეულებისამებრ რუსთა ეკლესიისა. მაგრამ მიტროპოლიტმა ღავითმა არ ინება და ექსარხოსის განკარგულება დეკანოზს არ შეასრულებინა. ექსარხოსი დამორჩილდა... მიტროპოლიტმა შეასრულა ღამის თევით ლოცვა მთელის ღამის განმავლობაში, საქართველოს ეკლესიის წესით, როგორც მას ჩვეულება ჰქონდა.—მე უფროსი ვარ, მე ვარ მმართველი ეკლესიისა“,—ბრძანა წყრომით ისიდორემ.—„მართეთ კანონის, წესდების თანახმად“,—მოახსენა მიტროპოლიტმა. ექსარხოსმა ისიდორემ დიდი ყურადღება არ მიაქცია ასეთს პასუხს მიტროპოლიტისას და ამიტომ მათ შორის უთანხმოება არ გამწვავებულა. მიტროპოლიტი ისიდორე საქართველოს ეკლესიის მფარველად ითვლებოდა თავისის გარდაცვალების დღემდის.

ზ) 1 მარტს 1858 წ. საქართველოს ექსარხოსად დაინიშნა ძამენეც-პოდოლსკის ეპისკოპოსი ევსევა (ილინსკი, 1858—1877). მის დროს, 1860 წელს დაარსებულ იქმნა ოსეთის კამისიის მაგივრად „ძავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგენელი საზოგადოება“ და შემდეგში მის მიერ ბევრი სხვა სასიკეთო საქმეცვაკეთდა საქართველოს ეკლესიაში. ექსარხოსი მესვეი კარგა ხანს ემსახურა ამ ეკლესიას და დიდი სიყვარული ღამისახურა სასულიერო წოდებისა და სამწყსოსი. ღიდის სიყვარულით გააცილა თავისი საყვარელი მწყემს-მთავარი საქართველოს სამწყსომ, გადაყვანილი ტვერის საეპისკოპოსო კა-

თედრაზედ 1877 წ. 8 დეკემბერსწ. (გარ. 12 მარტს 1879 წ.). ექსარხოსი მესვეი მქადაგებელიც იყო და უყვარდა დღესასწაულებრივად ღვთის-მსახურების შესრულება.

3) შოვლად სამღვდლო ევსევის მაგივრად საქართველოს ექსარხოსად დანიშნულ იქმნა 8 დეკემბერს 1877 წ. ნიჟეგოროდის მთავარ-ეპისკოპოსი იოანნიკე (რუდნევი 1877—1882) ხსენებულმა მღვდელ-მთავარმა დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ეკლესიას: ა) სასულიერო წოდებას გადასცა საეპარქიო სანთლის ქარხანა, რომლის შემოსავალი შეიქმნა სასულიერო წოდებისთვის მრავალ სიკეთეთა წყაროდ; ბ) დაარსა საეპარქიო დედათა სასწავლებელი ქ. ტფილისში და იმის სასარგებლოდ 40,000 მან. შესწირა თვისთა საშუალებათაგან; გ) გააუმჯობესა ტფილისის სას. სემინარიის მასწავლებელთა და მოსწავლეთა ცხოვრება; დ) დაარსა ამავე სემინარიაშივე „ძმობა წმ. ანდრია პირველ-წოდებულისა“ ღარიბ მოწაფეთათვის ნივთიერ დახმარების აღმოსაჩენად; ე) დიდი ყურადღება მიაქცია იმის დროს (1878 წ.) რუსეთთან შემოერთებულს „ძველ მესხეთს“, დასახლებულს ძალათი გამაჰმადიანებულის ქართველის ტომით. მალალ ყოვლად-სამღვდლო იოანნიკეს ჰაზრით, ამ მხარეში, სადაც 200,000 სულზედ მეტი გამაჰმადიანებული ქართველი სცხოვრობს, საუკეთესო მისიონერებად შეიძლება ცნობილ იქმნას ქართველები, რომელთ ენაზედაც ადგილობრივი მკვიდრნი ლაპარაკობენო. ვ) მისივე დახმარებით და შუამდგომლობით დაარსებულ იქმნა ქართულის ენის კათედრა ტფილისის სასულიერო სემინარიისა და საქსარხოსოს ექვსს სასულიერო სასწავლებელში; აგრეთვე დიდი ყურადღება მიექცა ქართულ საეკლესიო გალობის ადგენის და სწავლების საქმეს; ქართულის ენის მასწავლებლებს მიეცათ სახელმწიფო სამსახურის უფლებანი; და ქართული ენის შესწავლა სავალდებულოდ ცნობილ იქმნა სასულიერო სასწავლებელთა ყველა ქართველთათვის. საზოგადოდ ექსარხოსმა იოანნიკემ დაიმსახურა

თბილისიდან, მის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრისაკენ. ჰავა ორსავე ვაკეში ცხელი და დამცდელია, ხოლო დანარჩენს ადგილებში—გრილი და სადი, რისგამოც აქ მრავლად მოიპოვება სააგარაკო ადგილები.

მცხოვრებლები თბილისის ნაწილში უმეტესად არიან ქართველები, შემდეგ სომხები, რუსები, ბერძნები, თათრები, ოსები, ნემცები და მალაქნები. აქვე დგას გრენადერთა ორი პოლკი: ლეიბ-მარევის მეცამეტე პოლკი დაბა მანგლისში 1824 წლიდან და გენერალ პოტლიარევსკის ქართველთა მეოთხმეტე პოლკი დაბა აღბულაღში 1848 წლიდან.

ამავე ნაწილში ძვეს უდიდესი მამულები ქართველ წარჩინებულ თავადიშვილთა და აზნაურთა, ვითარცა: ჯამბაკურ-მრბელიანებისა, ბარათაშვილებისა, სოლოლაშვილებისა, მუხრან-ბატონისა, ბებუთაშვილებისა, თარხნიშვილებისა, შერვაშიძისა, ამილახვრებისა, აფხაზისა, სუმბათაშვილებისა, ბაბაშვილებისა, საგინაშვილებისა, შავერიშვილებისა, ჯავრიშვილებისა, თულაშვილებისა, მნიკაშვილებისა, ისარლოვებისა და სხვ. აქვე აქვთ დიდ-ძალი მამულები თბილისის მდიდარ სომხებს, ვითარცა მირზოვეებს, თაიროვეებს, ისტომანოვს, მამიკონოვს, ტერ-ლუკასოვს, შახ-აზიზოვს, არაფელოვს, მანანოვს, მნიკალოფოვს, ძალანთაროვს, ჩითახოვს, ლოლუხანოვს, მარკოზოვს და სხვ.

მთელს ნაწილში ითვლება 25 სასოფლო საზოგადოება: აღბულაღისა, მაშლოვანისა, ლიღმისა, ლურნუკისა, ტუმისისა, ლისისა, სამშვილდისა, თონეთისა, თელეთ-ხატისა, წავკისისა, წყნეთისა, წინ-წყაროსი, მანგლისისა, მნაგეთისა და სხვ. უდიდესი სოფლები არის: ტუმისი—222 კომლი მცხოვრებით, ძოღი—120 კომლით, სამშვილდე—105 კომლით, დიდი და პატარა თონეთი—274 კომლით, წყნეთი—115 კომლით, წინ-წყარო—174 კომლით, მანგლისი—109 კომლით და სხვ.

როგორც ვსთქვით თბილისის ნაწილი მდიდარია სააგა-

რაკო ადგილებით; მათში აღსანიშნია შემდეგნი:

კაჯორი, 18 ვერსზე ქ. თბილისიდან, სამხრეთ-დასავლეთისკენ მისგან, 300 სააგარაკო სახლით. ძვეს 5893 მწყრთაზე (ფუტზე) ზღვის მაღლა და უჭირავს 5 ოთხ-კუთხი ვერსი ადგილი. ზაფხულობით აქ ცხოვრობს მთავარ-მართებელი ძავეკასიისა, მისი თანაშემწე, საგუბერნიო მთავრობა და თბილისის უმაღლესი წოდება და სოფდაგრობა, ასე რომ რიცხვი მთავარაკეთა ზაფხულში უწევს 6,000 სულს. უწინდელს დროში აქვე ცხოვრობდნენ ზაფხულობით საქართველოს მეფენი. მაგალითად, ცნობილია, რომ აქ ჰქონდათ მშვენიერი სასახლენი როსტომ მეფეს (1634—1658), ბიორგი XI (1676—1688) და ვახტანგ VI ეს (1703—1714). აქვეა ძველი შესანიშნავი კაჟრის ციხე, აწ უვიცობით წოდებული ქარ-აღჯის ციხედ.

მანგლასა, 60 ვერსზე ქ. თბილისიდან, დასავლეთისკენ, ძვეს 3949 მწყრთაზე ზღვის მაღლა და უჭირავს 9 ოთხ-კუთხი ვერსი ადგილი. აქ არის სადგომები ლეიბ-ერევნის პოლკისა და სამი სოფელი — სერგეისა, ბოლიცინისა (ძველი მანგლისი) და საკუთრად მანგლისი, დასახლებული სამსახურიდან ვადამდგარ ჯარის-კაცებით. სერგეის სოფელში აღსანიშნია დიდად მშვენიერი ფიჭვნარი.

აღბულადა (Бѣлый-Ключь), 54 ვერსზე ქ. თბილისიდან, მის სამხრეთ-დასავლეთისკენ, ძვეს 4785 მწყრთაზე ზღვის მაღლა და უჭირავს 4¹/₂ ოთხ-კუთხი ვერსი ადგილი. აქ არის სადგომი გენერალ პოტლიარევსკის ქართველთა პოლკისა და ორი სოფელი: საკუთრად აღბულაღი და პონსტანტინესი, დასახლებული აგრეთვე სამსახურიდან ვადამდგარ ჯარის-კაცებით.

ლასი, 12 ვერსზე ქ. თბილისიდან, ჩრდილო-დასავლეთისკენ მისგან, ძვეს 2326 მწყრთაზე ზღვის მაღლა, აქაც არის რამდენიმე სააგარაკო სახლი.

ზნაუტა, 38 ვერსზე ქ. თბილისიდან, ძვეს 4528 მწყრთაზე ზღვის მაღლა, შეიცავს 60 სააგარაკო სახლს.

კაკეთა, 25 ვერსზე ქალაქ თბილისიდან, ონიკაშვილების მამულში, თელავანი—ლილომის საზოგადოებაში და სხვ.

მცხოვრებნი თბილისის ნაწილისა უმეტეს ნაწილად მისდევენ მიწად-მოქმედებას და უფრო ნაკლებ—საქონლის მოშენებას, რძის საქმეს, ქირაზე სიარულს ზე სამეურნეო ნაწარმოებთა გადაზიდვა-გასყიდვას ქ. თბილისში და აგარაკებში. ხოლო სამხრეთ ნაწილში მისდევენ მევენახობას ზე ბაღოსნობასაც. მცხოვრებნი ზოგიერთ სოფლებისა, განსაკუთრებით ბერძნები, მისდევენ სასაფლაო და სატროტუარო ქვის ქრას. რუსები მისდევენ სააგარაკო სახლების შენებას და ქირით ძღვევას, მეაგარაკეთა გადაყვან-გადმოყვანას თბილისიდან აგარაკებში და აგარაკებიდან თბილისში და სხვ. ოონეთის მცხოვრებნი მისდევენ ნამჯილად კალათების წვნას, რომლებსაც ასაღებენ ზაფხულობით მეაგარაკეებზე. სოფელ წინწყაროს მცხოვრები ბერძნები, მისდევენ ფარდაგების ქსოვას; მდინარე ხრამის პირად მცხოვრებნი მისდევენ თევზის (ხრამულის) ჭერას და სხვ. თბილისის ნაწილშივე არსებობს ერთი საწუმწუმო ქარხანა საბურთალოზე, მტკვრის პირად, 250 მუშით, 2 ტყავის ქარხანა მანგლისს ახლო მდ. ალგეთზე და სხვ.

თბილისის ნაწილი საკმაოდ მდიდარია ხეირიანის გზებით. მასზე გადის: 1) თბილის-შარსის რკინის გზა, რომელიც გაივლის აქ 25 ვერსის მანძილზედ, სადგურებით სოღანლულში და შანდარში.

2) საქართველოს სამხედრო გზა, გაივლის მასზე 16 ვერსის მანძილზედ, უსადგუროდ.

3) თბილის-მანგლისის გზა. ტკეციფი სიგრძით 60 ვერსი, მიდის თბილისის ამალღების აღმართით ძოჯორში, შემდეგ გაივლის სოფელ მლისაბედზე, დიდ ოონეთზე და ჩადის მანგლისში; ეს გზა არის გაგრძელება საქართველოს სამხედრო გზისა და გადაწყვეტილია გაიყვანონ ქ. ახალ-ქალაქამდის (წავახეთში). ამ ჟამად მანგლისიდან გზა უკვე გაყვანილია 15 ვერსზე. როგორც საქართველოს სამხედრო გზა, თბილის-მანგლისის

გზაც იმყოფება ძავეკასიის საგზაო ოლქის გამგეობაში. ამ გზით სიარული და მოძრაობა ყოველ-გვარის ეტლით—ურმით, ფაეტონით, დილიჟნებით, საფოსტო ეტლებით და სხვითი, ფრიად გაცხოველებულია, განსაკუთრებით ზაფხულობით. ამ გზაზედ სადგურები გამართულია: ტაბახმელაში, ძოჯორში და პრიუტში, ხოლო საფოსტო-სატელეგრაფო განყოფილებანი — მანგლისში და ზაფხულობით ძოჯორში.

4) ტაბახმელა-აღბუჯადის გზა ტყეცილი, იწყება თბილისი-დამ 15 ვერსზე სადგურ ტაბახმელიდან, გაივლის სოფელ ვაშლოვანზე, ბორბალოზე, მლისაბედბოლოზე, დიდ მნაგეთზე, ბოკვზე, საღარაშენზე, ჩხიკვაზე და ჩადის აღბუჯადში. ამ გზაზედ სადგურები არის: ბორბალოში, საღარაშენში და აღბუჯადში, ფოსტა-ტელეგრაფის განყოფილება-კი მხოლოდ აღბუჯადშია გამართული.

5) თბილის-სოფლის შუალაგვიანი გზა ტყეცილი, გავლის მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, მდ. მტკვრის მარჯვენა კიდიან, სოფელ სოღანლუღამდის და შემდეგ ძოდამდის, სადაც გაიყოფება ორად: ერთი მიდის სოფელ მარნეულზე შულავერში (ბორჩალოს მაზრაში), ხოლო მეორე—სოფელ მუხათზე სოფელ ბარბალომდის, სადაც უერთდება ზემოთ-მოხსენებულ აღბუჯადის გზა-ტყეცილს. ამ გზაზე საფოსტო სადგურები არ არსებობს და მისვლა-მოსვლა და ზიდვა საქონლისა სწარმოებს კერძო ეტლებით და ურმებით.

6) საქონლის სატარებელი დიდი გზა, რომლითაც ზაფხულში დაჰყავთ ცხვარი და სხვა საქონელი თრიალეთისკენ, ძახეთისკენ და პრტანისკენ, მიდის თბილისიდან ძრწანისზე, შინდისზე, ტაბახმელაზე, გაივლის ძოჯორსა და მის ციხის (ქოროღლის) შუა, შემდეგ სამადლოზე, პრიუტზე, აქედამ უხვევს მარცხნივ და მიდის ტყე-ტყე ბედენამდის, გაუვლის პატარა თონეთს, ჩაუხვევს მდ. აღგეთს, რომელზედაც 1898 წელს გააკეთეს ხიდი, გადივლის ბედენის მთებს და შედის წალკაში (ბორჩალოს მაზრაში), საიდანაც სიგრძე მისი კიდევ იქნება 80 ვერსამდის.

სახალხო განათლება ობილისის ნაწილში ჯერ-ჯერობით ფრიად სამწუხარო მდგომარეობაშია. აიხსნება ეს იმით, რომ აქეთკენ თითქმის სულ არ არსებობს სახალხო სკოლები. აქ არის სულ ოთხი სასწავლებელი: მანგლისში, აღბულალში, მლისაბედბოლში და ონონეთში. ეს უკანასკნელი ეკუთვნის საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. უკანასკნელს ხანებში ადგილობრივ მღვდელთა მეცადინეობით დაარსდა ხუთიოდე სამრევლო სკოლა: ირაგაში, ღიდმნაგეთში, ძველს მანგლისში, პრიუტში და ღილომში. ზანზარახვა აქეთ გახსნან ასეთივე სკოლები წავკისში, წინ-წყაროში და სამშვილდეში.

ხალხის ჯან-მრთელობა მთელს ნაწილში, გარდა დაბლობ ადგილებისა, ჰავის სისადის წყალობით საკმაოდ კარგს მდგომარეობაშია. ციებ-ცხელება და სხვა ავთამყოფობანი იშვიათია და ზოგჯერ თუ ვრცელდება აქ რომელიმე გადამდები სენი, ეს აიხსნება მხოლოდ უსუფთაობით სოფლებში. ციებ-ცხელება ყველაზე მეტად გავრცელებულია აქ სოფელ ქუმისში; ამისი მიზეზი უნდა იყოს ქუმისის ტბა, რომლის თხელი კიდენი ზაფხულობით საშინლად შხამავენ ტბის ახლო მდებარე სოფლებსა. 1897 — 98 წელს ამ ტბის ახლო-მანლო მდებარე სოფლებში—ქუმისში, მაშლოვანში, ძოდში და ხატის-თელეთში მარტო ციებ-ცხელებისგან გამოცხადმა წუთი სოფელს 200-ზე მეტი სული.

ზნეობის მხრივ, ობილისის ნაწილის მცხოვრებლებში აღსანიშნია ერთი დიდი მანკი—დამნაშავეთა დაფარვა და ტყუილი ფიცია. ეს სენი განსაკუთრებით გავრცელებულია თათრებში, ოსებში და ერევნის გუბერნიიდან გამოსახლებულ სომხებში, რომლებისგანაც ისწავლეს ეს მკვიდრმა ქართველებმა, რუსებმა და ბერძნებმაც. ზვარწმუნებენ, რომ ეს სენი გავრცელდა აქ მას აქეთ, რაც ჩვენში შემოვიდა მომრიგებელი მოსამართლეები და ადვოკატობა. ამისი უმთავრესი მიზეზი იმაში უნდა ვეძიოთ, რომ

სასამართლოებში საქმე სწარმოებს ხალხისათვის სრულიად გაუგებარს ენაზედ, რისგამოც ხალხს არ შეუძლიან ჩივილის დროს პირდაპირ მოსამართლესთან დაიქიროს საქმე. ეს გარემოება ჰბადავს ადვოკატს, რომელიც საშინლად ჰრყვნის და მიწასთან ასწორებს ისედაც უფიცს ხალხს. ადგილობრივ ქართველებში წინეთ გაცილებით უფრო მალლა იდგა ზნეობა, პატიოსნება და სიმართლის სიყვარული. აწ ყოველი ეს განქრა სამუდამოთ და ხალხს ჰგონია, რომ სასამართლოებში უთუოდ ტყუილი უნდა ილაპარაკოვო. ზნისა და ჩვეულებათა ასეთის ცვლილებით უნდა აიხსნას აგრეთვე გავრცელება ხალხში ყაჩაღობისა, ქურდობისა, გარყენილობისა და სხვათა დანაშაულობათა, თუმცა უნდა ვსთქვათ, რომ იმავე დროს ხშირია მათში ძველებური პურადობა, სტუმართ-მოყვარეობა და კეთილი გული.

შედლებით და კეთილის ცხოვრებით და მდგომარეობით თბილისის ნაწილში ყველაზე მალლა დგანან ნემცები, რუსები და ბერძნები. ნემცები გადმოსახლებულან აქ ჰამბურლიდამ 1817 წელს; ესენი ცხოვრობენ აქ მდ. ასურეთის და ალგეთის ხეობაში, სადაც დაუარსებიათ ახალ-შენი მლისავეტალი, 188 კომლით, სწორის ქუჩებით და მშვენიერ ვენახბოსტნებით; ჰყავთ საკმაო საქონელი, ცხენები და სხვ. რუსები ცხოვრობენ ალბულაღსა და მანგლისში, დაუსახლებიათ ისინი აქ ვორონცოვის დროდამ და აქეთ გეგმით აშენებული სოფლები, საკმაოდ კარგის სახლებით. მათს კეთილს ცხოვრებას და წარმატებას განსაკუთრებით ხელს უწყობს სიმრავლე ადგილ მამულისა და შემდეგ სააგარაკო ცხოვრების აღორძინება აქეთკენ. ძარგად მოწყობილან აგრეთვე ბერძნები ირანის საზოგადოებისა, 15 ვერსზე ალბულაღიდამ. აქ ამათ დაუსახლებიათ ოთხი სოფელი, სადაც ყოველს ბერძენს უდგას ქვითკირის სახლი, ხშირად ევროპიულ გეგმაზე და გემოვნებაზეა შენებული. თავისს კეთილს ცხოვრებას აქაური ბერძნები მეტ ნაწილად იძენენ ქვის თლაზე მუშაობით. მათ თქვენ ნახავთ

თითქმის მთელის კავკასიის დაბა-ქალაქებში, სადაც ესენი დიდს ფულს შოულობენ. მისდევენ აგრეთვე ხენა-თესვას და ჰყავთ საკმაოდ საქონელი. ბერძნები გადმოსახლებულან აქ ამ 30 წლის წინათ ოსმალეთიდან და დაუარსებიათ, როგორც ესტქვით, 4 სოფელი: ივანოვკა, დიდი და პატარა ირაგა და ჰიგრაშენი. მსენი აქამომდე ირიცხებოდნენ ოსმალეთის ქვეშევრდომებად და მხოლოდ შარშან თუ წელს მთავრობამ აღძრა საქმე, რომ ესენიც შეირიცხნენ რუსეთის ქვეშევრდომებად. რაც შეეხება ქართველთ, სომხებს, თათრებს და ოსებს, ამათი ცხოვრება ვერ არის წარმატებული და ჯერაც იმ მდგომარეობაშია, რა მდგომარეობაშიაც იყო იგი წარსულის საუკუნის დასაწყისში. ოსები გადმოსახლებულან აქეთვე სხვა-და-სხვა დროს და დაუარსებიათ 6 სოფელი მემამულეთა მიწებზე: ორი სოფელი მანგლისიდან 10 ვერსზე თავად თარხნიშვილების მამულში და 4 სოფელიც ალბულაღის ზემოთ აზნაურ არეშოვების და შიროვების მამულში. ასეთ-სავე მდგომარეობაში არიან აქაური თათრები, რომელთაგან ზოგიერთნი, განსაკუთრებით დაბლობ ადგილებში მცხოვრებნი, მაგალითად, სოდანლოელნი და კოსალარლები აქამდე მისდევენ მთა-ბარობას, ე. ი. ზაფხულობით მთელის დედა-წულობით და ქონება-საქონლით გადადიან მთაში, საილამაც კვლავ ბრუნდებიან თავიანთ სოფლებში შემოდგომაზედ.

მოხსენებული მხარე ფრიად მდიდარია ძველის ნაშთებით. ჩვენ აღვნიშნავთ აქ ზოგიერთ მათგანს: ბუთანიას მანსტუჩი, შერის ხეობაში, 30 ვერსზე ქ. თბილისიდან, ბართაშვილების მამულში, აღშენებული, როგორც ამბობენ, მეფე ბაგრატ IV-ის დროს (1027—1072). ამბობენ აგრეთვე, რომ თამარ მეფეს ძლიერ უყვარდა იგიო და ზაფხულობით ხშირად ცხოვრებდა აქა. მონასტრის უმთავრეს ტაძრის კედლებზედ აქამომდე შენახულია სურათები: თამარისა, ქმარისა მის ღავითისა, ძისა მათისა ლაშა ბიორგისა, შოთა რუსთაველისა და ღავით აღმაშენებლისა. 1997 წ. აქ

დასახლდა 7 ბერი და თავადმა **დ. ბარათაშვილმა** შესწირა მონასტერს 70, ხოლო **ზაბაღე ბარათაშვილისამ** და მისმა შვილებმა 40 დესეტინამდის მამული.

კაბენის მონასტერი, 4 ვერსზე ქოჯრიდამ, სამხრეთ-დასავლეთისკენ, დრმა ღელეში, თავად **სოლოლაშვილების** მამულში. 1898 წელს აქაც ჩასახლდა რამდენიმე ბერი (რუსები) და სკდილობენ აღადგინონ იგი. როდის არის აშენებული უმთავრესი ტაძარი, ცნობილი არ არის, ერთს ჰატარა საყდარზე კი შენახულა წარწერა, რომელიც მოიხსენიებს **თამარ მეფეს**.

ზადაჩუის მონასტერი, დიდად მშენიერი, მღ. ხრამის კილით, 24 ვერსზე აღბულაღიდამ, აღშენებულია **ბიორგი ბრწყინვალისაგან** (1318 1346) თავად **მრბელიანების** მამულში, რომელიც ახლა შეუძენია სყიდვით **თაიროვს** და **ნონასტერიც** იმის ხელშია.

გუდაჩხის მონასტერი, ცნობილის მდიდრის **მირზოვის** მამულში, რომელიც აგრეთვე შეუძენია მას სყიდვით თავად **ბარათაშვილებისაგან**, 10 ვერსზე აღბულაღიდამ. აშენებულია **რუსუდანის მიერ მე-XIII საუკ.** გარდა უმთავრესი საყდრისა აქ არის რამდენიმე მომცროსი საყდარი მშენიერის ჩუქურთმებით. **მონასტერს** ჰქონია თლილის ქვის გალავანი.

ქანგლასის ძველი მონასტერი, თლილის ქვისა, აღშენებულია მე-IV საუკუნეში **ქონსტანტინე მეფის** გამოგზავნილებისაგან.

აღწერა ყველა შესანიშნავ ნაშთთა ჩვენ შორს წავიყვანს და ამიტომ დანარჩენებს მოვიხსენებთ აქ მარტო სახელით: **შავ-ნაბადა**, **ხატის-თელეთის საყდარი**, **წვერის წმ. ბიორგის საყდარი**, **შძო**, **თელოვანისა**, **ღიღმისა**, **სამშვილდისა**, **წინ-წყაროსი**, **ღურნუკისა**, **ქუმისისა** და სხვ. და სხვ.

მღ. ბუგუშვილი.

გეოგრაფიული და ისტორიული აღწერა

ჰერეთისა.

ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ძახეთს ორ ნაწილად ჰყოფს: ერთს უწოდებს „ძახეთი“, მეორეს ეძახის „ჰერეთი“; მაგრამ როცა იწყებს ამ ნაწილების გეოგრაფიულსა და ისტორიულს აღწერას, ის ორივე ნაწილს აერთებს და ეძახის „ჰერეთ-ძახეთი“, ხოლო ხალხს უწოდებს „ჰერ-ძახნი“.

მს ორი პროვინცია, რომელნიც შეადგენდნენ ძახეთის სამეფოს, გეოგრაფიულად არ განისასღვრება ერთმანერთისაგან რომელიმე ბუნებითი საზღვრით და შეერთებულია ველ-მინდვრებით, ასე რომ, ალაზნისა და იორის ხეობათა (ბასეინების) ნახევარი (ე. ი. ზემო ნაწილი) ეკუთვნის კახეთს და ნახევარი (ი. ი. ქვემო ნაწილი)—ჰერეთს.

ასრე ამ სახით ჰერეთს შეადგენდნენ: სიღნაღისა (ძიზიცი), ზაქათლისა (საინგილო), ნუხისა და ალტაშ-არეშის მაზრები. როგორც ეს ჰერეთი, აგრეთვე მიწა-წყალი ძასპიის ზღვამდე, *) თეიმურაზ ბატონიშვილის აზრით, ეკუთვნოდა საქართველოს, მაგრამ ამ ეამად სრულიად დაკარგული აქვს მას ნუხისა და ალტაშ-არეშის მაზრები, რადგან მათში აღარ სცხოვრობენ ქართველნი. პირველი დაჰკარგა მან მე-XV საუკუნის დასაწყისიდან, ხოლო მეორე მონგოლების დროს მე-XIII საუკუნის დამლევს.

*) შესანიშნავია, რომ ჯუანშერის მატეანის სამხურო თარგმანი კასპიის ზღვას უწოდებს ჰერეთის ზღვად. აწ ანსებულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ჰერეთის ზღვა წოდებულია „გურგენის ზღვად“.

რედ.

ამ ორის მაზრის დაკარგვამ ძახეთის სამეფოს დიდი ზარალი მისცა. აღმოსავლეთის მხრით ესენი შეადგენდნენ საქართველოს სიმაგრეს. აქ მცხოვრებნი ქირთველნი შეადგენდნენ სამეფოს სანაპირო ხალხს, რომელსაც უცხო ხალხნი უწოდებდნენ „საზიზნი“ (სანაპირონი), „გაზგაზნი“ (გარეგანი, გარეთ-მცხოვრებნი). მსენი იცავდნენ საქართველოს გარეშე მტერთა შემოსევისაგან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან (იხ. НОВ. ИЗВ. О КАРГ. ШОН.) და, მართლაც, აღტაშ-არეშის მაზრები მრავალის ხეობით არის შემკული, ნაჭერ-ნაჭრად დასერილი და გარეშე მტერიც ამიტომ ეგრე ადვილად ვერა ჰხედავდა ამ მხრიდამ შემოსევას ჭერეთ-კახეთის სამეფოში.

როგორც ძახეთი, აგრეთვე ჭერეთი განიყოფება ორად ციე-გომბორის მთით, რომლის ჩრდილოეთ მხარეს მდებარებს შიგნითი ჭერეთ-კახეთი, ხოლო სამხრეთ მხარეს—გარეთი ჭერეთ-კახეთი, გადაბმულნი ერთმანერთზე ველ-მინდვრებით. მტერი რომ შემოესეოდა ჭერეთს, ტალღა აწიოკ-დაწიოკებისა ძახეთსაც ჰხედებოდა და ერთის სატკივარი მეორეს გადაეცემოდა ხოლმე. ამისათვის საქართველოს ერი, მეფენი და სასულიერო წოდება ძალიან უფრთხილდებოდნენ ჭერეთს და არ ანებებდნენ მას მტერს. ხოლო, როცა საქართველოს წაერთო ძალ-მომრეობით ნუხისა და აღტაშ-არეშის მაზრები და აქაურმა ქართველებმა დასტოვეს ეს მხარე, მაშინ გარეშე მტერს გაეხსნა კარები და ის დაუბრკოლებლად აწვებოდა გულზე ჭერეთს და, რაღა თქმა უნდა, დანარჩენ კახეთსაც, რომელიც პირდაპირი გაგრძელებაა ჭერეთისა. შიმეორებ, რადგან ჭერეთი იყო საქართველოს სიმაგრე აღმოსავლეთის მხრით, ამისთვის დიდი ყურადღება იყო მიქცეული მასზე ქართველთაგან. შარნაოზ მეფის დროიდანვე ერი ქართველთა იცავდა იმას, როგორც თავის თვალის გუგასა და სამშობლოს საფარს; ის იყო საქართველოს სამეფოს გვირგვინის თვალ-მარგალიტი.

შარნაოზ მეფის დროს ჰერეთი შეადგენდა ერთ საერისთოს, მის შემდეგ კი მეფეები ნიშნავდნენ აქ მთავარმართებელს. თუ სადამდის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჰერეთს საქართველოსთვის, სჩანს იქიდან, რომ ხანდის-ხან მეფეები ნიშნავდნენ მის მთავრად თავიანთ მემკვიდრე შვილებსაც და ჰყოფდნენ ოთხ საერისთოდ. მაგალითად, მირიან მეფემ ჰერეთის გამგებელად დანიშნა თავისი შვილი რევი; მეფე ბაქარმა გაამთავრა აქ სამუდამოდ რევის ნათესავნი და შთამომავალნი; მახტანგ ბორჯასლანმა თავისი მემკვიდრე შვილი ღაჩი დანიშნა მის გამგებელად ღ აქვე მისცა მან ღაჩის საუფლის-წულოდ ქალაქები: ჰერემი, ნეკრესი, ძამბეჩი და ხორნაბუჯი მდინარე მტკვრის აღმოსავლეთად მდებარე ადგილებით, სწერს ბროსე (იხ. ისტ. ბროს. გვ. 79). ჰერეთში მთავრობდა აგრეთვე მეფის ბაკურ მესამის შვილი ადარნასე, დევნული სპარსთაგან. თვით მეფე არჩილი მოწამე აქა სცხოვრობდა და სასახლე ჰქონდა ლაგოდახში, ორს წყალს შუა-

შგონებ, ამ არჩილის შემდეგ ჰერეთი სამეფოდ იქცა. მახუშტიც სამეფოდა ჰსწერს ჰერეთსა, მაგრამ არ იცის, რამდენი მეფე ჰყვანდა ჰერეთს, ვიდრე ადარნასე პატრიკისამდე, რომელსაც ეომებოდა ბაგრატ მე-III და ბაგრატ მე-IV. „ჰერეთი დაიპყრეს ძმის-წულთა ადარნასე ბრმისათა“, სწერს

*მახუშტი, — „რომელთა დასწევს თვალნი მამის-ძმისა, და არა ჩილ მოწამემან მიუბოძა ამას შაკისი და ცოლი აბუხოსროსი (თუშთა და ხუნზახთა ერისთავისა), და ამის ძეთა დაიპყრეს შაკისი დამ გუგუჯამდე, და შემდგომად ჯუანშერის *) სიკვდილისა დაიპყრეს სრულიად ჰერეთი და იწოდნენ მეფედ, და დასხნეს ერისთავნი, ვითარცა იწერვის: ერისთავი შტორისა, ერისთავი ხორნაბუჯისა (ძიზიყისა), ერისთავი გუჯინისა, ერისთავი მაჭისა (ზაქათალის ოლქისა); მაგრამ არა*

*) არჩილ მეფის მხედართ-მთავარი და მის სიკვდილამდე ისტორიის დამწერი.

არს უწყებული, თუ რამდენნი მეფენი ესხდნენ“. იგივე სწერს: „ჭერეთი დაფარული და დაბურული იყო ტყითა და შეუვალი მტრისაგან, მდიდარი და აშენებული, სცხოვრობდა დინჯად და მყუდროდ, ხოლო თუ ოდესმე მოადგებოდა მტერი, მეფენი ხარკს აძლევდნენ და აბრუნებდნენ უკანე“.

მცხოვრებნი ჭერეთისა იყვნენ ივერიელები. ისინი ცხოვრობდნენ შავკასიის მთის ძირში (ხეობებში) და მის (მთის) მწვერვალებზედ. ასე სწერს სტრაბონი. იმათ ეძახის ის მთიულ ივერიელებს. მისივე სიტყვით ისინი დაჰყურებდნენ ალბანიას და ეკუთვნოდნენ მას.

ჭერეთი ალბანიის ნაწილი არისო, სწერს თეიმურაზი-ცა (იხ. ისტ. მისი). მაგრამ სომეხთ მწერალი მე-IV საუკუნისა მღიშე (იხ. გვ. 124) და მე-IX საუკუნისა მოსე ძალანკატვაცი (იხ. გვ. 86) სწერენ, რომ ივერიელები სცხოვრებენ ხაზსაჰამდეო (ს. შართაშანის ახლო), რომელიც ალბანიისა და ივერიის მიჯნას შეადგენსო. ამასვე მოწმობს „შართლის ცხოვრება“-ცა, რომელიც სწერს: „აღსართანი იყო მეფე შირვანი-ა და მოვაკანისა და ზღვისა პირისა ღარუბანდით ხაზსაჰამდის (იხ. გვ. 272), და მოვიდა საზღვარსა ივერიისასა, ქალაქსა, რომელსა ჰქვიან ხილხალა“ (იქვე გვ. 58).

ამ ისტორიული ცნობების ძალით ჩვენ ეჭვი არა გვაქვს, რომ ჭერეთელი მართლაც ქართველები იყვნენ. ამ ჩვენს რწმენას ექიმავება, ჰშველის, ამაგრებს და ამტკიცებს სტრაბონის ის თქმულება, რომ ალბანიაში სცხოვრებდა 26 ხალხი. ამ თქმულებას ემოწმება აგრეთვე ქართული წოდება ქვეყნისა ჭერეთი. არა ვგონებ, ყველანი არ დამეთანხმნენ, რომ სიტყვა ჭერეთი წარმოსდგება ლექსიდან ერი, რომელიც ქართულს ენაზე ნიშნავს მრავლობითი რიცხვზე ხალხებს—კრებულს. ამასვე ამტკიცებს ჭერეთის მეორე წოდება ელისენი, რომელიც მონგოლთ უთარგმნიათ თავიანთ ენაზე და უწოდებიათ „ელი“, ნაცვლად ქართულის წოდებისა, რომელიც უღრის ქართულს სიტყვას ერი. ხოლო ეხლანდელი თათრუ-

ლი წოდება ჰერეთის ერთის ნაწილისა, სახელდობრ ზაქათალის ოლქისა (საინგილოსი) გუჯრისტან ამტკიცებს, რომ ჰერეთი ყოფილა საქართველოს მიწა-წყალი. ძლასიკური მწერლები მთლად ერთიანად ჰერეთს ეძახიან ალბანია-ს, ხოლო ქართველები — ალგანია-ს, რადგან ძველს დროს ის ეპყრათ ალბანიის მეფეთაჲ. მაგრამ ალბანია ერქვა მხოლოდ შირვანს, ბაქოს, ღერბენდს და ტაბასარანს. ხანდის-ხან მას ეპყრა ჰერეთიცა და შარბალიც (ქართულად სევანი, სომხურად ალვანი). ამ შემთხვევაში ალბანია განიყოფებოდა სამად: ქართველთა ჰერეთი, სომეხთა ალგანია და საკუთრათ ალბანია, და შეადგენდა ერთს სამეფოს ალბანია-ს.

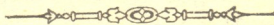
საქართველოს ალბანია ანუ ჰერეთი მრავალს ქართველს, მსწავლულს და უსწავლელს, გლეხს და აზნაურს უნახავს, მაგრამ აქამდე არ იციან არც მსწავლულ ქართველებმა, არც უსწავლელთ, რომელი მაზრები შეადგენდნენ იმ ქვეყანას, რომელსაც „შართლის ცხოვრება“-ში ეწოდება ჰერეთი.

აწ ჩვენ ვეცდებით მოკლედ აღვსწეროთ ჰერეთი გეოგრაფიულად და ისტორიულად და დავამტკიცოთ, რომ ჰერეთს შეადგენდნენ მაზრები: სიღნაღისა, ალტაშ-არეშისა, ნუხისა და ზაქათალის ოლქი (ანუ საინგილო).

ამ განზრახვის აღსასრულებლად ჩვენ ვიწყებთ აღწერას, ერთ დროს ქალაქად ყოფილ, ყაზაღადგან.

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება)

სამხრეთი საქართველო

(ს მ ხ ე თ ი).

(დასასრული *)

სამხრეთ საქართველოში მოიპოვება წითელი, ყვითელი, ცის-ფერი, მუქ-ფერი საღებავ წამლებთა მიწა, მაგალითებრ, არის დიდი ნიშნები, რომ უგრა, ოხრა და სხვა ასეთი წამლები ბევრი უნდა იყოს; ასეთი წამლები ერთობ ბევრი აღმოჩნდა ალგეთის ხეობაზედაც, სოფ. ბოგვის მახლობლად; აქ ერთ ღროს ქარხანაც გააკეთეს და რამდენიმე ურემი ოხრა და უგრაც გამოიყვანეს; ეს წამლები ვინც ნახა, ყველანი აღტაცებულნი დაშთნენ, მცირედ მომხადება აკლდა მათ, მაგრამ იგი მაინც გაიყიდა თბილისში სახლების გარედგან საღებავად. ასეთ წამლებს გარდა ცარცის მთებიც არის აქეთ, გოგირდის ნიშნები, კირი, გვარჯილა და ბევრიც სხვანი.

ვერცხლის მადნები აქ ხომ ძველადღე იქნა შენიშნული; თვით საქართველოს უკანასკნელ მეფემდის, აქ იყო გამართული ვერცხლის მადნის ქარხანა, ვერცხლი აქედგან გამოჰქონდათ, ქართველ მეფეთა ფულს ამ ვერცხლიდგან სჭრიდნენ, ქარხანას ადრე ქართველნი ამუშავებდნენ, შემდეგ ბერძენთა ხელოსნები. ვერცხლის ქარხანა აქეთ რამდენსამე ალაგას ყოფილა, არის კიდევ ნიშნები რკინისა, თითბრისა, სპილენძისა, თუჯისა, ნახშირიც სჩანს და როგორც ამბობენ, აქეთ ძველად საცადა ოქროს მადნის ნიშნებიც უნახავთ, მრეკლე მეფემ ოქროს ფულის მოჭრა რომ დაი-

*) იხ. № 2, გვ. 128.

წყო, მაშინ მოუძებნიათ აქეთკენ და ნიშნებიც უპოვნიათ.

აქაური დედა-კაცობა და კაცებიც ძლიერ მისდევდნენ ფეიქრობას და ნამეტურ ხალიჩების, ფარდაგების და ყაითების ქსოვას, ნაბდების კეთებას და სხვანი; აქაური ხალიჩა, ხალები და ფარდაგები ქებული იყო ყოველგან, მის მომ. ქსოვნიც ქართველნი იყვნენ, რაც შემდეგ ერთობ მოისპო ქართველთ შორის.

ამას გარდა, რადგანაც ხსენებული კუთხის ქვა და მიწა ხალხს ბევრ ნაირად უწყობდა ხელს, ამიტომ მათში ქურჭლის კეთებაც წინ ყოფილა წასული. იგინი ყველაფერს ქურჭელს და სახლის საჭირო ნივთებს თვით აკეთებდნენ. სპარს-ოსმალთ იცოდნენ ამ კუთხის ქართველთა ასეთი ღირსება, მხნეობა და მიტომაც იყო, რომ ამათგანს ისინი ვისაც კი ჩაიგდებდნენ ხელში, აღარ ანთავისუფლებდნენ; ასე ჰქმნეს შაჰ თამაზ და შაჰ-აბასმაც, რომელთაც აქაურ ქართველთა უმეტესი ნაწილი სპარსეთში გადაასახლეს ძალადობით და მათ მაგიერ თათრები მოიყვანეს. მას შემდეგ იწყეს თათრებ ა აქ გამრავლება.

აქაურნი ქართველნი ვაჭრობაშიაც წინ იყვნენ წასულნი; მეზობლობა სპარსთა, სომეხთა და სხვათა მათში ჰბადავდა ვაჭრობის და აღებ-მიცემობის ცოდნას, ამის უარყოფა ჩვენგან არ შეიძლება, რადგანაც ტაშირელ ქართველთაც ცოდნა და მხნეობა თვით ჩვენის ისტორიიდგანაც სჩანს, ამაზე არც სომეხთ მეისტორიენი სდუმებენ. ომში, ბრძოლაში და ქვეყნის სამსახურშიაც შესამჩნევი ადგილი ეკავათ: ვიდრე ტაშირ-ბერდუჯელნი მაგრა იდგნენ, მინამდის საქართველოს სატახტო თბილისსაც მტერნი ვერას აკლებდნენ, რადგანაც ესენი გზაში უხვდებოდნენ და ბრძოლას უმართავდნენ, მტერს ძლევით უკან აბრუნებდნენ. როცა ტაშირი დაეცა, როცა იგი განადგურდა და ქართველობა მოისპო, მას შემდეგ-კი შიდა მართლის საქმეც ცუდათ წავიდა, თბილისს უადვილესად ეცემოდნენ თავზე.

ამ კუთხის მაღალ მნიშვნელობის შესახებ საუბარს ჩვენ რომ სრულიად თავი დავანებოთ, კმარა გავიხსენოთ ის მწერლობითი ძალა და გადამწერლობითი ოსტატობა, რაც-კი აქაურს ქართველობას შესწავლილი ჰქონდა. ამ კუთხეში ქართულ წიგნების გადაწერის ოსტატობა და სიმრავლე მაღალს ხელოვნებამდის იყო ასული; აქ იწერებოდა ძრიელ ბევრი შესანიშნავი წიგნი, საღვთის-მეტყველო, ფილოსოფიური და ისტორიულიც. შახუშტის სიტყვით თვით უშორიეს ლორეს კუთხის მახლობლივ, ერთს მაღალ კლდეში გამოკვეთილია ძველნი ქვაბნი ქართველთა, ამ ქვაბებში სხვათა შორის აწყვია ქართული ძველი ხელთ-ნაწერი წიგნებიც; ამ წიგნების ისტორიას განცვიფრებაში მოჰყვანდა მრავალი, ყველა განკვირვებით კითხულობდა, ნეტავი ერთი გაგვაგებინა და გვაჩვენა, თუ ამ ადგილებში რა წიგნები მოიპოვებოა. სხვათა შორის არის ნათქვამი:

„აქ არს მაღალს კედლეს შინა, ქვაბნი მრავალნი და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნნი მრავალნი ძველნი, არამედ, კაცთა აუსუფულობით უსმარ არიან“ -

ეს ხელთ-ნაწერი წიგნები ამ ბოლოს დროს ამ ხსენებულის ადგილებიდან ჩამოიტანეს, მაგრამ მათი გარკვევა შეუძლებელი აღმოჩნდა, ეს წიგნები მთლად გაქვავებულან, ერთმანეთს დაჰკროდენ ისე, რომ მათი ერთმანერთისაგან გაცალკეება და განხილვა შეუძლებელი ვახდა; დღეს ეს წიგნები ასე ერთიან გაქვავებული აწყვია ერთის სომხის მეისტორიეს სახლში, რომელმაც მოიპოვა ეს წიგნები.

ძართველებს აქეთ იმიტომ ჰქონდათ ჯეროვანი ყურადღება მიპყრობილი, აქეთ მიტომ ამაგრებდნენ ყველაფერს, რომ სომეხთაგან გადაბირების ერიდებოდათ, ქართველნი ჰაოსიანებმა არ მიიზიდონ, თავიანთ სარწმუნოებას არ შეუერთონო; დიახ, ამის მორიდება ჰბადებდა აქეთკენ ყველაფრის წარმატებას; ქართველთა წარმატება და მორიდება დიდხანს დარჩა, კიი დრომდის გაგრძელდა, შემდეგ-კი იკლო, რადგანაც მტე-

რი ყოველთვის პირველათ ამ კუთხეს მომართავდა ხოლმე, პირველათ ამათ ეცემოდნენ. მაჰმადიანთა ტომის განძლიერების შემდეგ ქართველნი უძლურ იქმნენ არა მარტოთ სამეფოს საქმეთა მართვის მხრით, არამედ სარწმუნოების საქმეებშიაც შეემჩნიათ დიდი ნაკლი; სამეფოს უძლურების მეოხებით დაუძლურდა სასულიერო წოდებაც, მრევლის საქმეთა პატრონობას ველარ ასდიოდა, უყურადღებოდ დასტოვეს და მათ მაგიერ ქართველებზე სომხის სამღვდლოებამ იწყო გავლენა და პატრონობა; იგინი, როგორც მეზობელნი და ქართულის ენის მცნობნიც, ხშირათ მოგზაურობდნენ ქართველთა სოფლებში და, რადვანაც მაშინ ქართველებში ქართველთა მღვდლები ნატამალობდნენ, ამიტომ ბევრს ალაგას ქართველნი გრიგორიანთა მღვდლებს ასრულებინებდნენ მღვდელ-მოქმედებას. ეს ამბები ქართველთ უმადლეს სამღვდლოებამაც იცოდა, მაგრამ იგინი უძლურების გამო ვერას ღონობდნენ, მათ შინაურთა პატრონობაც არ შეეძლოთ, არამც თუ გარე-ყოფილთა პატრონობა, რომელიც შუა გულ დედა ობილისთან ერთობ შორს იყო. მართალია აქეთ ხშირათ ქართველ მეფეთა მოურავებიც იხდნენ, მაგრამ ამას არც ესენი დასდევდნენ, ხშირათ თვით მოურავებაც-კი უერთდებოდნენ მათს სარწმუნოებას.

ნელ-ნელა, დროს მიმავლობაში აქეთ ქართველნი ისე შემცირდნენ, რომ სულ შეუმჩნევლად მოისპნენ და გაჰქრნენ. ეს ამბავი ყოველ ქართველს დიდათ შეაწუხებს. იქმნება ბევრისთვის ეს დაუჯერებელი იქმნეს, ვინ იცის, მაგრამ დაუჯერებელი აქ არაფერია! ჩვენ მოკლეთ გადავავლეთ თვალი ამ კუთხეს, ჩვენ გვსურდა მარტო ერთის შეხედვით შევხებიყავით და აღგვეჩუხსა ის კითხვები და ცნობები, თუ ამ კუთხეში როგორ მოისპო ქართველობა. ზვითაც ვსთქვით და აქაც ვიტყვით, რომ ქართველთა გაწყვეტის უმთავრეს მიზეზათ უნდა ჩაითვალოს შემდეგი:

მაჰმადიანთაგან თავ-დასხმა, ხშირი ომები, აქაურ ქართ-

ველთა ტყვევანა და სპარსეთში გარდასახლება, გარდასახლებულთ ნაცვლად აქ თათრების დასახლება, როგორც ეს ქმნეს სპარსეთის შაჰებმა. მებატონეთაგან ყმათა დევნა და მათი დაყიდვა, სპარს ოსმალეთში გარეკვა და იქ თათრის დიდ-კაცებისთვის მიერთმევა. შიში, ტანჯვა და ათასი შინაური და გარეული უბედურება. შინც დარჩნენ, ისინიც უმღვდლობისაგან გრიგორიანებს დაუკავშირდნენ, დროს მიმავლობაში გადაგვარდნენ, თავიანთი ენა და გვარტომობა დაივიწყეს, დღეს ქართველობისა აღარა ახსოვსთ რა, ზოგმა ქართული ენაც იცის, მათს დედა ენას ქართული ენა შეადგენს, მაგრამ რადგანაც გრიგორიანობას ეკუთვნიან, ამიტომ იგინიც თავს ჭკუთ აღიარებენ, სომხობენ, დროის წყალობით, შემდეგ ესენიც დაჰკარგავენ ქართულ ენას ისევე, როგორც დაკარგეს მრავალთა ქართველთა, რომელნიც ჩვენის ეკლესიისაგან გადრკნენ. ზოგი გათათრდა, ზოგი გასომხდა, ზოგი აქეთ წავიდა, ზოგი იქით გაიქცა და მის მეოხებით ოდესმე დიდებულათ წოდებულს, აყვავებულ ქართველთა მხარეში მოისპო ქართველთ ტომის ძეთა რიცხვი და მათის მოსპობით იქ ქართველთა კვალიც გაქრა.

თუ რაოდენად ძლიერი იყო ეს კუთხე ქართველთა ტომის ძეთა რიცხვით და თუ იგი რა მნიშვნელოვანი იყო ჩვენს ისტორიაში, ამას გამოაჩენს ამ კუთხეში ძველად ყოფილ ქართველთ სოფლები, რომლებიც მოგვყავს აქვე: ხოჯორნა, მბოლქაშენი, ტეფური, წოფა, ახტალა, შაზანჩი, ჭაქვანი, ბადეჭი, ბორდაძირი, ჩორთანი, ბორნაკარი, შანგირი, ნაქალაქევი, შულავერი, მატეკას სოფელი, მეთრი სოფელი, მახრაზაჯი, ხუცის სოფელი, ჯონხოში, ბორული, ღალარი, წერაქვი, ალეგი, ველი, ბესთის სოფელი, ჩალაუბანი, ციხის სოფელი, მფრეთი და სხვა და სხვა, სულ 46 სოფელი.

ამ რიცხვში ჩათვლილია მხოლოდ ის სოფლები, რომლებიც თბილისის მაზრის სოფლებს შორავს, მას გარს აკრავს;

ჩვენ აქ არც ორიადეთის სოფლებს შევეხებით, მარტო მის საზღვრამდის მდებარე სოფლები მოვიყვანეთ, ამ სოფლების რიცხვი ძველად არის შედგენილი შახუშტის ბრძანებით მისის გეოგრაფიისთვის. სოფლებთა სახელები ძველად სულ ქართული იყო, მაგრამ შექმნეს და შემდეგ მათი სახელები თათრულებზე და სომხურად შეიცვალა, რადგანაც ქართველმა ტომმა იწყო კლება და მათ მაგიერ თათრებმა და სომხებმა იწყეს გამრავლება, ზოგს სოფელს ნახევარი სახელი შესცვლია, მრავალ ალაგას ეკლესიები კი დაშთენილა და ესენი ცხადლივ მოწმობენ, იქ ოდესმე ქართველთა ტომის სიძლიერეს ამის შემდეგ, მკითხველს ამაზე რწმუნება აღარ დასჭირდება, იგი კარგად მიხვდება, რომ ოდესმე აქეთ სწორედ ეს ასე უნდა ყოფილიყო.

მხლა მოვიყვანთ ცნობებს, თუ სოფლების ამოდენა რიცხვში ქართველები სადღა ცხოვრობენ, მათ სად შეინახეს თავი დიდის ტანჯვით და მწუხარებით. ეს ცნობები შეკრებილია მთავრობის განკარგულებით და დაბეჭდილია სარწმუნოს ცნობებით, მაშასადამე, აქ შემცდარი არა უნდა იყოს რა, ასეთ შემთხვევებში ცნობების დათარგმნა და შემცირება მათ არ გამოადგებათ.

კლდეისი, სოფელი, სცხოვრებენ ქართველნი, 19 კომლი, მათში 76 მამა-კაცია და 80 დედა-კაცი, ყველა ესენი საბატონოთ ყოფილი გლეხები არიან, ბატონის მონაწილედ ითვლებიან.

აკურთას, სოფელი, 25 კომლი ქართველია, აქ ცოტა სომხები და თათრებიც სახლობენ. ამათში 38 მამა-კაცია და 32 ქალი; ეს რიცხვი ჩვენ შემცდარად მიგვაჩნია, რადგანაც აკურთას ქართველთ რიცხვი შემცნეულია; მათი მებატონე არღუთაშვილია, ამის მეოხებით ამ სოფელში ქართველთა სასოფლო სკოლაც არსებობს, აქ სწავლობენ ვაჟები და ქალები, მებატონეს ერთობ დიდი ამაგი აქვს ამ საქმეზედა, იგი დიდათ ზრუნავს ამ სკოლის მომავალში კეთილად წარ-

მართვას. სკოლაში ბავშვებს ხელსაქმესაც ასწავლიან, ქალებს ქალებისას და ვაჟებს ვაჟებისას, ბავშვებს პურსაც სასწავლებელში აქმევენ, ერთის სიტყვით დიდს ამაგსა სდებს ეს მებატონე თავისს ყმათ ყოფილ გლეხთა შვილების განვითარების საქმეს.

ბაჯიჭი, ქართველები სცხოვრებენ, 36 კომლი, 137 მამა-კაცი და 167 დედა-კაცი. ნახევარი ქართველობა გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებს, ამიტომ ისინი დღეს თავიანთ თავს ჰაებათ სცნობენ.

ბოსლევი, ქართველები სახლობენ, 45 კომლი, 200 მამა-კაცია მათში და 180 დედა-კაცი. ნახევარი ქართველები გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებს, ამიტომ ესენი დღეს თავიანთ ვინაობას ჰაებათ ჰხატვენ, თუმცა ჰაური ენა არ იციან და ქართულ ენით ლაპარაკობენ.

ვარდის-შუხანი, ქართველები სახლობენ, 23 კომლი, 80 მამა-კაცი და 65 დედა-კაცი. ასევე ნახევარი ქართველებისა გრიგორიანობას აღიარებს, ქართულს ენაზე არიან მოლაპარაკენი, მათ ერთმანეთში ნათესავობაც აქვთ და გრიგორიანთ სარწმუნოების მექონთ ქართველთ გვარები ცხადათ მოწმობს მათს განვლილ დროს, ისტორიას და გვარტომობას.

დიდი ღმანისი, სახლობენ ქართველები, 40 კომლი, მათში 200 მამა-კაცია და 160 დედა-კაცი. ნახევარი გრიგორიანთ სარწმუნოებას აღიარებს, შთამომავლობით ქართველები არიან, ამიტომ ისინიც ქართულს ენას ხმარობენ დედენად, მაგრამ ესენიც თავს ჰაებათ სცნობენ. ღღეს-ჩვალ ესენიც ისე განვლენ ჩვენგან, როგორც სხვები განგვეთვისნენ. მთლად გლეხნი არიან.

ზატარა ღმანისი, სახლობენ ქართველნი, 10 კომლი, 30 მამა-კაცი და 25 დედა-კაცი. მთლად გლეხნი არიან.

კაზარეთი, ქართველები სცხოვრებენ, 25 კომლი, 105 მამა-კაცი და 95 დედა-კაცი. ნახევარი გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებს, შთამომავლობით ქართველნი არიან,

ქართულ ენას ხმარობენ, ზოგს სომხის სახელებზე შენაცვლებიათ გვარები. მაგალითებრ ძირაკოზაშვილი, მიკირტუმაშვილი და სხვანი, მთლად გლეხნი არიან.

კაჯმაშა, სცხოვრებენ ქართველები, 42 კომლი, 150 მამა-კაცი, 140 დედა-კაცი. სასულიერო წოდების 8 სული ირიცხება. მთლად მართლ-მადიდებელნი არიან. დედა-ენათ ქართულ ენას ხმარობენ.

მიჯა, სცხოვრობენ მთლად ქართველნი, 35 კომლი, 130 მამა-კაცი და 117 დედა-კაცი. შველა სახელმწიფო გლეხებად ირიცხებიან, მამულები თავიანთ საკუთრებად აქვთ შექმნილი, მართლ-მადიდებელნი არიან, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი.

ტანძია, სახლობენ ქართველნი, 10 კომლი, 25 მამა-კაცია და 23 დედა-კაცი. ქართულ ენაზე მოსაუბრენი, მართლ-მადიდებელნი, სცხოვრებენ საბატონო ადგილებზე.

ქეჟი, სცხოვრებენ მთლად ქართველნი, 30 კომლი, მამა-კაცი 105 სული და დედა-კაცი 95 სული. მთლად მართლმად-იდებელნი, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი, საბატონო მიწაზე სცხოვრებენ.

კატეგანი, ქართველები სცხოვრებენ, მთლად ქართულს ენაზე მოსაუბრენი, 30 კომლი, 105 მამა-კაცია და 95 დედა-კაცი. სცხოვრებენ საბატონო მიწებზე, არიან დროებით ვალდებულნი. ნახევარი ამათგან გრიგორიანის სარწმუნოებას აღიარებს, გვარები ზოგს შეუცვლია, სომხურებ გადაუკეთებიათ, ამათი დედა-ენაც ქართულია.

სატის სოფელი, მთლად ქართველი ტომისანი სცხოვრებენ, 30 კომლი, 106 მამა-კაცია და 97 დედა-კაცი. სახელმწიფო გლეხნი, სცხოვრებენ საბატონო მამულებზე მეიჯარადრეთ. მთლად ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ, ნახევარი ამათგანი გრიგორიანის სარწმუნოებას აღვიარებენ და თავი სომხად მიაჩნიათ, ესენიც ქართულ ენას ხმარობენ დედა-ენად.

წკაქვი, ჩვენგან შორი სოფელი, ობლად შთენილი,

გარშემო მთლად თათრები და სომხები აკრავან. მოსახლობენ მთლად ქართველნი, მართლ-მადიდებელნი, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი, თათრული და სომხურიც იციან. მოსახლეთ რიცხვი 20 კომლია, მათში მამა-კაცი 50 და დედა-კაცი 47 სული. სცხოვრებენ საბატონო მამულებზე და ირიცხებიან დროებით ვალდებულ გლეხებად.

სიონი, ახალი სოფელია, აქ წერაქვიდამ რამდენიმე მოსახლე გამოსახლდა და დასახლდა. სოფელი მოშენდა, ღმერთმა ჰქმნას. სიონი ამისთვის უწოდეს, რომ ამ სოფელში ძველი ტაძარი სიონი სდგას.

ამათ შესახებ ჩვენ აქ მცირედ უნდა ვისაუბროთ და იმედია, რომ ეს საუბარი მრავალთათვის იქნება საყურადღებო, რადგანაც მცირე მიზეზებს ესეც გამოაჩენს ამ მხრის ქართველთა მოსპობის ცნობებს. წერაქველები ადრე ერთის ქართველის მებატონის მამულზე სცხოვრებდნენ; ეს ქართველი მებატონე მათ არაფერს ყურადღებას არ აქცევდა, ცხოვრების პირობებს უძნელებდა, უხლართავდა, საქმე ისე გაუჭირა, რომ მცხოვრებნი ერთ დღეს კინაღამ არ აიყარნენ აქედგან და სხვაგან არ გადასახლდნენ; შემდეგაც არ შესწყდა მათი დრტვინვა, აქეთ-იქით კაცები გაგზავნეს და ადგილებს ეძებდნენ, რომ სხვაგან ვიწოვნოთ სადმე და ეგები გადავსახლდეთო. ამათ საჩივარს და გოდებას საზღვარი არ ჰქონდა, ჩვენ ეს ამბები კარგად შევიტყუეთ და მაშინათვე დიდის გულის წყრომითაც ავივსენით; მაგრამ რას ვიზამდით, ერთის პირის საშუალებით ხსენებულ გლეხთა მებატონეს მუდარება შეგუთვალეთ, რომ მას თავისს გლეხებისთვის დევნა დაეჭოვებინა, მაგრამ მან არ შეისმინა ჩვენი ვედრება და გლეხებს კვლავინდებურად უწყო დევნა, გლეხნი ამისაგან შესწუხდნენ ძალიან, კვალად იწყეს დრტვინვა. ამ დროს მოხდა შინაური შემთხვევა და ამ ცნობილს ქართველს მებატონეს ხსენებული სოფლის მამულები გაეყიდა; ეს მამულები ერთმა რუსის გენერალმა იყიდა, მან როგორც

შეიტყო, რომ წერაქვის გლეხნი ქართველნი არიანო, მან მაშინათვე ყურადღება მიაქცია, დაიბარა, გაიცნა, ხარჯი შეუმსუბუქა და ბეგრი რამ გარდასახადი გაუადვილა; გლეხებს დიდათ გაეხარდათ, ისინი მიემკვიდრნენ იმ ახალს მებატონეს და დღეს მისის წყალობით ივინი მოსვენებით სცხოვრებენ, აქედგან აღარსად აპირებენ გარდასახლებას, დღეს ამ რუსის ხსენებას ლოცავენ. ამ სოფლის გლეხნი აქამდის უეკლესიოთ და უმღვდლოდ იყვნენ დაშთენილნი, მათში ეს იშვიათი იყო, წერა-კითხვის ცოდნა ხომ მთლად მოსპობილი იყო და მთელს სოფელში ერთი კაციც არ მოიპოვებოდა, რომ ქართული წერა-კითხვა სცოდნოდა. მხლა კი ამ სოფელში პატარა ეკლესიასაც აკეთებენ ზემოხსენებულის ახალის რუს მებატონის დახმარებით. ახლა ჩვენ უნდა ვჰკითხოთ ჩვენს თავს, თუ ნეტა ჩვენ რაღა უნდა ვიქმნეთ ჩვენის გლეხების წინაშე!?

მანკუჯაი, ცნობილი ძველი სოფელი, სადაც სცხოვრებენ მთლად ქართველნი.

ეკლემია, 120 კომლი. სცხოვრობენ მთლად ქართველნი.

ეგრისი პატარა. მს სოფელი დაუარსებიათ ლარაძიანთა.

ლარაძიანი ძველათ აქეთ სამეგრელოდან გადმოსულან, ანუ ეგრისიდან. ღღეს ამ გვარის მებატონეთაგან აქ არავინ სცხოვრებს, ქართველთა რიცხვი დიდათ შემცირებულა.

აქამდის, ხსენებულ კუთხეში, თუმცა ქართველთ რიცხვი ერთობ მცირე იყო, ის რაც ზემოთ მოვიყვანეთ, მემამულენი მთლად ქართველნი იყვნენ. ღღეს ეს მემამულე პატრონებიც ისპობიან, ვინც რჩებიან ისინიც თავიანთ მამულებს უცხოელებზე ჰყიდიან, ასე რომ რამდენიმე წლის განმავლობაში ხსენებულ ადგილების პატრონებათ მთლათ სომხები გამოცხადდებიან ზე მაშინ რაღა ფიქრი უნდა, რომ „მანგლა-ფორა“ და „ბოლნა-ფორას“ მსგავსი სახელ-წოდებანიც უცხად და უხვად მოიფინება ხსენებულს საქართველოს ძირეულს კუთხეში, უკანასკნელ, იგი ნამდვილ არმენიად შეიქმნება,

რადგანაც მამულები მათ მეგვარტომეთა მეტრფეთ საკუთრება იქმნება, მაზედ მცხოვრებ ხალხიც მათისავე სარწმუნოების იქმნებიან და მაშინ რაღა ფიქრი უნდა, რომ მთელი ამ მზის წარსული, აწმყო და მომავალიც მათს საკუთრებად შეიქმნება, მასზე ქართველთა ყველაფერს თავისი სახე შეეცვლება, მის ნაცვლად სხვა დაეკერება. შეიცვლება თვით უდიდეს შთენთ ეკლესიების წარწერანი და სახელ-წოდებანიც. ამას ჩვენ მიტომ ვამბობთ, რომ ამის მსგავსი მაგალითები ბევრი გვინახავს.

ასე ამ გვარად ქართველებს ხელიდამ გამოგვეცალა ბორჩალოს მაზრა, ის კუთხე, სადაც ადრე ქართველთ ეპისკოპოზის სამი კათედრა არსებობდა, სადაც ძველად ქართველ მცხოვრებთა რიცხვი იმოდენი იყო, რომ ამ კათედრის ეპისკოპოზნიც-კი ვერ ჰყოფნიდნენ სამწყსველად!.. ღღეს იქ ის მცირე რიცხვიდა არს დარჩენილი ქართველებისა, რაც ზემოთ მოვიყვანეთ და რაც, ცხადი საქმეა, თუ მეტი შორს-მხედველობა, მუყაითობა და მოქმედება არ გამოვიჩინეთ, მომავალში ესეც მოისპობა.

გარდმოცემა აკოევეების გვარის ხმალზედ.

ლეგორიაში *) ძველითგანვე დიდის დიდებით იხსენიება აკოევეების გვარის საკვირველი ხმალი, რომელსაც დიდის მოწიწებით წმიდა ნაწილივით ინახავენ ერთ-ერთ მათის გვარის სახლში საიდუმლოდ და ხელ-უხლებლად დაკრძალულსა. ამ ხმალს, როგორც ზებირ-გარდმოცემა მოგვითხრობს, საკვირველი ძალა და მოქმედება აქვს და ამიტომ აკოევეების გვარნი დიდის ანბით და სისხლოვანის მსხვერპლის შეწირვით დღესასწაულობენ ყოველ წელს მაისის თვეში მინდვრად (ნებითი-ქრისტიან სოფელში), სადაც ესენი სწირამენ ცხვრებს, მთელს დღეს ატარებენ ლხინ-თამაშობაში (მარტო მამრობითი სქესი, დედათა სქესს დაშლილი აქვთ მონაწილეობა მიიღონ ამ დღეობაში) და საღამოთი ბრუნდებიან შინ სიმღერა-თამაშობათ და თოფის სროლით. ზებირ-გარდმოცემას ამ ხმალზედ ასე მოგვითხრობენ:

მამათ-მთავარი აკოევეების გვარისა, სახელად „აკო“, ჩამომავლობით დიგორელი არ იყო, არამედ სხვაგნიდან მოსული ერთად თავისს ძმასთან ბადეჯასთან, რომელიც გამხდარა მამა-მთავრად ახლანდელ დიგორელ ბადილოვების გვარისა. ეს ორი ძმა, აკო და ბადელა მოვიდნენ თურმე ლეგორიაში სხვა უცხო ქვეყნიდან (ამბობენ საქართველოდან). აკო იჯდა ცხენზედ, როგორც უფროსი ძმა და ბადელა ჯორზედ. ბადელა უფრო ეშმაკი კაცი ყოფილა; როცა ძმები მოახლოვდნენ ლეგორიას, ბადელამ აკოს ცხენი სთხოვა. აკომ ეშმაკობა ვერ გაუგო, ათხოვა

*) დ ი გ ო რ ი, დ ი გ ო რ ი ა — ნაწილია ოსეთისა, რაჭის კადაღმა, კავასიის მთების ჩრდილო სეპებში. რედ.

ცხენი და ამ ნაირად ბადელა ცხენზედ შეჯდა და აკო კი მის ჯორზედ. როცა ორივე ძმები შემოვიდნენ სოფელში, მოხუცებული კაცები, რომელნიც ნიხასში**) ისხდნენ, წამოდგნენ ფეხზედ და სტუმრებს მიეგებნენ, ჩამოართვეს ბადელას ცხენი და უფროს ძმას აკოს კი ყურადღებაც არავინ მიაქცია, რადგანაც ჯორზედ იჯდა. ამ დღიდან ბადელას დაუწყეს პატივის-ცემა ლიგორიაში და ღირსეულ კაცად ჩათვლა, როგორც ცხენით მოსულს და აკოს კი ყურადღებას არავინ აქცევდა, როგორც ჯორით მოსულს.

რადგანაც ამ ძმებს არა ჰქონდათ ლიგორიაში სამკვიდრო ადგილი და სხვა რამე საქმე, ამიტომ ბადელა დაუდგა ლიგორელებს ყარაულად და მცველად მაშინდელ მტრებისაგან, ხოლო აკომ დაიწყო ცხოვრება საწყლად, რომელსაც ერთის ძროხის მეტი არა გააჩნდა რა. მრთ დილით, საწყალში აკომ, ჩვეულებისამებრ, გამოუშვა თავისი ერთად-ერთი ძროხა სოფლის ნახირში საძოვრად. მისდა საუბედუროდ თუ საბედნიეროდ, დილით მშვენიერი დღე, სადამომდას ცუდ ტაროსიანად შეიცვალა. პირივინ შევი ღრუბლები, დაჰბერა ქვენა ქარმა და დაუშვა წვიმა. შეშინებულმა მენახირემ შეაგროვა ნახირი, რომ არ გაფანტულიყნენ. შეცრად დაიფლვა, დაიჭექა და გავარდა მენი. შეშინებული ნახირი აქეთ-იქით გაიფანტა; დარჩა მხოლოდ ერთი წაქცეული ძროხა. რამოდენიმე წამის შემდეგ გადიღო წვიმამ, გადიწმინდა ღრუბელი და გამოჩნდა ლაყვარდი ცა. მენახირე მიუახლოვდა წაქცეულ ძროხას, რომ შეეტყო რა ამბავია და ნახა, რომ თითქოს ზარბაზნის ტყვია მოხვედრიაო, ისე გახვრეტილი ეგდო ძროხა. ბადაბრუნა მკვდარი ძროხა და მიწაც ძირს ჩახვრეტილი ნახა. მისდგა მენახირე თავისი წვეტრანი რკინის ჯოხით და დაუწყო თხრა ჩახვრეტილ მიწას. ძარგა ხანს დასჭირდა მენახირეს წვალემა. თითქმის ერთ საყენზედ მეტი რომ ამოთხარა, მე-

**) ნ ი ხ ა ს ა —სადაცებო, სადაზარაკო ადგილი.

ნახირემ იპოვნა მიწაში ბატის კვერცხის სიმსხო ზარბაზნის ტყვიის მსგავსი რაღაც ნივთი და საღამოთი შინ რომ დაბრუნდა, ის ტყვიაც თან წამოიღო, რათა დაერწმუნებინა ძროხის პატრონი, რომ მისი ძროხა მოკლულია ამ ნივთით. მართი ანდაზისა არ იყოს: „ფარეხში მგელი შევარდა, ვაი ერთის პატრონსაო“, ისე, ეს ძროხაც საწყალის აკოსი გამოდგა. რას იზამდა. აკომ მიიღო მენახირისგან ეს ზარბაზნის ტყვიის მსგავსი ნივთი, რომლითაც მისი ძროხა იყო მოკლული და ამით დაიმშვიდა გული.

ამ დროს ღიგორიაში სცხოვრობდა ერთი ვინმე ბრძენი კაცი, რომელმაც ყველაფრის შეტყობა კარგად იცოდა. ამ ბრძენ კაცს მოუტანა აკომ თავისი ნივთი საჩვენებლად. ბრძენმა კაცმა გასინჯა ნივთი და სთქვა: „ეს წინასწარმეტყველის ძლიას იარაღიაო, იმ ძლიასი, რომელიც მფლობელობს ელვა-ღრუბელს და ქექა-ქუხილსო; გააკეთებინე აქედამ რამე იარაღი და იგი ძვირფასი რამ იქნებაო“. აკომ მოისმინა დარიგება მეცნიერისა და შეუკვეთა მჭედელს ამ ნივთიდგან ნამგალი. ნამგალი ისეთი რამ გამოდგა, რომ მკის დროს კაცის ხელს ვერ შეეძლო მისი დაკავება. ამიტომ აკომ ახლა შეუკვეთა მჭედელს ამ ნამგალიდგან ცელის გაკეთება; მაგრამ ესეც ვერ გამოდგა, რადგანაც თიბვის დროს, ცელი ყოველ შემოქნევაზედ კაცს ციბრუტივით შემოატრიალებდა ხოლმე და ბალახი კი გაუთიბავი რჩებოდა. როცა მთიბავი დასდებდა მიწაზედ ცელს, ცელი თავისით იწყებდა თიბვას, იკარგებოდა სრიალით ბალახში და კაცი ძლივს ლა ეწეოდა თვით-მთიბავს ცელს. ასეთი ცელი, რასაკვირველია, გამოუსადეგარი იყო პატრონისათვის და ამიტომ აკომ ახლა ხმლის გაკეთება შეუკვეთა მჭედელს. მჭედელი თითქმის ერთ თვეზედ მეტი ეწვალა ხმლის გაკეთებას და ბოლოს, როგორც იყო, როცა გააკეთა, გადასცა ხმალი აკოს და უთხრა: „ატარე ეს შენი ხმალი მშვიდობაში და ბედნიერებაში, საძლევლად მტერთა და სასახელოდ

შენის შთამომავლობისა“. ბახარებულმა აკომ მშვენივრად გაკეთებულის თავისის ხმლის ძალისა და ღირსების გამოცდა აქვე მოინდომა, მოუქნია იქვე მდგომარე ხარს თავისი ხმალი, შუაზედ გასწყვიტა ერთის დაკვრით და მიწაც ერთ საყენამდის გააპო. ამ საქმის მნახველებმა ეს ამბავი იმავე წამს მთელს ლიგორიაში მოსდეს და მალე მთელს მსეთშიაც. რადგანაც ძველს ღრობაში იარაღი ძვირად ფასობდა, ამიტომ სანახავად აკოს საკვირველის ხმლისა, მოაწყდა ხალხი მსეთის ყველა სოფლებიდან.

პირველ დღეებში აკო სიამოვნებით იღებდა ქარქაშიდგან თავისს ხმალს ხალხისთვის საჩვენებლად, მაგრამ, რადგანაც ხმალი ყოველთვის აღარ ამოდიოდა ქარქაშიდგან, სანამ არ შესვამდა (რამდენჯერაც ამოიღებდნენ, იმდენჯერვე უნდა დაეღვარათ რამე საქონლის სისხლი) სისხლსა ხარისას, ძროხისას ანუ სხვა რომელიმე ცხოველისას, ამიტომ მან (აკომ) დაიფიცა — მეტი აღარავისთვის ეჩვენებინა თავისი ხმალი *). ამ ხმლის შეძენის დღიდან საწყალი აკო შესამჩნევად გამდიდრდა. ბოლოს, როცა აკო კვდებოდა, მან მოუწოდა თავისს შვილებს, შემოიკრიბა გარშემო, დაარიგა და უთხრა:

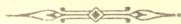
„მე-ეს არას ვკვდები და ჩემი ხმალი დეე დაცული იყოს თავისთვის საიდუმლოდ და ხელ-შეუხებლად ვისგნითმე გარდა თქვენის გვარის უფროსისა. შიტოვებთ აგრეთვე ანდერძად, რომ შემდეგ ჩემის სიკვდილისაც არ აჩვენოთ ეს ხმალი არავის და არც გადასცეთ იგი არავის, სანამ ერთი მაინც იყოს ცოცხალი ჩემის შთამომავლობისა. ამ ჩემმა მა-

*) ამბობენ აგრეთვე, რომ როცა აკოს ხმალი ზედ ერტყა, ცოტა ღანაწაკიცი რომ მოსვლდა ვისთანმე, ხმალი მაშინვე ტოკვას დაიწებდა, ქარქაშიდან ამოიწოდა და ჩაიწოდა სოფლმე თავის-თავათაჲ.

ხვილმა გაამაგროს და გაამხნკოს თქვენი ერთობა და დიდებოა“...

აკოს შთამომავლობა გამრავლდა და გვარიც მათის მამათ-მთავრისა დარქმევიათ, ე. ი „აკოვეი“. აკოვეები წმინდად იცამენ წინაპრის ანდერძს. ეს ხმალი დღესაც მათში არის დაცული, უსათუოდ გვარის უფროსის სახლში, დაკეტილს სკივრში, ასე რომ გვარის ერთის უფროსის მეტი, თვით აკოვეების გვარისაც, ვერაფერს ნახავს მას აგრე ადვილად, რათა მით არ გატეხონ ანდერძი მამა-მთავრის აკოსი. აკოვეებს, ისე ძვირად ჯღირთ თავიანთ არა ჩვეულებრივი ხმალი, რომ სყიდვა მისი არ შეიძლება არაფერის მილიონ ფასითა, რადგანაც აკოვეები სთვლიან ამ ხმალს იშვიათ „თილისმად“ და თავიანთ გვარის სიამაყედ.

ქართველი ოსებში.

ქველის ბერძნების ახალშენები შავის ზღვის ნაპირებზედ
იმერეთში.

(შემაჯგობა *)

საქართველოს და განსაკუთრებით მისის დასავლეთის ნაწილის იმერეთის ანუ ძოლხიდის სიმდიდრე უძველეს დროდამ იზიდავდა ბერძნებს, რომლებიც ყოველ საშუალებასა ხმარობდნენ, რომ როგორმე ფეხი მოეკიდათ ძოლხიდის შავის ზღვის ნაპირებზე. მსენი ბლომად აფუძნებდნენ აქ თავიანთ დაბაქალაქებსა და არ სტოვებდნენ უყურადღებოდ არც ერთს კუთხესა, რომელიც გამოსადეგი იყო მათის მრეწველობისა და აღებ-მიცემობისათვის. შველა დიდი მდინარის შესართავში, ყოველ მოხერხებულ ზღვის ყურეში, ყოველ სავაჭრო ადგილას ისინი აფუძნებდნენ დიდ ქალაქებსა. როცა ამისთანა ქალაქები გამდიდრდებოდნენ, მაშინ ისინი, თავიანთ გარშემო, სხვა პატარა ქალაქებს აარსებდნენ და ასეთის მოხერხებით ნელ-ნელა იპყრობდნენ ქართველების მიწა-წყალსა. ამისთანა ქალაქები იყო: ფანაგორია, რომლის მდებარეობა მდინარე შუბანის ბოლოში ძლიერ მოხერხე-

*) იხ. მოგზაური № 3, გვ. 24.

ბული იყო. სადაც ახლა ნოვოროსიისკია, იქ მაშინ იყო ორი ქალაქი: ტრაპიზონი და პატა, ხოლო სადაც ახლა სოხუმია, იმის მახლობლად იყო დიდი ქალაქი დიასკურია. აქ იყო დაარსებული მთელი რესპუბლიკა, *) რომელიც იწყობოდა მდინარე პოდორიადამ და მიდიოდა მნგურამდის. ღიოსკურიის რესპუბლიკა ისეთი ძლიერი იყო, რომ როცა საქართველოს პირველმა მეფემ შარნავაზმა (302—237 წ. ქრისტეს წინად) განდევნა საქართველოდამ ბერძნები და მაკედონელები და თვით დაიპყრო მთელი აღმოსავლეთის და დასავლეთის საქართველო, ეს ღიოსკურიის რესპუბლიკა ვერ დაიმორჩილა და იგი ისევ ბერძნებს დარჩათ. ღიოსკურიას გარდა ბერძნების უმთავრესი ახალშენები იყო: გენო ანუ ტკუხა, ილორი, ბედია და ჰერაკლე (ეხლანდელი ანაკლია). ამ ახალშენებს ძალიან ეშინოდათ გარშემო მთებზე მოსახლე ხალხებისა, რომელთა შორის ყველაზე უფრო მამაცნი იყვნენ სვანები და ბორჯღაქსელები (ეხლანდელი წებელდელეები). მსენი თავიანთის მალლობიადამ, საიდგანაც ჩამოდის პოდორი, მუდამ აშინებდნენ ღიოსკურიას და სწორედ, ეს იქმნებოდა მიზეზი, რომ ბერძნებმა უშველებელი ზღუდე ააგეს აქ, რომელიც დღესაც აკვირვებს მნახველსა. ეს ზღუდე იწყობა ზღვის პირიდან სოხუმის მახლობლად, ეხლანდელს ძელსურში, აქედამ მიემართება შიგ შუა-გულ აფხაზეთში, პოდორის სათავისაკენ და ებჯინება მდ. მნგურსა. როგორც

*) რესპუბლიკა—ისეთი საწყობი იყო, რომელშიც საქმეებს განაკებს თვითონ ხალხი ანუ ხალხისგან ამოწმებული პირები.

ამბობენ, სიგრძე ამ ზღუდისა იყო 160 ვერსი და ში-
გა და შიგ ჩატანებული ჰქონია კოშკები.

ღღეს ღიოსკურია მიწასთან გასწორებულია, ასე
რომ მოგზაურები ვერც-კი პოულობენ იმ ადგილს,
სადაც ის არსებობდა, რადგანაც მისი ნაქალაქევი ამ
ჟამად ტყით არის დაფარული.

ძველის ბერძნების თქმულებანი ჩვენს ქვეყანაზედ

უწინდელს დროში ბერძნები იყვნენ ყველაზე უფ-
რო მამაცი და განათლებული ხალხი. იმათი გმირები
უშიშრად დადიოდნენ შორეულს ქვეყნებში სალაშ-
ქროდ და მსწავლულნი კიდევ სამოგზაუროდ და აღ-
საწერად სხვა-და-სხვა ქვეყნებისა. აი, მაგალითად, რა
ამბავი დაგვიწერეს ძველმა ბერძნებმა თავიანთის გმი-
რების „არგონავტების“ მოგზაურობის შესახებ ძოლ-
ხიდაში.

არგონავტების ვალაშქრება კოლხიდისაკენ.

1350 წლებში ქრისტეს შობამდე, ცხოვრებდა
საბერძნეთში მეფე ვინმე ათამასი და ცოლი მისი ნეფე-
ლა. ამათ ჰყვანდა ერთი ქალ-ვაჟი: ვაჟის სახელი იყო
ფრაქსი და ქალისა ჰელლა. ნეფელა ჯერ კიდევ ცოცხა-
ლი იყო, რომ მეფე ათამასმა სხვა ქალი მოიყვანა
ცოლად. ნეფელა დიდად გაჯავრდა და მიატოვა ქმა-
რი. მას აქეთ უბედურება მუდამ სდევნიდა ათამასის
ოჯახს. ღედინაცვალი ბოროტი ქალი გამოდგა და

საც უწოდეს აგრონავტები, ე. ი. არგოს ნავში მსდომნი. ბევრის ცურვის შემდეგ, არგონავტები მიადგნენ ერთს კუნძულსა, რომელსაც ერქვა აკრტა, და გამოვიდნენ ნაპირზე, სადაც ნახეს სამი ყმაწვილი, დაკონკილს ტანისამოსში. აღმოჩნდა, რომ ესენი იყვნენ შრიქრის შვილები, რომელთაც მამამ თურმე სიკვდილის დროს ანდერძად დაუტოვა, დაბრუნდით ჩემს სამშობლოში მამიჩემის ათამასის მდიდარს სახლშიო, და იძიეთ თქვენი სამკვიდროო. მამის ანდერძის შესასრულებლად ეს ახალგაზდა ყმაწვილები დიდის იმედით გამგზავრებულიყვნენ საბერძნეთისაკენ იმ ხომალდით, რომელიც მათთვის ჰაბა აეტს მიეცა, მაგრამ გზაში, ერთს ბნელს ღამეში, საშინელი დღეღვა ასტეხოდათ, მათი ხომალდი დაემსხვრია და თითონკი ხსენებულს კუნძულზე გამოვედო, სადაც ახლა მოაღდა იაზონი თავისი თანამოგზაურებით.

არგონავტებს ამ ჭაბუკებმა სთხოვეს ტანისამოსი და საჭმელი და თავიანთი ვინაობაც აუხსნეს. არგონავტებმა შემოსეს და გააძღეს ისინი. მაშინ უთხრა იმათ იაზონმა: „მე თქვენი ნათესავი ვარ და მივდივარ ძოლხიდაში ოქროს საშმისის საშოვნელადაო; გაგვიძეხით წინ და შემწეობა აღმოგვიჩინეთ ამ ძნელს საქმეშიო“. ბაოცდნენ შრიქსის შვილები ამ ამბავზე და უპასუხეს: „დიდის სიამოვნებით შეგეწევით, მაგრამ იცოდეთ, რომ აეტი სასტიკი და მძაფრი *) მეფეა, ის მბრძანებლობს დიდსა და ძლიერს ხალხში, რომელიც მეტად ერთგულია მისი. თვით აეტმა რომ

*) მძაფრი — ძაჟერი, სასტიკი.

კიდევ მოინდომოს ოქროს საწმისის მოცემა, ამ საწმისის მაინც ვერავინ ვერ გამოჰგლეჯს იმ საშინელ გველაშაპსა, რომელიც უდარაჯებს მასაო“.

ამ სიტყვებმა ძლიერ დააღონეს პრეონავტები, მაგრამ იმედი მაინც ამხნევებდა მათ და მეორე დილას შრიქისის შვილებითურთ განაგრძეს მოგზაურობა. მრთი დღე-ღამე იარეს ზღვაში და მეორე დღეს დაინახეს შორიდან ძავეკასიის მთების თოვლიანი წვერები.

აქ ერთ კლდეზე მაშინ მიჯაჭვული იყო პრომეთეოსი, ღმერთების შთამომავალი. იმ დროის ადამიანები იყვნენ მეტად უგნურნი და უძლურნი. მსენი თუმცა თვალ-ხილულნი იყვნენ და ყურები ესხათ, მაგრამ ვერას ხედავდნენ და არც-არა ესმოდათ-რა, როგორც აჩრდილნი, ისე დაიარებოდნენ უაზროდ და უგზო-უკვლოდ. არ იცოდნენ ჯერ არც სანათი, არც ქვის სახლები და არც ხუროთ-ხელოვნება; ჭიანჭველებივით მიწის ორმოებში ცხოვრობდნენ და ბნელს მღვიმეებში ბუდობდნენ; არ იცოდნენ არც მოახლოვება ცივის ზამთრისა, არც კეკლუცი გაზაფხულისა და არც მოსავლიანის შემოდგომისა. შეებრალა ეს საწყალი ადამიანები პრომეთეოსსა და ასწავლა მათ ყოველი ხელოვნება და მეცნიერება, აუხსნა მნათობთა აღმოსვლა და ჩასვლა, ასწავლა თვლა და ანბანის ხმარება და მისცა ძალა მეხსიერებისა; ასწავლა იმ დრომდე გარეულის ხარ-კამბეჩის და ცხენის ურემში და ეტლში შებმა; გაუკეთა ხომალდები, შეასხა მას ტილოს იალქნების ფრთები და ასწავლა ზღვაზედ

სიარული-მოგზაურობა. მანვე ასწავლა ადამიანებს ამოღება და მოხმარება მიწაში დაფლულ საუნჯეთა — სპილენძისა და რკინისა, ოქროსი და ვერცხლისა, ასწავლა აგრეთვე ყოველგვარი საცხები და დასალევი წამალი. მრთი სიტყვით, გამოიყვანა ადამიანები ველურ და უძლურ მდგომარეობიდან და გახადა ისინი წარმატებულნი და ბედნიერნი.

(შემდეგი იქმნება)

